

არნოლდ ჩიქობავას ენათმეცნიერების ინსტიტუტი

ხელნაწერის უფლებით

მაკა ლაბარტყავა

საზოგადო გეოგრაფიულ სახელთა ლექსიკა ქართულში

10.02.01 _ ქართული ენა

დ ი ს ე რ ტ ა ც ი ა

ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატის
სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად

სამეცნიერო ხელმძღვანელი: ფილოლ. მეცნ. დოქტორი,
პროფ. თ. ვაშაკიძე

თბილისი
2006

სარჩევი

შესავალი.

ნაწილი I. თავი I. «მთის» აღმნიშვნელი ლექსიკა ქართულში.

§1. უშუალოდ «მთა-კლდის» აღმნიშვნელი სახელები.

§2. «მთა-კლდის» სხვადასხვა სახეობის გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები.

§3. «მთა-კლდის» ნაწილების აღმნიშვნელი ლექსიკა ქართულში.

§4. «მთა-კლდესთან» მდებარე ადგილების აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები.

§5. «მთიმ» აღმნიშვნელი ლექსიკა ქართული ენის დიალექტებში.

§6. «მთა-კლდის» აღმნიშვნელი სახელები იდიომებში.

თავი II. «ბარის» აღმნიშვნელი ლექსიკა ქართულში.

§1. უშუალოდ «მიწა-ბარის» გამომხატველი სახელები.

§2. «მიწა-ბარის» სახეობათა (თუ თვისების) აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები.

§3. «მიწის» ნაწილების აღმნიშვნელი სახელები.

§4. «მიწა-ვაკესთან» დაკავშირებული ლექსიკა, რომელიც მის ფორმაზე მიგვანიშნებს.

§5. «მიწა-ბარის» მდებარეობის გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები.

§6. დასახლებული პუნქტის აღმნიშვნელი საზოგადო გეოგრაფიული სახელები.

§7. «მიწა-ბარის» გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები ქართული ენის დიალექტებში.

§8. «მიწა-ბარის» აღმნიშვნელი სახელები იდიომებში.

თავი III. «წყალთან» დაკავშირებული ლექსიკა ქართულში.

§1. ლექსემა «წყალი».

§2. წყლის» აღმნიშვნელი საზოგადო გეოგრაფიული სახელები.

§3. უშუალოდ «ზღვასთან» თუ «მდინარესთან» დაკავშირებული ლექსიკა.

§4. «წყლის» შემადგენელ ნაწილთა აღმნიშვნელი ლექსიკა.

§5. «წყალი» იდიომებში.

თავი IV. მოტივაციით მიღებული საზოგადო გეოგრაფიული სახელები.

თავი V. ნასესხები ლექსიკა.

თავი VI. საზოგადო გეოგრაფიულ სახელებთან დაკავშირებული ლექსიკა პოეტურ მეტყველებაში.

ნაწილი II. საზოგადო გეოგრაფიულ სახელთა ლექსიკა წარმოების თვალსაზრისით.

თავი I. აფიქსაციის გზით მიღებული სახელები.

თავი II. გეოგრაფიული სახელები კომპოზიტებსა და შესიტყვებებში. დასკვნითი დებულებები.

გამოყენებული ლიტერატურა.

წყაროების სია.

შესავალი

ენის ლექსიკური შედგენილობის კვლევა-ძიებას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ენათმეცნიერული თუ ხალხის მატერიალური და სულიერი კულტურის სრულყოფილად შესწავლისათვის.

საზოგადო გეოგრაფიულ სახელთა ლექსიკა ყოველი ენისა და დიალექტის ლექსიკური ფონდის ერთ-ერთი ძირითადი შემადგენელი ნაწილია და, ამდენად, მისი კვლევა – ლექსიკოლოგიის უმნიშვნელოვანესი ამოცანა.

საზოგადო გეოგრაფიულ სახელთა ლექსიკა დღემდე არ ყოფილა სპეციალური კვლევის საგანი. სადისერტაციო ნაშრომში პირველადაა წარმოდგენილი მთა-ბარისა და წყლის აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები პრაქტიკულად ყველა თემატური ჯგუფის სტრუქტურული მოდელის მიხედვით, აგრეთვე, განხილულია მათ წარმომავლობასთან დაკავშირებული საკითხები.

კვლევის მიზანს წარმოადგენს ქართული საზოგადო გეოგრაფიული სახელების ანალიზი სემანტიკური ჯგუფების მიხედვით, ამ ჯგუფში შემავალ ლექსიკურ ერთეულთა ამოსავალი სემანტიკის გარკვევა, საერთოქართველური თუ საკუთრივ ქართული სახელების, მათი სტრუქტურისა და წარმომავლობის დადგენა.

საქართველო ბარის, მთისა და წყლის ერთგვარ შეერთებას, ერთიანობას წარმოადგენს. თავის მხრივ, ბარიც, მთაცა და წყალიც ნაირგვარია. ბარია მიწაც, ვაკეც, ველიცა და მინდორიც. მთა არის კლდეცა და გორაკიც (თავისი ნაირსახეობებით). წყალია ზღვაც, მდინარეცა და ტბაც, წყარო თუ ღელე.

საზოგადო გეოგრაფიულ სახელებთან დაკავშირებული ის მდიდარი ლექსიკა, რომელიც ქართველ ხალხს, საქართველოს ყველა კუთხეს შეუქმნია საუკუნეების განმავლობაში. ამ ტიპის ლექსიკურ ერთეულთა შესწავლას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ქართველურ ენათა ისტორიისა თუ ქართული სალიტერატურო ენის გამდიდრების თვალსაზრისით.

თითოეულ თემატურ ჯგუფში შემავალი ლექსიკური ერთეულები თავის მხრივ დაიყო დამოუკიდებელ ქვეჯგუფებად. მაგალითად, მთის აღმნიშვნელ სახელებში გამოიყო: ა) უშუალოდ «მთა-კლდის» გამომხატველი სახელები, როგორც არის თავად მთა და კლდე, ბ) მთა-კლდის სხვადასხვა სახეობის აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები (მაგ., გორი, გორა, ციცაბო «ძალზე დაქანებული მთა», კბოდე «ციცაბო კლდე ზღვის ან მდინარის პირას» და სხვა), გ) მთა-კლდის ნაწილების გამომხატველი სახელები (წვერო, კუნწუხი «მთის მწვერვალი», ცერი «მთის ნაპირი» და სხვა) და დ) მთა-კლდესთან მდებარე ადგილების აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები (ხეობა ღრანჩო «პატარა ხევი», ყრჩუ «ვიწრო და ცხელი ხევი», მაქანარი «ხევის პირი» და სხვა).

ბარის აღმნიშვნელ ლექსიკაში წარმოვადგინეთ შემდეგი თემატური ჯგუფები: ა) მიწა-ბარის აღმნიშვნელი სახელები, ბ) მიწა-ბარის სახეობათა გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები (ველი, ყანა, ტყე, ტვერი), გ) მიწის ნაწილების აღმნიშვნელი სახელები (ნიადაგი, ჯეკმა «მიწის ფენა», ნეშომპალა «ტყის მიწა, ნიადაგის შემადგენელი ნაწილი, რომელიც წარმოქმნილია მცენარეებისა და ცხოველების ლპობისაგან»), დ) მიწა-ვაკესთან დაკავშირებული ლექსიკა, რომელიც მის ფორმაზე მიგვანიშნებს (აღმართი, დაღმართი, ფერდობი, ამრეცი და სხვა), ე) მიწა-ბარის მდებარეობის გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები (კუნძული, ნახევარკუნძული, შეკბეილი და სხვა) და ვ) დასახლებული პუნქტის აღმნიშვნელი საზოგადო გეოგრაფიული სახელები (ქალაქი, სოფელი, რაიონი და სხვა).

დამოუკიდებელი თემატური ჯგუფები გამოიყო «წყლის» აღმნიშვნელ ლექსიკასთან დაკავშირებითაც. აქ დადასტურდა იმ ტიპის ზმნები თუ ზმნისართებქი, რომლებიც უშუალოდ წყლის გამოყენებასთან (ან მის თვისებასთან) არის დაკავშირებული (ამოხაპავს «ხაპით ამოდვრის», გაალაღლაღებს «წყალში გაავლებს», დაატბორებს «დააგუბებს», წვეთობით «წვეთების ერთმანეთზე მიყოლებით», ღაპა-ღუპით «ხშირ და მსხვილ-მსხვილ წვეთებად ღვრით» და სხვა), გამოიყო, აგრეთვე, წყლის აღმნიშვნელი საზოგადო სახელები, როგორც არის: მდინარე, ტბა, ზღვა და სხვა.

ცალკე წარმოვადგინეთ მოტივაციით მიღებული საზოგადო გეოგრაფიული სახელები, როგორც არის: უნაგირა, ღრიანკელი, ცერი და სხვა.

აღნიშნული ტიპის სახელები გამოვყავით აგრეთვე იდიომებში (მაგ., «მიწამ პირი უყო», «წყალმა წაიღო» და სხვა), მასალის მიხედვით დაიძებნა ნასესხები სიტყვებიც. წარმოვადგინეთ, აგრეთვე, საზოგადო გეოგრაფიული სახელები პოეტურ მეტყველებაში. აღსანიშნავია, რომ თითოეული ლექსიკური ერთეული შემოწმებულია ძველი ქართული წერილობითი ძეგლების მიხედვით, შედარებულია (შემღებისდაგვარად) მეგრულ-ჭანურისა თუ სვანურის მონაცემებთან და წარმოდგენილია შესაბამისი ფორმები ქართული ენის დიალექტებიდან. მნიშვნელოვანია ის, რომ დიდი ნაწილი საზოგადო გეოგრაფიული სახელებისა საერთოქართველური წარმომავლობისაა. ბუნებრივია, ლექსიკური ერთეულები გაანალიზებულია წარმოების თვალსაზრისითაც (ამ ნაწილს ნაშრომში ცალკე თავი ეძღვნება).

ნაწილი I

თავი I

«მთის» აღმნიშვნელი ლექსიკა ქართულში

მთასთან დაკავშირებული ლექსიკა რამდენიმე თემატურ ჯგუფს წარმოგვიდგენს ქართულში: ა) უშუალოდ «მთისა» თუ «კლდის» აღმნიშვნელი სახელები; ბ) «მთა-კლდის» სხვადასხვა სახეობათა გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები; გ) «მთა-კლდის» ნაწილების აღმნიშვნელი სახელები; დ) «მთა-კლდესთან» მდებარე ადგილების გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები. ცალკე გამოვყოფთ «მთის» აღმნიშვნელ ლექსიკას ქართული ენის დიალექტებში. აღნიშნული ტიპის სახელებს წარმოვადგენთ იდიომებშიც.

§1. უშუალოდ «მთა-კლდის» აღმნიშვნელი სახელები

მთა «დედამიწის ამაღლებული ადგილი, რომელიც თავისი სიმაღლით აღემატება მიდამოს» (ფოჩხუა, 1987, 87). ძვ. ქართულში მთა «მთეური», «მთეულეთი», «მთიანი»: აღმიყვანა... მთასა მაღალსა ფრიად (აბულაძე, 1973, 239); მთეურსა შინა საფირისასა (ამბულაძე, იქვე). მეგრულში დასტურდება გვალა || გოლა (ჭარაია, 1997, 52; ქაჯაია, 2002, 375); ლაზურში: გოლა «მთა» (ნ. მარი); სვანურში – გოლა ო ო ო (თოფურია, ქალდანი, 2000,

174); აქვე აღვნიშნავთ, რომ სვანურში «მთის» მნიშვნელობით (ყველა დიალექტის მიხედვით) გვაქვს **ლახჷ** ფორმა.

ქვემოთ წარმოვადგენთ მაგალითებს:

და **მთები... მთები...** ჯუთის მთები სიდარბაისლით დიად შემოქმედს უმღერიან ქებათა ქებას (გომიაშვილი, 1960, 17); მოდის **მთებიდან** ახალგაზრდა ვაჟა-ფშაველა და შვიდას წლის შოთა რუსთაველს ესაუბრება (გომიაშვილი, 1960, 50); აჰა დაიდრა **მთებში** ლანქერი და გაზაფხული გრუხუნით მოდის (ამაშუკელი, 1980, 99); **მთისაკენ** წვიმდა და ჭენჭერი იყო გამდგარი (დადიანი, 1990, 213); მწვერვალებზე მზის შუქი ენთება, **მთები მთების** გვერდით დგანან (თარბა, 1984, 21); ახლა იქ მივალ, წინაც ბევრჯერ გადავირბინე **მთა** და მინდორი და ცვრიანი ყანები სავსე (გომიაშვილი, 1961, 23); კრულ იყოს მისი სახელი, ვინც **მთა** გასცვალოს ბარზედა! (წერეთელი, 1980, 126); გქონდათ აგარაკი, **მთაშიც** და ბარშიც და ერთიც ხელოვნურ ტბასთან (ნიშნინიძე, 1984, 9); ქვეყნის დაქცევას ქარი უჩქარის, აგორებულან **მთები** ტალღებად (აბაშიძე, 1990, 108); როდესაც მზეი თბილი სხივით მინდვრებს შემოსავს და ცვარნაკური შეირხევა **მთაზე** მოცხარი (კალანდაძე, 1985, 26); გაისმა შორი სროლის ხმა **მთაში** და მონადირემ დაკოდა შველი (გალაკტიონი, 1965, 204); ამ ადგილებში შევხაროდი **მთებსა** და მდელოს (გალაკტიონი, 1965, 106).

მთის მსაზღვრელად ხშირად დასტურდება ფერის აღმნიშვნელი ზედსართავები: და მესიზმრება საქართველოს **ცისფერი მთები** (ამაშუკელი, 1980, 90); შორს სვანეთის **ლურჯ მთებს** თოვლიანი შუბლი ცის თაღზე მიეხვინათ (ჟორჯოლიანი, 1974, 45); მაგრამ შორს **ლურჯი** გამოჩნდა **მთები**, ახლა იქ მყუდრო ნავსადგურია (გალაკტიონი, 1965, 262).

მსაზღვრელად გვაქვს წარმოქმნილი სახელებიც: მისებრ **ლილიან მთებს** ვინ უმღერის?! (ფორჩხიძე, 1986, 6); მშვენიერი ზღვების, **მშვენიერი მთების** ტრფობა გაგვეყოლია (კალანდაძე, 1985, 98); მზე ოკეანით ამოვა მძიმედ, გაბრწყინდებიან შორეული **ზღაპრული მთები** (კალანდაძე, 1985, 83).

ბუნებრივია, «მთის» მსაზღვრელად ხშირად გამოიყენება «სიმაღლის» გამომხატველი ზედსართავები: წვრილი ბილიკებით დასერილი **მაღალი მთა** წვერზე დაფარული იყო გრძელტოტებიანი დიდრონი ხე -ებით (ლორთქიფანიძე, 1969, 320); **მაღალ მთებს**

შუა გადებულ ხიდზე ვით ხელისგულზე, სიმშვიდე მიძევს (თარბა, 1984, 7).

მსაღვრელად გვხვდება, განსაკუთრებით პოეზიაში, ლექსემა «სამშობლო»: გინახავთ თქვენ ფერი დაბინდულ ქლიავის? _ ეს ჩემი **სამშობლოს მთებია!** (გალაკტიონი, 1965, 139).

ზოგჯერ «**მთა**» თავად დასტურდება მსაღვრელად როლში: შე- მოიღამებს **მთის** ნაპრალები, და თუ როგორმე ისევ გათენდა... (გალაკტიონი, 1965, 13); სოფელი არის **მთის** ძირად თვალის სიწმინდის მძლეველი (ვახტანგ VI, 1975, 79); **მთის** კალთაზე დაშვებული ცხენები ყელმოდერებული ჭირვეულობდნენ (შენგელაია, 1966, 27).

ხშირად პოეზიაში **მთა** გაპიროვნებულია: ატირდნენ **მთები** და ლამის მეც ავტირდე, ნაძვები დაღონდნენ და მეც, მეც ვღონდები (კალანდაძე, 1985, 38); **მთებიც** იცვამენ ჯაჭვის პერანგებს, აბჯარს ისხამენ გუთნისდედები (გომიაშვილი, 1960, 10).

ზოგჯერ ენაში «**მთა**» გამოყენებულია სულიერი თუ ფიზიკური სიმძიმის გამოსახატავად. მაგალითად: «**მთასავით** მაწევს გულზე»; უცქერს და უსმენს ჭიკჭიკა მერცხალს, მზად არი მხრებით, თუნდ **მთები** ზიდოს (აბაშიძე, 1990, 82).

თანიანი მრავლობითით წარმოდგენილი «**მთა**» განსაკუთრებულ პოეტურ ელფერს სძენს სათქმელს: თოვლი იდო ჯავახეთის **მთათა** ზედა და ტყეებში ქარიშხლები ბლაოდნენ (კალანდაძე, 1985, 45).

გვაქვს ისეთი შემთხვევებიც, როცა «**მთა**» კომპოზიტიც ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილია: მზე ნარნარი სხივებს აფრქვევს და სითბოში **მთა-ბარს** ახვევს (გალაკტიონი, 1965, 51); სამოთხეს ჰგავდა ქართლის **მთა-ბარი**, უღრუბლო იყო და სხივოსანი (აბაშიძე, 1990, 169); თუ სადმე გვხვდება ტურფა **მთა-ბარი**, ჩემი სამშობლოს **მთა-ბარს** ვადარებ (აბაშიძე, 1990, 25); ირგვლივ მესხეთის ტურფა **მთა-ბარი** ჰყვავდა მართლა გასაოცრადა (აბაშიძე, 1990, 110); სადაც ლამაზი **მთა-ბარი** გვხვდება, ჩემს საქართველოს რატომ მაგონებს (აბაშიძე, 1990, 25); თუმც ნაოჭები აჩნია **მთა-ბარს**, ვით საფლავის ქვას ეპიტაფია (გალაკტიონი, 1965, 464). გვაქვს, აგრეთვე, **მთა-გორი**, **მთა-კლდე**, **მთაგრეხილი** (მათ შესახებ ქვემოთ მოგახსენებთ).

ზოგჯერ «**მთა**» მეტაფორად წარმოგვიდგება («**მთა კაცი**»).

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მეგრულში «**მთის**» მნიშვნელობით დასტურდება **გვალა**, ხოლო სვანურში _ **გოლაჲ**.

მაგალითები: ზღვა დო გვალა მითინც ვაგუსწორებუნია «ზღვა და მთა არავის გაუსწორებიაო» (ხალხური სიბრძნე, 1994, 50);- ვარა გვალას ოკო ონჯ^დე, ვარა ზღვას, _ ვარა გვალაშე გამკოლ მუთუნი, ვარა ზღვა გეკაჭოთანს «ან მთას უნდა სწვდებოდე, ან ზღვას, ან მთიდან ჩამოვარდება რამე, ან ზღვა გამორიყავს» (ხალხური სიბრძნე, 1994, 45); გაჭირებულ კოჩის ქუაქ გვალაში ეკულას მაჭიშუა «გაჭირვებულ კაცს ქვა მთაზე ასვლისას მოეწიაო» (ხალხ. სიბრძნე, 1994, 23); გინილ ამშვი გოლა! «გადაიარა ექვსი მთა» (ქაჯაია, II, 375); ქუდ%ინწყის თაში დო იდეს გოლაშა «დაეწყვენ ასე და წავიდნენ მთაზე» (ხუბუა, 1937, 9); თის რაშიმ კუდელს ქეკაკირანან დო გუტენა გოლაშა «მას ცხენის კუდზე მიაბამენ და გაუშვებენ მთაზე» (ხუბუა, 1937, 14); ეშველი გოლაშა «ავედი მთაზე»; გოლამ წვანჯს^ ძიუთ ჩქუ კოჩ^ «მთის წვერზე ძლივს ჩანს კაცი» (ჩვენი მასალებიდან). სვანური: იბნიხ გოლაჲ ლახჴარ «იწყება ალპური მთები» (თოფურია, ქალდანი, 2000, 174).

ქართულში დასტურდება ლექსემა «კლდე» «მთის, გორაკის დაქანებული ქვაგვერდობი, უსწორ-მასწორო ნაპირებიანი და ძნელად სავალი» (ფოჩხუა, 1987, 89). კლდე გვაქვს ძვ. ქართულშიც: «რომელმან გარდააქცინა ლოდოანნი ტბად წყალთა, რომელმან გარდააქცინა კლდე ტბად წყალთა (მაბულაძე, 1973, 210).

ქართულ კლდე- (<*კლდე-) ძირს კანონზომიერად შეესატყვისება მეგრული კირდა/კ^რდა < კირდა. *კლდე > *კრდა > კირდა, კირდე/კ^რდე მიღებულია კირდა/კ^რდა ფორმებისაგან უმლაუტის შედეგად (ფენრიხი, სარჯველაძე, 2000, 287). სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ამ ძირის ლაზური შესატყვისი ჯერჯერობით ცნობილი არ არის, არ არის გამოვლენილი ამ ძირის უდავო სვანური ეკვივალენტიც (ფენრიხი, სარჯველაძე, 2000, 287). პ. ჭარაიასთან «კლდე» განმარტებულია, როგორც ჩქორჩქი (ჭარაია, 1997, 158), ხოლო ო. ქაჯაიასთან გვაქვს კ^რდე (ქაჯაია, II, 176). ვ. თოფურია და მ. ქალდანი «კლდის» განმარტებად წარმოგვიდგენენ ქა...ქან || კოჯ ფორმებს (თოფურია, ქარდანი, 2000, 778).

მაგალითები: ვდგევარ კლდეზე _ აქ ოდესმე ბალი იყო სანეტარო (გალაკტიონი, 1965, 36); შეხავსებია კლდეები კლდეებს, იქ ვიღაც კვნესის დიდი ხანია (გალაკტიონი, 1965, 191); კლდეებს ეხლება თოვლ-ქარი, დაბლა ზანტად დის ღრუბელი (კალანდაძე, 1985, 293); კლდეებში ჯიხვი დაფრთხება, გორში იტირებს ატამი (კალანდაძე, 1985, 12);

თუმც თვალს არ ვხუჭავ, **კლდეს** რომ ვაწყდები და მომჭივიან უკან სიტყვები (აბაშიძე, 1990, 12); მაგრამ არასდროს დამპყრობთა ჯარი ამ კლდეებს შიგნით არ შემოსულა (აბაშიძე, 1990, 42); იდგა ქალაქი ურიცხვი მღვიმით, ქალაქი **კლდეში** გამოქვაბული (აბაშიძე, 1990, 109); **კლდეზე** თავგვივით ამოდის ცოცვით ღინღლივით უღონო და ფერწარსული ხავსი (აბაშიძე, 1990, 120); ბადედ სცვალე ენა შენი, **კლდეზედ** დადეგ ფეხ უძრავად... (ვახტანგ. VI, 1975, 19); მოდის **კლდეებში** ნაღმის გუგუნით გამარჯვებული პრომეთეოსი (გომიაშვილი, 1961, 14); **კლდიდან** ჩანჩქერად გადმოვარდნილი, სიყვარულით რომ ვპოვე ადგილი და ქვეყანაზე ავმალღი შენით (თარბა, 1984, 56); სტიქონიურის ძალმოსილებით **კლდეებს** ეხლება და ქვებზე ჰხტება (წერეთელი, 1960, 226); ნორჩი ნუში, **კლდეზე** მდგარი, **ჩანდა** როგორც იალქანი (მაჭავარიანი, 1985, 33); ვაი მას მტერსა, ვის ანუ **კლდენი** ანუ ტყეთ სიღრმე ვერ დაჰფარვიდნენ (ორბელიანი, 1975, 158); ფოთლებში ჩიტვით ფათქუნობს ნათურა, **კლდეებზე** სახლები ბაგირით ჰკიდია (ფორჩხიძე, 1986, 67).

«კლდესთან» ყველაზე ხშირად მსაზღვრელად დასტურდება «სიდიდე-სიმაღლის» გამომხატველი ზედსართავები: კასპის ერთ **დიდ კლდეს** ვერავისი კლდე ვერ სჯობია (გალაკტიონი, 1965, 272); და დიდხანს, დიდხანს გადასქცერის ჯიხვი ქარაფებს, **მაღალ კლდის** ქიმზე ქანდაკვით გარინდებული (გომიაშვილი, 1960, 15); **უზარმაზარი** კლდე პირდაპირ ზღვაში შედიოდა (დუმბაძე, 1989, 179); **უმველებელ კლდეს** ჩემი სოფელი ეხურა, როგორც პატარა ქუდი (აბაშიძე, 1990, 45); როგორც ქაჯეთის ციხის გოდლები დგანან **კლდეები უზარმაზარი** (აბაშიძე, 1990, 40).

«კლდის» მსაზღვრელად გვხვდება, აგრეთვე, მისი ხნოვანება-ასაკისა თუ გარეგნული თვისების აღმნიშვნელი სახელები: **ბებერ კლდეზე** არწივი რომ იჯდა, ფრთას გაშლისო საქმე შენთა ნიჭთა (კალანდაძე, 1985, 66); **სველ კლდეებს** ტანზე აშლიათ ხავსი, ვით გარეული ტახის ჯაგარი (ფორჩხიძე, 1986, 27); [კაკაბმა] გადირბინა **გოდორა კლდის** თავზე (ვაჟა).

ზოგჯერ «კლდე» თავად არის მსაზღვრელი: **კლდის** მკერდზე გამოზნექილი წვეტიანი ქვები შიშველ ხანჯალს ჰგვანან (კლდიაშვილი, 1955, 374); წყალთა ეშვებით გამოფატრულან **კლდეთა** ფაშვები, შლამით ნალამი (ნიშნინიძე, 1991, 368).

დასტურდება ისეთი შემთხვევებიც, როცა «კლდე» ადამიანის შინაგან თვისებაზე,

გულის სიმაგრეზე მიგვანიშნებს: ოცნებაო ყრმობის, როგორც ხედავ, ესე, ვისიც **გული კლდეა** ვდგევარ ხომლის **კლდეზე** (გალაკტიონი, 1965, 403).

ზოგჯერ «კლდე» გაპიროვნებულია: თქვენ ჩაგიხედავთ **კლდეების** გულში? აქ წმინდათწმინდა სანთელი კრთება... (კალანდაძე, 1985, 167).

«კლდის» გარემომცველი სამყარო პოეტების მიერ დანახულია სხვადასხვა ფერით, ზოგჯერ კი – მზითა და ჩრდილით: შემოსილიყვნიენ **კლდეები** ჩრდილით **ლურჯით** და **მწვანით** (გალაკტიონი, 1965, 300); რა კარგია, ჯვარის **კლდევ**, ხედავ შენი მზიანი (გალაკტიონი, 1965, 410).

მველქართულისეული «ზედა» თანდებულიანი ფორმით წარმოდგენილი «კლდე» განსაკუთრებით წარმოაჩენს «კლდის სიმაღლეს», მთის მიუწვდომლობას: **კლდესა ზედა** მდგომარესა გმართებდა განსჯა, აწ ზღვას შეჰსულხარ, ზვირთთა მისთა სადღა ერიდო? (ჭავჭავაძე, 1975, 137).

ზოგჯერ კი «კლდეზე დგომით» გამოხატულია პოეტის მწუხარება: ვდგევარ **კლდეზე... მწუხარების** ძლიერია ფიქრთა დენა (გალაკტიონი, 1965, 36).

კლდე დასტურდება კომპოზიტის ერთ-ერთ შემადგენელ ნაწილად: ნურავინ მეტყვის, ეს შავი **კლდე-ღრე** მისი ვეება ტანი ტიტველი, მშვენებით სავსე არ იყოს ეგრე (აბაშიძე, 1990, 41).

გვაქვს აგრეთვე **კლდეკარი** – მნიშვნელობით «ვიწრო გასასვლელი კლდეებში».

დაიდებნა მქონებლობის **-ოვან** და **-იერ** სუფიქსებით მიღებული «კლდიანი» და «კლდოვანი» ვარიანტები, რაც ნიშნავს «კლდეებისაგან შემდგარს», «კლდეების შემცველს» (დერივაციით მიღებულ ფორმებზე ქვემოთ გვექნება საუბარი).

«კლდისდუმა» კი მრავალწლოვანი ბალახოვანი მცენარეა, რომელსაც აქვს სქელი მომრგვალო ფოთოლი და მოთეთრო ყვავილი, იზრდება კლდეზე (ამ ტიპის წარმოება-ზეც ქვემოთ გვექნება საუბარი).

როგორც ითქვა, მეგრულში დასტურდება **კ^რდე** || **კირდე** ფორმები. მაგალითები: ფარა **კირდეს** დოფაჩ^რნსია «ფული **კლდეს** დაარღვევსო» (ხალხ. სიბრძნე, 1994, 139); **კირდეს** ჩხოუ მიკორდ^რ დო თუდო გირინი ღვარანდუა «**კლდეზე** ძროხა იდგა და ქვევით ვირი ყვიროდაო» (ხალხ. სიბრძნე, 1994, 26); **კ^რდეშა** ეშულა ძნე^რე «**კლდეზე** ასვლა ძნელია» (ჩვენი მასალეჰტჟაგ); **კ^რდეშე** გინვიჯინი დო გურქ^რ გომ^რხორცქუ «**კლდიდან**

გადავიხედე და გული გამისკდა» (ჩვენი მასალებიდან); გოსხაპუ ეაკე, უცებ კ^რდეთ მანგი შარა გეგნოთინ[^] «ისკუპა ზევით, უცებ კლდიდან პირდაპირ გზა გაისწორა» (ქაჯაია, IV, 176); ქამოლულა ერსქემეფი თე კ^რდეშე გინიჯინე «რქამოლუნული ქურციკები ამ კლდიდან იყურება» (ქაჯაია, IV, 176); სვანურში: ეჩქას აშვ კოჯთელისგა აჩა□დ «მაშინ ერთ კლდეში შევიდა» (სვან. ენის ქრესტ., 1978, 213); კოჯჟი ყვაელა□რ ხაგხ «კლდეზე ყვავილებია» (ჩვენი მასალებიდან).

§2. «მთა-კლდის» სხვადასხვა სახეობის გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები

საზოგადო გეოგრაფიულ სახელთა ერთი ნაწილი «მთა-კლდის» სხვადასხვა სახეობაზე მიგვანიშნებს. ამ მხრივ საინტერესოა ქვემოთ წარმოდგენილი ლექსიკური ერთეულები:

სპონდიო «წყალქვეშა კლდე» (ქეგლ); **ფერცხალა** «ფერცხალის, ნეკნის მსგავსი, ჭიუხებიანი (კლდე)» (ფოჩხუა, 1987, 90); ძვ. ქართ. **ფერცხალი** «გუერდი», «გვერდის წიბო»: სამნი **ფერცხალნი** პირსა მისსა შორის კბილთა მისთა (აბულაძე, 1973, 444); **ჭურობი** «კლდიანი ადგილი, სადაც მინდორიც არის» (ფოჩხუა, 1987, 90); **კოთორა** «კლდოვანი მალლობი ფერდობ ადგილებში» (ფოჩხუა, 1987, 90); **კრიამპო** «კლდის პირი უფსკრულთან» (ფოჩხუა, 1987, 90); **ფეხმოუკიდებელი** «რაზედაც ფეხს ვერ მოიკიდებენ, ფრიალო; ციცაბო». მაგ., გაზაფხულზე მოვარდნილს წყალს ძირი გამოეთხარა ფერდობისათვის და რაც ხეები და მცენარეები მდგარიყო, სულ ჩამოზვავებულიყო, წყალს წაელო და ახლა ტიტველი, **ფეხმოუკიდებელი** იდგა (რაზ.).

გორი, გორა «არის გვარის სამოსახლო, სამეურნეო საკულტო ადგილი, სიმაგრე, ხშირად სამაროვანიც. ამისდა მიხედვით გვაქვს გორასაცხოვრისი, გორანამოსახლარი, გორასახელოსნო, გორაციხე, გორასამლოცველო და გორასამარხი. გარეგნულად გორებში სამი ჯგუფი გამოირჩევა: განმხოლოებული, განკიდული და ამოზიდული» (ნ. ბერძ.). გორებად დასახლება ნეოლითის ხანაში დაიწყო, როდესაც მიწათმოქმედების და მეცხოველეობის განვითარების შედეგად გვარი ბინადარ ცხოვრებაზე გადავიდა. სამოსახლოდ ირჩევდნენ ბუნებრივ შემადლებებს, უპირატესად ვაკეზე ან ვაკის ზეგნისკენ გარდამა-

ვალ ზონაში, რომელიც მდიდარი იყო სამიწათმოქმედო სავარგულებითა და საძოვრებით (ქსე, 1978, 221). ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში **გორი გორა** «იგივეა, რაც **გორა**, მთა, დიდი ბორცვი, მრგვალი ამაღლებული ადგილი» (ქეგლ, III, 1475).

სერი «მოგრძოდ წამოზიდული გორა». მგა., გავიხედე **სერზედაო**, ბატონი ზის ცხენზედაო; აღმართ-აღმართ მივდიოდი მე ნელა, **სერზე** შევდექე, ჭმუნვის ალი მენელა (აკაკი).

მეგრულში: **გვალა**, გოლალ, გოდა "гора"; გოლასკური голаскур, село въ сенакскомъ уезде ср. გორე (ყიფშიძე, 1994, 213); **გა** «ბორცვი, გორა, სერი» (ჭარაია, 1997, 46). სვანურში: **ს'იკუ** (-იმ; -ა□რ) ზს., ლნტ. _ სიკ' ბზ., **სუკ(არ)** ლშხ. ბორცვი, გორა (თოფურია, ქალდანი, 2000, 712). **გორ-ი** (გორ-ა; მეგრ. გოჯ, გოჯ-ი (ციხე-გოჯი). გვხვდება ძველ ქართულში: «იყო ბრძოლა მახლობელად წყაროებისა, გუერდით კერძო **გორსა**; აღაგომას ზედა **გორი** დიდი ქვისად». ქართული **გორ** ძირის შესატყვისი შეიძლება იყოს მეგრული **გოჯ-**, რომელიც შემონახულია **ციხე-გოჯ** ტოპონიმში (ფენრიხი, სარჯველაძე, 2000, 149).

გორაკი «პატარა გორა, ბორცვი» (ფოჩხუა, 1987, 88).

მალლობი «მალალი ადგილი, **გორა**» (ქეგლ, V, 100).

ბუცობი «ამობურცვით მიღებული რელიეფური ბურცული გამოსახულება» (ქეგლ, I, 1186).

მაგალითები: მზეო ამოდი, ამოდი, ნუ ეფარები **გორას!** (ლეხანიძე, 1987, 13); მალალ **გორაზე** დაუთოვია, გულს მოსვენება ვერ უპოვია (გალაკტიონი, 1965, 441). ზოგჯერ სვანურში «**გორაზე**» ფორმის ბადლად იხმარება: **გორაგჟი**: **გორაგჟი** მუს ხაფზ «გორაზე თოვლი დევს» (თოფურია, ქალდანი, 2000, 712).

შემადლება «მალლობი გორაკი, ამოზიდული, მომადლო ადგილი» (ქეგლ, VII, 891).

ქართულში დასტურდება აგრეთვე შემდეგი ლექსემები: **ბორცვი** «მცირედ შემადლებული ადგილი, გორაკი» (ქეგლ, I, 63); **ბორცუ** «გორაკი»: ბორცუნი დამდაბლდენ; «შეკრიბეს ლოდები და აღადგინეს ბორცა (აბულაძე, 1973, 34); **ფრიალო** «შვეული რამ» (ფოჩხუა, 1987, 88); **ფრიალო** «მეტად ციცაბო» (საბა, 1993, 200); **ციცაბო** «მალზე დაქანებული» (კლდე, მთა) (ფოჩხუა, 1987, 88); გვაქვს ზმნისართიც «ციცაბოდ» «მალზე დაქანებულად». მეგრულში **ციცაბო** განიმარტება, როგორც **ფაფალა** (ჭარაია, 1997, 134), ასევე

კინდლ, კინდლ[^] (ქაჯაია, II, 143); სვანურში მთაც და ციცაბოც აღინიშნება სიტყვით გოლაჲ (თოფურია, ქალდანი, 2000, 174); სვან. ციბ ზს. ქს. «მაღალი ღობე; გალავანი». ქართ. ციცაბ-ი «ფრიალო გვერდი, ამართული» (საბა); ციცაბო, ზან. _; ქართულში ფუძე გაორკეცებულია ციბ-ციბ → ცი-ცაბ. საერთო ქართვ. *ციბ- «მაღალი გვერდი, კედელი» → ქართ. «ციბ» _; ცი-ცაბ-ი || ცი-ცაბ-ო (←*ციბ-ციბ-); სვან. ციბ (ჩუხუა, 2000-2003, 337). მეგრულში დადასტურდა «ციცაბოს» აღსანიშნავად «ახრა»: ვარა რჭუნდას რაში ცხენი, ახრა კ[^]რდეთ მაფურინე «ან გყავდეს რაში ცხენი, ახრა-კლდეებში მფრინავი» (ქაჯაია, III, 208); შხვა განიშე უჯინინო, ვორწყეჟ ახრა ჩეგემეფც «სხვა მხარეზე რომ გავიხედო, ვხედავ ციცაბოს, უფსკრულს» (ქაჯაია, III, 208).

ჭიუხი სწორხაზოვნად გადაჭიმული მაღლობია, რომელსაც მომრგვალებული, გუმბათისებრი ზედაპირი აქვს. ჩვეულებრივ, წარმოადგენს ძლიერ დანგრეული და შემდეგ რამდენადმე აზევებული ქედების ნარჩენებს (ქსე, 1987, 401); ჭიუხი «შიშველი, წვეტიანი კლდე» (ქეგლ, 1986, 571).

ბეგი «ამაღლებული ადგილი, ბორცვი, გორაკი» (ქეგლ, I, 1033); ბექური «ბექიანი ადგილი» (ფოჩხუა, 1987, 88).

ზოგი ლექსიკური ერთეული «მთას» ახასიათებს გარკვეული ნიშნის მიხედვით. მაგალითად, თაფა «პატარა მთა» (ფოჩხუა, 1987, 88); უნაგირა «ორად ამოწვერილი მთა» (უნაგირის, კეხის მსგავსად) (ფოჩხუა, 1987, 88); წვერწვეტა «წაწვრილებული წვერის მქონე (მთა)» (ფოჩხუა, 1987, 87); სათოვლე «თოვლიანი მთა» (ქეგლ, VI, 282); მთაგრეხილი «ერთმანეთს მიყოლებული, ერთმანეთზე გადაბმული მთები» (ფოჩხუა, 1987, 87); კბოდე «ციცაბო კლდე ზღვის (მდინარის) პირას» (ფოჩხუა, 1987, 89)ო:

ძვ. ქართულში კბოდე კმოდე «კლდით კერძო»: მიიმართა... კბოდესა მას ზღუად (კლდით კერო ზღუასა) (აბულაძე, 1973, 194).

ქედი «წაგრძელებული მთა, მთაგრეხილი» (ქეგლ, VII); ძვ. ქართულში ქედი ნიშნავს «ყელს», «კისერს» (აბულაძე, 1973, 452); ქედი ხაზობრივად წაგრძელებული მთის ნაგებობაა, რომელსაც აქვს ურთიერთსაწინააღმდეგო მიმართულებით დახრილი კალთები. ქედის სიგრძე, სიმაღლე და ფორმა დამოკიდებულია მის წარმოშობაზე, განვითარების ისტორიასა და ამგებელი ქანების ლითოლოგიურ შედგენილობაზე (ქსე, 1985, 497). ქედს თანამედროვე ქართულშიც აქვს ძველქართულისეული მნიშვნელობა «ადამი-

ანის კისერი». გადატანითი მნიშვნელობით კი «ქედზე უღელს დაადგამს» ნიშნავს «დაი-
მონებს» (ქეგლ, VII); **ქედის მოდრეკა** ქედის მოხრა, დამორჩილება (ქეგლ, VIII); «ქედის»
ჩაზნექილი ადგილია «უღელტეხილი», სადაც გადადის გზა (ქეგლ, VI); **უღელტეხილი**
«გადასავალი, ქედის ან მთის მასივის გადასასვლელად მოხერხებული ყველაზე დაბალი
ადგილი» (ქსე, X, 193). გადატანითი მნიშვნელობით **უღელტეხილი** ნიშნავს «მნიშვნე-
ლოვანი გარდაქმნის მიჯნას» (ეს არის დიდი უღელტეხილი ჩვენი წარსულისა) (ქეგლ,
VI).

§3. «მთა-კლდის» ნაწილების აღმნიშვნელი ლექსიკა ქართულში

ცალკე გამოიყო «მთის» შემდაგენელ ნაწილთა აღმნიშვნელი სახელები. ესენია:

ფხაკო «გვერდობი კლდისა», ხრიოკი ფერდობი (ფოჩხუა, 1987, 89; ქეგლ, VII, 226).

ნაპრალი «გახეთქილი ჩანგრეული ადგილი, დიდი და ღრმა ნაბზარი; კლდის ნა-
პრალი (ქეგლ, V, 1353); ილ. აბულაძის ლექსიკონში **ნაპრალი** შემდეგნაირად განიმარტე-
ბა: «**პარეხი**», ნაპრალი კლდეთა შორის; კიბის საფეხური. შთამოაბა თავი თ,სი **პარეხსა**
მას კლდისასა (აბულაძე, 1973, 337). **ნაპრალი** «განახეთქი» (საბა, 1991, 576). სვანურში **ნა-
პრალის** აღსანიშნავად დასტურდება **ბლე**; **ბლე** (**ბლწ** – მიშ, -არ || -არ) **ბლეჰ** (-იშ, -არ) ბზ.
ბლე (-ი/დშ, -არ) ბქ., ლნტ. **ბლეი** (**ბლწიშ**, ბლეადრ) ლშხ. **ნაპრალი** (მყინვარისა)... (თოფუ-
რია, ქალღანი, 2000, 159).

ფიქალი «შრეობრივი აგებულების მთის ქანი» (ქეგლ, VII, 121). ძვ. ქართ. **ფიქალი**:
შევეკრიბე **ფიქლები** და ქვები და დავბურე იგი (აბულაძე, 445).

ცხვირი «წინ წამოშვერილი ნაწილი (მთისა ან რაიმე საგნისა) (ქეგლ, VIII, 687):
მთის **ცხვირი** გვერდზე გადაზნექილიყო; **გოლაშ ჩხვინდიშე** ეკლესია ირწყებედუ «მთის
ცხვირიდან ეკლესია მოჩანდა» (ჩვენი მასალებიდან).

კონცხი «ცხვირი კლდეთა მაგარი და ძნელოვანი» (ქეგლ, IV, 1333); ზღვაში, ტბაში
ან მდინარეში შეჭრილი ხმელეთის სანაპიროს ნაწილი – აგებულია მკვიდრი ქანებით ან
ნატანით (ქსე 1980, 654); სვან. **კ'რჩხ** || **კარჩხ-** || **კ'იირჩხ-** || **კორჩხ-**, **ხ-ე კ'რჩხ-** ი ბზ., **ხ-ე
კარჩხ-** ი ბქ., **ხ-ე-კ'იირჩხ-** ი ლშხ., **ხ-ე კორჩხ-** ი ლნტ. «ცოცდება (ხეზე, კლდეზე...)» ზან.
კ'ნჩხ- ი || **კინჩხ-** ი «ქედი»; სვანურში ლენტეხური დიალექტის ჩვენება უძველესია, ამო-

სავალი ო-ს ... ლაბიალური ელემენტის (ვა) გაუჩინარების კვალი ჩანს ა-ს სიგრძეში – კორჩხ- → *კ...არჩხ- → კ%ირჩხ- სვანურ წყაროს ვარაუდობს ლეჩხუმური კან, ჩ-ხა «ძლიერ მაღალი». ქართულ ნ-ს ამ შეპირისპირებაში რ შეესაბამება სვანურში. ს.-ქართვ. *კონცხ «მწვერვალზე ასვლა, მწვერვალი» → ქართ. კონცხ-ი : ზან. კინჩხ-ი || კ^ანჩხ-ი ← კონჩხ-ი, სვან. კ^არჩხ- || კ%ირჩხ || კორჩხ- (← *კონჩხ-) (ჩუხუა, 2002-2003, 122). კონცხი დასტურდება ძვ. ქართულშიც (მოიწია იგი კონცხსა ერთსა მის მთისასა...). მეგრულ ძირს უნდა უკავშირდებოდეს კონჩხ- ტოპონიმი (ფენრიხი, სარჯველაძე, 2000, 290).

ზეგანი «ვაკე ადგილი მთაზე, მაღლობზე (ქეგლ, IV, 111); დედამიწის ვრცელი, მოსწორებული და ამაღლებული მონაკვეთი, რომელიც ხანგრძლივი ბაქნური რეჟიმის პერიოდში დენუდაციას განიცდიდა, ხოლო ტექტონ. აზეგებისა და გამლიერებული პროცესების შედეგად ღრმად დანაწევრდა (ქსე, 1979, 493); სულხან-საბას ლექსიკონში: **ზეგანი** «არც მეტად მთა იყოს და არც ბარი, საშუალი» (საბა, 1991, 278). ქართ. **ზე-ზე-და; ზენა, ზე-გან...** მეგრ. **ჟი ჟი** «ზევით»; **ჟი-ნ-დო** «ზემოთა»; **ჟი-ნო** სქუა «აზნაურიშვილი»; ლაზ. **ჟა/ჟო/ჟი მო-ჟა-დვ-ე(რ)-ი** «მოდებული», «დადებული»; **გე-ჟა-გიტას** «იდოს»; **მე-ჟა-ჭკვიდ-ერ-ი** «გადაწყვეტილი», **მო-ჟა-კიდ-ერ-ი** «ჩამოკიდებული», **მო-ჟო-ო-ბ-უ-ტ-ი** «მობმული იყავი»; **მე-ჟო-ჩ-უ** «გადასცა (=დაწყევლა)»; **ჟი-ნ** «ზევით»; **ჟი-ნ-დო** «ზემოთა»; სვან. **ჟი/ჟ თხუმ-ჟი** «თავზე»; **გუ-ჟი** «გულზე»; **ჟ-ან-ღრ-ი** «ამოდის»; **ჟ-ა-ჩად** «ავიდა»... **ზე** და მისგან ნაწარმოები ფორმები დასტურდება ძვ. ქართულში: მოილო ტყავები იგი თ,სი და ალტყორცა **ზე** აერთა... წყალი იგი ზესკნელი ღრუბელ იქმნის ზესა მას ადგილსა აღსლვითა მით ორთქლისითა მდინარეთადასა; რაჟამს ადვიძრით ჩუენ **ზე** აღმართ; უკუეთუმცა არა ხიყო შენდა მოცემულ **ზე** გარადმო; მოხაქციოს ნათესავმან მან უკეთურებისაგან მათისა, რომელსა ხ,ტყოდე ყოფად მათ **ზე** და; მოვიდეს საფლავსა მას **ზე** და... ქართ. **ზე**-ს კანონზომიერი ლაზური შესატყვისი შემონახულია **მე-ჟა, მო-ჟა** რთულ ზმნისწინებში (ამ ზმნისწინთა **მე-ჟო, მო-ჟო** ვარიანტები მიღებულია **ჟა**-სგან მომდევნო ლაბიალური ხმოვნის, ან თანხმოვნის ზეგავლენით). მეგრულისა და ლაზურის **ჟი, ჟინ** (<***ჟი-ნო**) და **ჟინ-დო** ზმნიზედური ფუძეები გამოავლენენ **ჟი** ფორმას, რომელიც მომდინარეობს **ჟა**-სგან (ხმოვანთა შესატყვისობების დარღვევა შეპირობებულია ნ-ს მეზობლობით), რასაც აშკარად წარმოაჩენს ლაზური **ჟა** ვარიანტის არსებობა. აღსანიშნავია, რომ მეგრულში შემონახულია **ჟი-ნო**-სქუა («აზნაურიშვილი») კომპოზიტი, რომელსაც დაუცავს

ჟი-ნო ვარიანტი, ქართული ზე-ნას კანონზომიერი შესატყვისი შეფარდება ქართ. ა : მეგრ. ო ამ შემთხვევაში იმით აიხსნება, რომ ჟი- ნო ატრიბუტული მსაღზვრელია. მეგრული ჟინ-დო და ლაზური ჟინ-დო ქართული ზედა ფორმის კანონზომიერ ფონემური შესატყვისებია (დ-ს წინ ნ ასიმილაციურად არის გაჩენილი. შესატყვისობა ქართ. ე : მეგრ. ი : ლაზ. ი პოზიციურია; ასევე პოზიციით არის შეპირობებული ქართ. ა : მეგრ. ო : ლაზ. ო სიტყვის აუსლაუტში). კანონზომიერად შეესატყვისება ქართულ ზე-ნა ფორმას სვანური ჟი (<*ჟე-ნა ე > ი პროცესისა და შემდეგ ნა ელემენტის მოკვეციტ). გ. კლიმოვმა საერთო-ქართველური ფუძე ენის დონისათვის აღადგინა *ზე არქეტიპი, ხოლო ქართულ-ზანური ერთიანობის ხანისათვის *ზედა-, *ზენ- არქეტიპი. შესაძლებელია, საერთოქართველური ფუძე-ენის დონისათვის აღვადგინოთ *ზე არქეტიპი, რომლისგანაც საერთოქართველურშივე იწარმოებოდა *ზედა, *ზენა ფუძეები (სარჯველაძე, ფენრიხი, 2000, 220). მეგრულში ზეგანის მნიშვნელობით გვაქვს გაბარი. გაბარი სვანურში ზეგანს ნაკს ეძახიან (ჩვენი მასალებიდან).

«მთის» ნაწილების აღმნიშვნელია შემდეგი ლექსიკური ერთეულებიც: კინწრუხა «კლდის წვეტი» (ქეგლ, IV, 1228); კინკრიხო გადატ. «მთის წვერი, მთის თხემი» (ქეგლ, IV, 1213); ქიმი «გამომშვერილი, წაწვეტებული ნაწილი რისამე», «კლდის ქიმი» (ქეგლ, VII, 456). ძვ. ქართულში ქიმი «წიალი: შევარდა სიტყუად იგი წინასწარმეტყველისად ქიმთა ქუეყანისათა (აბულაძე, 1973, 454); შტო «ქედის განაყოფი» (ფოჩხუა, 1987, 87); თოვლის ხაზი «მთის ის ადგილი, ის ნაწილი, რომლის ზევითაც თოვლი მუდმივად დევს» (ფოჩხუა, 1987, 87); გოხი «კლდის ნატეხი, ლოდი» (ფოჩხუა, 1987, 89); კალთა «დაქანებული, დაფერდებული მხარე (მთისა...)»: კავკასიონის ქედის კალთიდან პაწია წყარომ ცელქად გამოხეთქა (ი. გოგებ.); ქარი კრეფდა ფიფქ თოვლს, უბერავდა და შლიდა მთების კალთებზე (თ. რაზ.); როცა გორაკს გადავდიოდი, უკანასკნელად დავინახე მთის კალთაზე გაშლილი ნახირი (ს. კლდ.); მათი მამები აგერ იმ მთის კალთებზე წვანან (მ. ჯავახ.).

«მთის» წვერის აღმნიშვნელია წვერო «რისამე წაწვრილებული ზედა ნაწილი» (ქეგლ, VIII, 1076). მეგრულში დასტურდება «წვანჯი – იგივეა, რაც წვანდი – წვერი, წვეტი, რისამე წვეტიანი ბოლო». სვანურში კაცხ «წვერო» (ბქ.) (-იმ, კაცხარ) ზს., ლნტ. კეცხ (-არ) ლშხ. კუნწეროს ზედა ბოლო (თოფურია, ქალდანი, 2000, 305); კუნწულა «წვერო, თხემი, მწვერვალი», შდრ. კუნწუხ-ი : [ქარმა] ზვინის აჩეჩილი გვერდები ჩამოვარცხნა,

კუნწულიდან ხმელი თოვლი ჩამოფერთხა (ქეგლ, IV, 1431). მეგრულში: კორკონტი || კორკონტია «წვერი, კენწერო, ფოჩი» (ქაჯაია, IV, 158). ქართ. კუნწუხ-ი, ქიზიყ. კონწუხი «მწვერვალი ხისა, მთისა, წვერი, თხემი», მთიულ. «შორი, გადაკარგული ადგილი». ზან. (მეგრ.) კვინჭ[^]-ე «თემო, ბარძაყი». სვან. _ ქეგლ-ში კუნწუხი «ხის კენწეროს» ნიშნავს. სხვა მნიშვნელობაც აქვს. მ. ჩუხუას, ფორმალური თვალსაზრისით, უფრო ძველ ფორმად ქიზიყური კონწუხ-ი მიაჩნია _ კონწუხი → || კუნწუხ-ი (ასიმილაციით); არქაულ კუნწუხ ფუძეს კანონზომიერი შესატყვისი ეძებნება მეგრული კვინჯ[^]-ე || კვინჭიხ-ე «თემო, ბარძაყი» სიტყვის სახით. აქ პირველ ნაწილში ო → ვი პროცესი ვლინდება შდრ. სხვა შესატყვისობები ქართ. კ : ზან. კ, ქართ. ნ : ზან. ნ, წ : ჭ, უ : ^ → || ი ← *უ (გ. როგავა) ხ : ხ, კონწუხ- (კუნწუხ- : კვინჯ[^]-ხ-ე ← *კონჭუხ-ე შეპირისპირებას უნდა დაემატოს რაჭ. კუნწ-ი, მოხ. კუნწ-ულ-ი, ქიზიყ. კუნ-წ-ულ-ა «ხეხილის მსხმოიარე ტოტი, ქიზიყ. კოწ-ოლ-ა «კენწერო», ჭან. კუჭ-ან-ი «თავი, კენწერო», რომლებიც კონწ სეგმენტს გამოგვაყოფინებენ საერთო ძირად, შდრ. კენწ-ერ-ო ← *კონწ-ერ-ო; ამოსავალი მნიშვნელობა «ამობურცული, ამოწეული ადგილისა» უნდა ყოფილიყო. ს-ქართვ. *კონწ- «მწვერვალი, კენწერო, თხემი, თემო» → ქართ. კონწ-უ-ხ-ი || კუნწ-უ-ხ-ი, კუნწ-ი, კუნწ-ულ-ი, კენწ-ერ-ო ← *კონწ-ერ-ო : ზან. კვინჭ-[^]-ხ-ე ← *კონჭ-უხ-ე, კუჭ-ან-ი ← *კონჭ-ან-ი. ს.ქართვ. *კონწ-ს გენეტურად უკავშირდება ს. ნახ. კუჭ «მთის წვერი» (ჩუხუა, 2002-2003, 131).

ზოგი სიტყვა «მთის» ან «კლდის» ნაპირის გამომხატვეალია. მაგ., ცერი «კლდის, ნაფხვერის (მოზვავებული ფერდობის) ან მაღალი მთის ნაპირი»: ამოველ ზეთავის წვერ-ზე იმ საქარბუქო ცერშია (ხალხ.). ქართ. ცერ _ ცერ-ი; მეგრ. ჩანჯ _ (ჩან _ ჩანჯ-ი კით-ი (ჩან-ი _ კით-ი / ჩან _ კით-ი «ცერი»; სვან. ჩერ _ ჩერ _შდ-ოლ (ბზ.) ჩერ _ შტ-ოლ / ლშხ.) «მსხლის ჯიში». დასტურდება ძვ. ქართულში: მონაგები და სიმდიდრე დაუდგრომელ არს და ეგრეთვე სიგლახაკე, არამედ ორნივე ცერსა ზედა დგანან გარდაქცევად; დაჰლეწნა ცერნი მარიანოსს ებისკოპოსსა. ქართულ ცერ- (< *ცერ-) ძირს კანონზომიერად შეესატყვისება მეგრული ჩანჯ- : ნ-ჯ-ს წინ განვითარებულია და სვანურში ჩერ- (შემონახულია ჩერ-შდ-ოლ (ბზ.); ჩერ-შტ-ოლ (ლშხ.) კომპოზიტში. გ. კლიმოვმა *ცერ არქეტიპი აღადგინა ქართულ-ზანური ერთიანობის ხანისათვის (ფენრიხი, სარჯველაძე, 2002, 595).

§4. «მთა-კლდესთან» მდებარე ადგილების აღმნიშვნელი

ლექსიკური ერთეულები

ცალკე გამოიყო სახელთა ერთი ნაწილი, რომელიც «მთა-კლდეტან» მდებარე ადგილებს გამოხატავს.

მთებს შუა წყალგამყოფ ადგილს «ხეობა» ჰქვია. «ხეობასთან» დაკავშირებული ლექსიკური ერთეულებია: **ხეობა** «ადგილი წყალგამყოფ მთებს შუა, მდინარის გასწვრივ». მაგალითები: **ხეობაში** მომწყვდეული მდინარე იბრძოდა და ჩუხჩუხებდა (ვ. ბარნ.); მთელი **ხეობა**, ქალი და კაცი, გასაოცარს («გაოცებაში») მოჰყვანდა გმირისეულს, მართლა და გმირულ აგებულებას (ს. მაგლობ.); **ჩევი**, **ჩევი** «ნალურევი», «ცხრი», ხეობა, კანტონი, «დელე»: აღქაფნებოდა წყალი იგი, ვითარცა სიმძაფრე ხევისად (აბულაძე, 1973, 566). მეგრულში გვაქვს **ლეხერი**, **ლეხერა** ფორმები: **ინგი/რიში ლეხერა** «ენგურის ხეობა» (ქაჯაია, II, 348). სვანურში: **ტ...იბ** (-იბ, _ არ ტუბარ ზს., ლნტ., -არ ლშხ.), _ ხეობა, ხევი: **კუმამ ტყიბთე** ესღრიხ (ბზ.) «საქონელი ხევში მიდის (მიდიან)» (თოფურია, ქალდანი, 2000, 720).

ხევი «მდინარის ღრმა კალაპოტი (მთებში): [გაგის ამხანაგებმა] როდესაც კლდეებზე გადაიხედეს, **ხევში** დაინახეს დაფლეთილ-დამახინჯებული კაცი და ცხენი (ა. ყაზბ.); ტყეში ისეთი სიჩუმე ჩამოწვა, რომ ღრმა **ხევიდან** წყაროს ჩურჩულიც კი მოისმა (მ. ჯავახ.).

მეგრულში დასტურდება **ინორობა** «ჩაღრმავებული ადგილი, ხევი, ხრამი»: ჭვილირ თურქით ეიოფშეს, სოდეთ **ინორობა** რდუნ «მოკლული თურქებით აავსეს, სადაც ხევ-ხუვი (ჩაღრმავებული ადგილი) იყო». შდრ. **რობუ** (ქაჯაია, II, 88).

ლექსიკის ერთი ნაწილი «ხეობას» ახასიათებს სიდიდის, სიმაღლე-სიღრმის, სიმშრალის, ზედაპირის ხარისხისა თუ სივიწროვის მიხედვით: **ხრამი** «კლდიანი ღრმა ხევი», «ღრანტე». მეგრულში **ხაბო** _ «ხრამი», «ხევი»: წი მუთ ქიიგუბშეთინი, გევორღვით **საბოს** «წელს რაც კი ვიმ უშავეთ, ჩავყარეთ **ხრამში**»; ცხენქ **ხაბოშა** გევნოულუა «ცხენი **ხრამში** (ხევში) გადავარდაო» (ქაჯაია, III, 356); სვანურში **ფაქრაყან** (-იბ, -ყანალ) ბზ. **ფაქრაყან**, **ფაქრეყან**, **ფრექ** (-ალ ლშხ. ალ ლნტ.) «უფსკრული, ხრამი» (თოფურია, ქალდანი, 2000, 752).

«ხეობის» ნაირსახეობას გამოხატავს შემდეგი ლექსიკური ერთეულებიც: **ნალვარე-**

ვი «ძვ. ხმელი ხევი, სადაც ნიაღვარმა, ღვარმა გადაიარა»: მამასახლისი, მომრიგებელი, მოსამართლე, სამი თუ ოთხი საათი უვლიდნენ ნაღვარევს (ლორთქ.); **ღრანჩო** «პატარა ხევი» (ქეგლ, III, 470); **გასწვრივი ხეობა** «ხეობა, რომელიც ქედს გასდევს» (ფოჩხუა, 1987, 91); **ვაკე-ხეობა** «გავაკებული, უმთავორაკო ხეობა» (ფოჩხუა, 1987, 91); **ღირღალი** «უსწორმასწორო დახრამული ადგილი» (ფოჩხუა, 1987, 91); **ღრე** «დიდი და ღრმად ჩაღრმავებული ადგილი» (**მთა-ღრე, კლდე-ღრე, ტყე-ღრე**); **ღრადო** «კლდიანი ღრმა ხევი» (ფოჩხუა, 91); **ღრანტალი** «ღრმა ხევი (ფოჩხუა, 91); **ღრანტობი** «ღრანტე ადგილი» (ფოჩხუა, 91); **ნაღრანტი** «წყლისაგან ჩახრამული ხევი» (ფოჩხუა, 1098, 91); **წკვარამი** «ხევის ერთ-ერთი სახეობა, ღრმა ხევია (უფსკრული)». შდრ. მეგრ. **სქვარამი** «ღრმა ხევი»; «უფსკრული» (ქაჯაია, II, 623); **ყრჩუ** «ვიწრო და ცხელი ადგილი ხევში» (ფოჩხუა, 1987, 91).

დაიდებნა **ხევის** ნაწილების აღმნიშვნელი სახელებიც: **ნოღა** «ხეობის ნაწილი, რომელსაც ფარავს წყალი წყალდიდობის დროს»; **ხევეიწრო** «ვიწრო გასავალი კლდეებში, ხევში» (ფოჩხუა, 91); **ტალვეგი** «ხეობის ფსკერის უმდაბლეს წერტილთა შემაერთებელი ხაზი»; **წარბი** «ხეობის ფერდობებისა და მდინარის ზედაპირის შემხვედრ წერტილებში გამავალი ხაზი»; **ნაური** «მთებშუა ან სერზე სიგრძივ ჩაღრმავებული ადგილი»; **მაქანარი** «ხევის პირი, ორხევი, ორი ხევის შეერთების ადგილი» (ფოჩხუა, 1987, 91).

§5. «მთის» აღმნიშვნელი ლექსიკა ქართული ენის დიალექტებში

ქართული ენის დიალექტებში **მთის** სხვადასხვა ნაწილის აღსანიშნავად დასტურდება: **ფხაწალი** (მთიულ.) «კლდიანი, მიუდგომელი ადგილი მთაში» (ქეგლ, VII, 228); **დალდე** (ფშ.) «კლდეში შეხნიექილი ადგილი, სადაც ნადირი დაწვება ან თოვლი შერჩება» (ქეგლ, III, 488); **ბორო** (რაჭ.) «დიდი მთა, მიყრუებული ადგილი მთაში» (ლონტი, 1974, 81); **ნაური** (ქიზ.) «მთებს შუა ან სერზე სიგრძივ ჩაღრმავებული ადგილი (ხეობაზე უფრო პატარა)» (ქეგლ, V, 1382); **კეტამი** (ფშ.) «კლდის ქიმი» (ლონტი, 1974, 282); სვანურში კლდის თავზე იტყვიან **კოჯიმ თხჷიმ. კოჯიმ თხჷიმჷი** მუს ხა□ზ «კლდის თავზე თოვლი დევს» (ჩვენი მასალიდან); **კინწუხი** (ფშ.) «წვერი, წვეტი, კენწერო» (ქეგლ, IV, 1222); **კინწრიხო** (მოხ.) «თხემი, წვერი მთისა, კლდისა» (ა. ყაზბ., I, შ. ძიძ. (ლონტი, 1974, 292); **ღაწვი** (ხევს.) «კლდიანი ადგილი» (ქეგლ, VII, 406); **კოდმე** (გურ.) «მთის კონცხი, გორის

ფერდობი» (ი. ჭყონ.); **კუჭულა** (ხევს.) მთის წვერი (მაგ. არ ეშვებიან ღრუბელნი მაღლის ჭიუხის წვერსაო, ჭიუხის **კუჭულაზედა** სინდიურისძე წვესაო (ხალხ.).

ქართული ენის დიალექტებში დასტურდება აგრეთვე «მთის» სახეობათა აღმნიშნელი სახელები: **ქანჩახი** (ფშ., თუშ., ქიზ.) «ბუჩქნარი, ბუჩქით ან ტყით დაფარული კლდიანი ადგილი» (ქეგლ); **კრანჩხი** (ქიზ.) «ღრანტე, კლდე» (ქეგლ, IV, 1366; ფოჩხუა, 1987, 89); **კაწაპანია** (რაჭ.) «მაღალი აღმართი» (ქეგლ, IV, 1109); **ბრეჯი** (იმერ.) «პატარა გორაკი _ ბეჯი» (ქეგლ, I, 1131); **წრიაპი** (ზემო იმერ.) «ციცაბო; ციცაბო კლდე» (ქეგლ, VIII, 1172); **კარწახი** (გურ.) «დიდი აღმართი» (ქეგლ, IV, 1089); **კარჩხალი** «კარჩხალი მთა» (გურ.) _ კლდოვანი, ტიტველა მთა (ქეგლ, IV, 1088); **ღრიანკელი** (იმერ., გურ.) «კლდოვანი ვიწრო და ღრმა ხეობა, ხრამი» (მაგ., აბდუშაჰილმა გზის სიმოკლის გულისათვის ისეთ **ღრიანკელში** შეიყვანა ჯარი, რომ გაშლა არ შეიძლებოდა და საძრაობა აღარ ჰქონდათო (აკაკი); კაცო, **ღრიანკელში** გვყრიან, კისერს გვტეხენ (ე. ნინ.); **დაყაშებული** (ფშ.) «დამსკდარი (კლდე, მთა)» მაგ., რაც ერთი იყო, იგივე მეორე: იგივე სალი მკერდი **დაყაშებული** და შიგადაშიგ დახავსებული (ვაჟა).

§6. «მთა-კლდის» აღმნიშვნელი სახელები იდიომებში

ტერმინი «იდიომი» მომდინარეობს ბერძნული სიტყვიდან იდიომა, რაც თავისებურებას ნიშნავს. ამჟამად ამ ტერმინით აღინიშნება ფრაზეოლოგიურ ერთეულთა ერთი ტიპი.

იდიომი შეიცავს ორ კომპონენტს მაინც, რომლებიც ცოცხალი სიტყვებია. იდიომის გვერდით არსებობს მისი ომონიმური თავისუფალი შესატყვისებიც. მაგ., «კოვზის ნაცარში ჩავარდნა» შეიძლება ვიხმართ როგორც თავისუფალი შესიტყვება (როდესაც გვინდა აღვნიშნოთ კოვზის ნაცარში ჩავარდნის რეალური ფაქტი) ან როგორც იდიომი _ მნიშვნელობით: მარცხის განცდა, წამოწყებული საქმის ჩაშლა, იმედის გაცრუება (ალ. ონიანი, 6). იდიომეჰი მზა ფორმით არსებობენ ენაში და ძირითადად ერთნაირად მეორდებიან მეტყველებაში. თავისუფალ შესიტყვებასთან მას აერთიანებს აგებულება, მაგრამ განასხვავებს მნიშვნელობა (ალ. ონიანი, 7).

აღსანიშნავია, რომ «მთა-კლდის» აღმნიშვნელი ლექსიკა დაიძებნა იდიომებშიც.

ყველაზე ხშირად გვხვდება «მთა-ბარის გასწორება» – ყველას და ყველაფრის გათანაბრება: ლაპარაკობდნენ, კანონები დაიბეჭდაო, რომ ვეღარც სცემსო, ვეღარც ნამუსს შეურცხვენსო; ერთი სიტყვითა **მთა** და **ბარი** გასწორდაო (ს. მგალობლ.); ქვეყანას ვინ შესცვლისო, **მთა** და **ბარი** ვის გაუსწორებია მარტოკა, ჩემმა შვილმა რომ გაასწოროსო (კ. გამსახ.).

ასევე ხშირად დასტურდება «ცხრა მთას იქით» – ძალიან შორს: ცხრა მთას იქით ხომ არ მისტუმრებ, რომ მაგოდენა ბარგ-ბარანას თან მატან (ილია); ცხრა მთას იქითაც, თუკი ფეხი დადგა ნადირმა, იგი გუმანით მიუხვდება, ვით გულთმისანი (ხ. ბერ.).

ამრიგად, «მთა-კლდის» აღმნიშვნელი ლექსიკა დაიყო რამდენიმე თემატურ ჯგუფად: ა) უშუალოდ «მთის» თუ «კლდის» აღმნიშვნელი სახელები; ბ) «მთა-კლდის» სხვადასხვა სახეობათა გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები; გ) «მთა-კლდის» ნაწილების აღმნიშვნელი სახელები; დ) «მთა-კლდესთან» მდებარე ადგილების გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები. აღნიშნული ტიპის სახელები ასევე გამოიყო ქართული ენის დიალექტებში. «მთა» დადასტურდა იდიომებშიც.

აღსანიშნავია, რომ გაანალიზებული მასალის ერთი დიდი ნაწილი საერთოქართველური წარმომავლობისაა.

თავი II

«ბარის» აღმნიშვნელი ლექსიკა ქართულში

«ბარის» აღმნიშვნელი ლექსიკა ქართულში ასევე რამდენიმე თემატურ ჯგუფად დაიყო: ა) უშუალოდ «მიწა-ბარის» გამომხატველი სახელები; ბ) «მიწა-ბარის» სახეობათა (თუ თვისების) აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები; გ) «მიწის» ნაწილების გამომხატველი სახელები; დ) «მიწა-ვაკესთან» დაკავშირებული ლექსიკა, რომელიც მის ფორმაზე მიგვანიშნებს; ე) «მიწა-ბარის» მდებარეობის აღმნიშვნელი სახელები; ვ) დასახლებული პუნქტის გამომხატველი საზოგადო გეოგრაფიული სახელები. გამოიყო «ბარის» აღმნიშვნელი ლექსიკა ქართული ენის დიალექტებშიც. წარმოდგენილია, აგრეთვე, «მიწა-ბარის» აღმნიშვნელი სახელები იდიომებში.

§1. უშუალოდ «მიწა-ბარის» გამომხატველი სახელები

ამ თემატურ ჯგუფში შევიტანეთ ის სახელები, რომლებიც უშუალოდ «ბარსა» თუ «მიწას» გამოხატავენ. ასეთებია:

ბარი «დაბლობი, ვაკიანი ადგილი, ჩვეულებრივ, დასახლებული და სახნავ მიწე-ბიანი (ქეგლ); **ბარი** «ცხელი ქვეყანა, ცხელი ადგილი» (საბა, 1991, 96). «ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში» **ბარი** ასეა განმარტებული: «მთათაშუა დადაბლებული ადგილი, მოიცავს ვაკე-დაბლობსა და მიმდებარე მთისწინეთს. მაგ., კოლხეთის **ბარი** მოიცავს «კოლხეთის დაბლობს კავკასიონისა და მესხეთის ქედის მთისწინებითურთ» (ქსე, 1977, 209).

სვანურში გვაქვს **ბა**□**რ** ფორმა: **ბა**□**რს** ლიხნი ანბინან «ბარში ხვნა დაიწყო» (ჩვენი მასალებიდან). ძვ. ქართულში **ბარი** «ველოან-ი», «ღელე», ვაკე: ქუეყანად მთად და ბარი, ქუეყანად მთიანი და ველოანი (აბულაძე, 1997, 29).

მაგალითები: მიყვარს მთებიდან ნათქრიალები **ბარში** ნიაღვრის ღვართა გალობა (ლეონიძე, 1980, 79); ნიავი შესწყვეტს აბუტუტებას, ძილს მიეცემა **ბარი** და ველი (გალაკტიონი, 1965, 57); და ენგურს ზათქით მიაქვს **ბარისკენ** მათი პირველი უბიწოება (აბაშიძე, 108).

მიწა «დედამიწის მყარი ზედაპირი, მიწა _ ქვეყნის ნაწილი» (საბა, 1991, 487). «**მიწა**» _ ნიადაგი, მტვერის: ადა არა იყო მიწად ფრიად (აბულაძე, 1973, 253). «ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში» ვკითხულობთ: **მიწა** «როგორც წარმოების საშუალება, შრომის პროცესის აუცილებელი მატერიალური წინამძღვარი, მისი ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ნივთობრივი ფაქტორი. **მიწა** მთავარი წარმოების საშუალებაა სახალხო მეურნეობის ზოგიერთ დარგში, უწინარეს ყოვლისა კი სოფლისა და სამეურნეო დარგში. **მიწის**, როგორც წარმოების საშუალების ძირითადი თვისებაა მისი ნაყოფიერება, რომელიც ეკონომიური თვალსაზრისით ნიშნავს ადამიანისათვის აუცილებელი მცენარეული პროდუქტების კვლავწარმოების უნარისა და მეცხოველეობის განვითარებისათვის საჭირო პირობების შექმნას. **მიწის** ნაყოფიერება დამოკიდებულია მასში არსებულ საკვებ ნივთიერებათა რაოდენობაზე, ნიადაგის სტრუქტურასა და სხვა ბიოლოგიურ და კლიმატურ ფაქტორებზე. **მიწის** სპეციფიკა ის არის, რომ იგი ერთდროულად შრომის საგანიცაა და შრომის საშუალებაც. როცა წარმოების პროცესი მიმართულია ნიადაგის დამუშავებისაკენ ან გადი-

დებას გულისხმობს, მაშინ **მიწა** შრომის საგანია. მეორე მხრით, **მიწა** სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ტექნოლოგიური საფუძველი და პირობაა _ ამ შემთხვევაში იგი შრომის საშუალებაა» (ქსე, 1984, 34).

მაგალითები: კვიცი ერთი შეხტა, აიმრიზა, ქალს სადავე წაართვა და მერცხალივით გაეკრა **მიწას!** (რ. გვეტ.); ბანაკს მიღმა კი **მიწას**. ხნავს გლეხი, **მიწას** ხნავს ერთი, ორი, მესამე! (კალანდაძე, 1985, 192).

ხშირად «მიწა» და «მიწა-წყალი» გვხვდება მშობლიური ქვეყნის აღსანიშნავად: შენს **მიწა-წყალს**, მზეს და მთვარეს, ვუმდერ, მარად სანუკვართა (აბაშიძე, 1990, 38); მწუხრი ეფინა გულსა და გონებას! ჩემი **მიწა-წყლის** ჰაერი მაკლდა! (კალანდაძე, 1985, 32); გიორგის აგონდებოდა თავისი ქვეყანა, თავისი **მიწა**; მშობლიურო ჩემო **მიწავ**, შენს საყვარელ სახელს ვფიცავ (გალაკტიონი); მტერს უტევდა კავკასიის მაღალ მთებთან, განა მტარვალს **მიწის** გოჯი მისცა (კალანდაძე, 1985, 71).

ქართველები **მიწას** თან ატარებდნენ მშობლიური ქვეყნის სიმბოლოდ: **მიწას** გულში ჩაიკრავდა ქართლელი თუ კახელი... (ასათიანი, 1997, 34).

მიწა სამარის მნიშვნელობითაც დასტურდება: და როცა **მიწას** მივებარები, ნაჯაფარი და ტანდაკორძილი (ნიშნიანიძე, 1984, 5); მე კი მიმიღე მოსასვენებლად, **შავო მიწავ!** (ქეგელ, V, 503).

მიწის საზღვრელებად გვხვდება: **სევდიანი, შიშნაჭამი, მხურვალე** და სხვა. მაგ.: და განფენილა **მხურვალე მიწა** და განფენილან მხურვალე ცანი (კალანდაძე, 1985, 197); შენ **ძველ მიწაზე** პირველი გაჩნდი და მიიზიდე მაღლა, მაღლა დაფნა და ნაძვი... (კალანდაძე, 1985, 32); ეს **შიშნაჭამი მიწა** ლულლულებს და მოდის შიში (ნიშნიანიძე, 1991, 357); წინ მიიწევ და ხმაურობ, გღვიძავს, საქართველოს **სევდიანო მიწავ** (გალაკტიონი, 1989, 46).

ხშირად «მიწა» «ცასთან» ერთად დასტურდება წინადადებებში: ყაყაჩო ჩანს **ცის** და **მიწის** სიცილში... გავიმარჯვეთ, ჭიაჭია მაია (კალანდაძე, 1985, 52); იხსნება პირი **ცისა** და **მიწის** და თავის შველაც არ მოგინდება (აბაშიძე, 1990, 22).

მეგრულში გვაქვს **დიხა** || **დეხა** ვარიანტები (ქაჯაია, I, 477). ი. ყიფშიძე **მიწას** ასე განმარტავს: **დიხა, დეხა** земля, место. **დიხაშხო** _ სოფელი ქუთაისში (ყიფშიძე, 1994, 227). პ. ჭარაიასთან: **მიწა** «დიხა-მიწა», «თიხა ადგილი» (ჭარაია, 1998, 59); სვანურში დას-

ტურდება: გიმ (-იმ, -ა□რ ზს., ლნტ. გ^ამა□რ ზს., -არ ლშხ.) – მიწა (თოფურია, ქალღანი, 2000, 172). მ. ჩუხუა აღნიშნავს: სვან. -დიფ, ნა□-დიფ ზს. _, ნა-დიფ ლშხ. || «საზღაური». ქართ. თიფა ← *დიფა «თიხა»; ზან. დიხა || დეხა «მიწა»; ნა□||ნა- სადერივაციო პრეფიქსია სვანურში (ნა□□-ბოზ «საღამო», ბაზი «ამაღამ», ნა-ზ^ამ «ზომა, ოდენობა», ზომ- «გაზომ-ვა»...). ძირად გამოყოფილი დიფ იგივეა, რაც ქართული თიფა, ზან. დიხა. ე. ი. ნა-დიფ – საზღაური ← ეტ. «სამიწე, მიწისა, ნამიწი». ს.ქართვ. *დიფ-ა «მიწა, თიხა» ← ქართ. თიფა : ზან. დიხა : სვან. დიფ ← *დიფა (ჩუხუა, 2002-2003, 93).

მეგრულში: ბერგი დიხას ვადიჩირთ^ანია (ვედოჩირთუნია) «თოხი მიწას არ და-სცილდებაო» (ხალხური სიბრძნე, 1994, 19); გეთხორუ დიხა «ამოთხარა მიწა» (ქაჯაია, I, 477); ნთხორალ დიხას ქინახუნეს «გათხრილ მიწაში კი ჩააჯინეს» (ქაჯაია, I, 477); დიხა-ში ენარჩქინა ვორეთ, დიხათ ბარსებენტ «მიწის გაჩენილები ვართ, მიწით ვარსებობთ» (ქაჯაია, I, 477); დიხას დომთხორია იშოვა, უწუ «მიწაში დამმარხეო იქეთო, უთხრა» (ხუ-ბუა, 1937, 239); მუჭო თექ ქ^ამორთუნი, არძაქ ართო დიხას ქაშაცუ «როგორც კი მოვიდა, ყველა ერთად მიწაზე დაეცა» (ხუბუა, 1937, 162); ვარა დიხას დოთხორით, დო ვარა ამსე-რი თაქ გორჩქინდით «ან მიწაში დაიმარხეთ, ანდა ამ საღამოს აქ გაჩნდით» (ხუბუა, 1937, 15); ეშე ცა დო გიმე დიხა, მუ მიღუ დო მუსუ იღა «ზევით ცა და ქვევით მიწა, რა მაქვს და რას წაიღებ» (ხალხ. სიბრძნე, 1994, 43); დიხა შიილგე ორდასინი «მიწა შეიძლება იყოს» (ქაჯაია, I, 477).

მეგრულში დიხა «ადგილის» მნიშვნელობითაც დასტურდება: თექი ქამხვადუა ართ დიხასია «ეს შემომხვდა ერთ ადგილასო» (ქაჯაია, II, 477).

სვანურში: გიმჟი ჭიშხ დემე ხოგა «მიწაზე ფეხი არ დაუდგამს»; ეჯ ჟ^ან ჩ^აღ^ადგ^ათანე, ერე გიმს ი მეგა□მს იმ ოხწურე «ისე დაიტირა, რომ მიწასა და ხეს ცრემ-ლი [დ]აადინა» (თოფურია, ქალღანი, 2000, 172).

§2. «მიწა-ბარის» სახეობათა (თუ თვისების) აღმნიშვნელი

ლექსიკური ერთეულები

«ბარი» თუ «მიწა» სხვადასხვა სახის შეიძლება იყოს (ვაკე, ველი, ტყე, მინდორი, ყანა და სხვა).

ვაკე «სწორი, გაშლილი, უმთავორაკო ადგილი» (ქეგლ, 11); ვაკე «ხმელეთის ზედაპირის, ზღვისა და ოკეანის ფსკერის რელიეფის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მორფოგრაფიული ერთეული, რომლისთვისაც დამახასიათებელია სიმაღლეების მცირე ცვალებადობა და სუსტი დახრილობა. პირობითად ხმელეთზე 200 მ-ზე დაბლა მდებარე ვაკეს დაბლობს უწოდებენ (მაგ. კოლხეთის დაბლობი)» (ქსე, IV, 274). ძვ. ქართულში ვაკე «ველი, ბარი»: «იყო საცხოვარი მრავალი... ვაკესა» (აბულაძე, 1997, 153).

მაგალითები: გავიარეთ ხევი, უკან დავტოვეთ გორაკები და ვაკეზე გავედით (კლდიაშვილი, 1955, 266); ჩვენ წინ ვაკე გადაშლილიყო, რომლის ბოლოში აჭარის მთების გრებილი იწყებოდა (ფორჩხიძე, 1986, 23).

გვაქვს «გავაკებული» ფორმაც (ვნებითი გვარის მიმღეობა), რაც ნიშნავს «ვაკედ ქცეული»: რამოდენიმე მიწოდორზე გავაკებული იყო (ქეგლ, II, 494).

ჭან. ზენ-ი ვაკე равнина, მეგრ. რ-ზენ-ი; ქართ. _ ბრინჯი დუზღულეფეს ხაჩქუმან (ჩქუ ზენი-თი ბუწუმელთ; ზენის ხაჩქუმან ბრინჯი) || ბრინჯს ვაკე ადგილებში თესვენ (ჩვენ «ზენ»-საც ვიტყვით; «ზენ»-ზე თესვენ ბრინჯს)... ზენ-ი ერთი იმ სახელთაგანია, რომელსაც გამოდევნის საფრთხე მოელის ნასესხები სიტყვისაგან.. ნ. მარს ათინურსა და ვიწურზე მითითებით მოჰყავს ზენი, მაგრამ ეს სახელი არქაბულშია არაა გადაშენებული. სოფლის სახელი ჯგირთაა ზენი მოწმობს, რომ ეს სიტყვა ჭანურში ისევე იყო მკვიდრი, როგორც მეგრულში. ამ უკანასკნელში განვითარებულია თავკიდური -რ. ქართულში ეს ფუძე არ ჩანს (ჩიქობავა, 1938, 186).

მეგრული: ჩიქიმ სოფელსი რზეონა არდგილეფ ე «ჩემს სოფელში ვაკე ადგილებია»; რზეონაშა გოვფაჩით კარავი «ვაკეზე გავშალეთ კარავი» (ჩვენი მასალებიდან). ლაზური: ნოლედი-თი დუზი ძენ «ნოლედიც ვაკე არის» (ასათიანი, 1974, 41-41); არ დუზი ძეი ტუ დო, აქ ქოდოვინჯიაფ, ფთქვი «ერთი ვაკე ადგილი იყო და აქ დავიძინებო, ვთქვი» (ასათიანი, 1974, 32-33).

სვანურში ნაკს (-აშ, -არ ზს., -იმ, -არ ლშხ, -არ ლნტ.) «ვაკე» (თოფურია, ქალდანი, 2000, 611).

მაგალითები: Ⴒერბ ამიშ ლაზობ ხოჩა ნაკ ადგის ხათხელნა (ბქ.) «ორბი ამის შესაჭმელად თურმე კარგ ვაკე ადგილს ეძებდა» (თოფურია, ქალდანი, 2000, 611); ლაჩახႲ ნაკისგა ლი «სადოვრები ვაკეშია».

ველი «დიდ ფართობზე გადაშლილი უტყეო ვაკე, ჩვეულებრივ, ბალახიანი _ დიდი მინდორი» (ქეგლ, 19, 43). «ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში» **ველი** ასეა განმარტებული: ტრამალი, მცენარეულობის ტიპი, რომელიც შედგება მრავალი ყინვაგამძლე მრავალწლოვანი ბალახოვანი ფიტოცენოზებისაგან. ფართოდ არის გავრცელებული ზომიერად მშრალი ჰავის პირობებში შავმიწა და წაბლა ნიადაგებზე. მცენარეულ საფარში ჭარბობს მკვრივკორდოვანი მარცვლოვანი მცენარეები, ხანმოკლე განვითარების ერთწლოვანები (ეფემერები) და ბოლქვიანი თუ ფესურიანი მრავალწლოვნები (ეფემეროიდები), რომელთაც ვეგეტაცია ადრე გაზაფხულზე ან შემოდგომაზე ეწყებათ. აქა-იქ გვხვდება ბუჩქები, ხავსები, მღიერები, ხმელეთის წყალმცენარეები, სოკოები... ისინი გადაჭიმულია ქვეყნის ევროპულ და აზიურ ნაწილში, დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ, მდინარე ობამდე. განარჩევენ მდელოს, ტიპობრივსა და გაუდაბნოებულ ველებს, რომლებიც ერთმანეთს ცვლიან ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ. რუსეთში **ველებს** სტეპებს უწოდებენ. უნგრეთში _ პუშტებს, ჩრდ. ამერიკაში _ პრერიებს. **ველებს** დიდი ფართობი უკავია აგრეთვე კავკასიაში, წინა და შუა აზიაში. საქართველოში ის მეტწილად აღმოსავლეთ საქართველოს ვაკეებზე, მთისწინა კალთებსა და სამხრეთ მთიანეთშია გავრცელებული. ამის მიხედვით არის ბარისა და მთიანეთის **ველები**; მათ მრავალ ფორმაციას შორის მთავარია უროიანი, წივანიანი, ვაციწვერიანი, ნაირბალახოვან-მარცვლოვანი და სხვ. ჩვენში ველები ბევრგან მეორეული წარმოშობისაა. ასეთია, მაგალითად, ჯავახეთის **ველები**, რომლებიც ტყის მოსპობის შედეგად არის წარმოქმნილი, შირაქისა და გარეჯის **ველები**, რომლებიც ხშირად ნათელი ტყის განადგურების შედეგია. ამჟამად მთისა და ბარის **ველების** დიდ ნაწილს ამუშავებენ სასოფლო-სამეურნეო კულტურებისათვის. იყენებენ სამოვრად და სათიბად» (ქსე, 1979, 348).

ძვ. ქართულში **ველი** «მინდორი», «ჭალა»: მოისრა ველობი; მოისრა ნაგები და ველი (აბულაძე, 1973, 156).

მაგალითები: წავიდეთ ერთად, **ველებში** გიცდი! ვერ მოვიგონე ქვეყნად არტისტი, ქარის სადარი (გალაკტიონი, 1965, 23); როცა ნამიან **ველზე** გავივილი, ნამი ბალღვით მართობს, მახარებს (კალანდაძე, 1985, 24); ხმით საამურით მპყრობი გულთა ვუმღერი **ველებს** (კალანდაძე, 1986, 17); სველდება **ველი**, გადაცელილი, ვხედავ სიმინდის დაულვაშებას (მაჭავარიანი, 1985, 212); დავესწრათ როს გაზაფხულსა, **ველსა** ვსხდეთ

მწვანით შემკულსა (ჭავჭავაძე, 1975, 32); სად ველნი ფერით ზურმუხტნი, ნაზადა აღმწვანდებიან (ორბელიანი, 1975, 24).

პოეზიაში «ველის» მსაზღვრელებად დასტურდება: **მდუმარე, უხმო, შორეული** და სხვა, მაგალითად: ალერსთა უხვი და **უხმო ველი** დამფარავს ნისლთა წამოსასხამით (გალაკტიონი, 1965, 94); ცისკრებ ანთებს **მდუმარე ველთა** ნათელი შენი, დასული გრძნებით (კალანდაძე, 94); დუმს მკვდარ დუმილით **ველი ვრცეული...** არ ვლენან გზა-და მგზავრნი სოფლისა (კალანდაძე, 1985, 29); ქუხვით გადმომაქანნი მრისხანეთ მდინარეთა, ჰრწყვენ და განაპოხებენ **შორეულთა ველებთა** (ჭავჭავაძე, 1975, 104); და **გაზაფხულის ველი** მოლია, ის სიცოცხლისთვის იბრძოლებს ისევ (გალაკტიონი, 1965, 202).

«ველი» კომპოზიციის ერთ-ერთ კომპონენტადაც დასტურდება, როგორც არის **ტყე-ველი, მინდორ-ველი** და სხვა. სვეტიცხოვლიდან შეხედავ **ტყე-ველს**, მვირფასი ქვებით მოოჭვილ ჭაღში (გალაკტიონი, 1965, 448); მალე ფერგადაშლილი ამწვანდება **ტყე-ველი** (გალაკტიონი, 1965, 44); ლურჯი ბურუსით ინთქმებოდა ხშირი **ტყე-ველი** (გალაკტიონი, 1965, 55); სიზმრად ვნახე **მინდორ-ველი**, სულ ლაჟვარდის ფერისანი (ნიშნიანიძე, 1991, 18).

გვაქვს «ველიანი» ფორმაც, რომელიც აღნიშნავს იმ ადგილს, სადაც ველია; ველე-ბიანი, ველიანი (ქეგლ, IV, 431).

გ. კლიმოვი აღნიშნავს: წელ – "поле": груз. წელ – "поле", мегр. წე(ლ)- может восходить к периоду грузинского языкового единства. Основа часто встречается в наиболее древних памятниках грузинского языка (განვედ წელად, выйди в поле). Одна из характерных грузинско-занского изоглось терминологии земледелия (Климов, 83); **ველი** *...აღ/წლ- (ფენრიხ, სარჯველაძე, 2000, 193). მეგრულში გვაქვს ვეე; ვეე – ველი, მინდორი (ჭარაია, 1997, 66); სვანურში – ...აღლყ. მეგრ.: ვეიშა მემიუნს ჩხუ «ველზე მიმყავს ძროხა» (ჩვენი მასალებიდან); სვან.: ...აღლყისგა მეგმაღრ ლ^გხ «ველზე ხეები დგას» (ჩვენი მასალებიდან).

მინდორი «სწორი და ბალახიანი ადგილი» (ქეგლ, V, 414); სულხან-საბას «მინდორი» ასე აქვს განმარტებული: **ასპარეზი**, სომხურად სტადიონს ჰქვიათ, ხოლო ქართულად მინდორსა, რომელ არს მეიდანნი (საბა, 1991, 70). **მინდორი** ველი (ივლტოდა იგი **მინდორსა** მას შამბოანსა (აბულაძე, 1973, 248).

მაგალითები: დაინამება **მინდვრად** შრომანი ციურ ცრემლითა, თოვლივით თეთრი (კალანდაძე, 1985, 20); ჰხედავს, რომ დაბლა **მინდორზე** მზე მოდის, მოექანება (ვაჟა-ფშაველა, 1990, 473); ასე თუ ჩურჩულებს ელისეს **მინდორი**, ასე თუ შრიალებს, თუ ასე ნაზია (კალანდაძე, 47).

პოეზიაში «მინდორი» სხვადასხვაგვარად არის დანახული. იგი შეიძლება იყოს: **ჭრელი, ლურჯი, მწვანე, მტრისგან გათქერილი** და სხვა. მაგალითები: ამა ყვავილთა **ჭრელთა მინდორზე** უზარმაზარი შრიალებს ცაცხვი (კალანდაძე, 1985, 294); თეთრი ყვავილი **ლურჯ მინდორზე** დაჯდება როკვით (კალანდაძე, 1985, 69); ამ მინდვრებს, **მტრებისგან** ათასჯერ **გათქერილს**, ზვრებისთვის რა მზე და რა საზრდო ჰქონიათ (აბაშიძე, 1991, 59).

«მინდორი» გვხვდება თხზულ სახელებშიც: ამ მშვენიერ **მინდორ-ველზე** რა ნაირი ფერებია?! ყაყაჩოსა სიწითლითა ყანა დაუმშვენებია (კალანდაძე, 1985, 62); დაზამთრებული ზეცა, **ტყე-მინდორი** და ჭალა (კალანდაძე, 1985, 273); ვარ იმ ქვეყნიდან, სადაც მთანი დგანან შიშველნი, სად **ველ-მინდორი** არის მწირი და გვალვიანი (მაჭავარიანი, 1985, 412).

დასტურდება «გამინდვრებული» ფორმაც (ვნებიანი გვარის მიმღეობა), რაც ნიშნავს «მინდვრად ქცეულს»: დავეწიე კაკლებ-ქვეშ **გამინდვრებულზე** და მივაძახე (ილია).

მეგრულშიც დასტურდება **მინდორი** ფორმა: გეურც[^]ნი, ქიმერთ[^] დიდ **მინდორი-შა** «მიდის, მივიდა დიდ **მინდორზე**» (ხუბუა, 1937, 286); ბოლოს გიშელ[^] ართი დიდი **მინდორიშა** «ბოლოს გავიდა ერთ დიდ **მინდორზე**» (ხუბუა, 1937, 148); ჟირ ჩიჩიექ გეგუთიმ (ბანძაშ) **მინდორც** ვეგინტირუა «ორი გლახაკი გეგუთის (ბანძის) **მინდორზე** ვერ დაეტიო» (ხალხ. სიბრძნე, 1994, 117); შარას ქიშეხვადეს ხოლო ართ კოჩქ _ ქიგერე მინდორს დო ქუჯინე ირიათო ჰაერს «გზაზე შეხვდათ ერთი კაცი _ დგას **მინდორში** და იყურება ჰაერში» (ხუბუა, 1937, 567). **მინდორი** ლაზურშიც დასტურდება: ედო **მინდორის** იმგარტენ «ჰოდა **მინდორში** ტიროდა თურმე» (ასათიანი, 1974, 150-152). სვანურში გვასქვს **მინდჳერ** ფორმა, **მინდორ**, **მინდერ** ბქ., (-იმ; -ალ) ლშხ. **მინდორი** (თოფურია, ქალდან, 2000, 571).

ყანა 1. «თავთავიანი კულტურის (ხორბლის, ქერის და მისთ.) ნათესი». 2. კუთხ. (იმერ. გურ.) სიმინდის ნათესი (ქეგლ, VII, 505). ილ. აბულაძის «ძველი ქართული ენის

ლექსიკონში» ყანა «ველია». ყანა «ველი», «აგარაკი»: ესე არს ადგილი საყანური, გინა სავენაჩე, გინა დაბა (საბა, 1991, 38).

ჭან. ყონ-ა || ჭონ-ა || Ⴀონ-ა – ყანა, пашня; მეგრ. ჭვან-ა. ყონაში იგზალუ, ყონა კაიტუ «ყანაში წავიდა». ყანა (ე. ი. ნათესი) კარგი იყო... ლაზური ყონას პწალდუფთ «ბრინჯის ყანას ვწალავ»; სორტი? ჭონაში ბორტი... «სად იყავი? ყანაში ვიყავი»; ჭონას დობაჩქუ «ყანა დაამუშავა»... გოილუ ხოლო ჭონა «დაიარა კიდევ ყანა»; ჭონათი ბიტურთ, ლივარდი-თი ბიტურთ «ყანასაც ვიტყვით, ლივარდი-საც ვიტყვით»; არ Ⴀონა ქებუჯოფი სალიხას «ერთი ყანა გამოვართვი სალიხას»... ყან- ფუმის კანონზომიერი შესატყვისია ყონ- . ამ უკანასკნელის ვარიანტია ჭონ- || Ⴀონ- ჭონ-ისაგან მიღებული მეგრული ჭვან-ო ვადამლით. -ა დეტერმინანტი სუფიქსის გამარტივებული სახე უნდა იყოს. ჭანურში ეს სიტყვა ნათესსაც აღნიშნავს და ადილსაც, სადაც ეს ნათესი მოიპოვება. ძვ. ქართ. ყანა «მიწას» ნიშნავდა («ქუეყანა – ზე-ცა»). ახალ ქართულში პურეულის ნათესს აღნიშნავს – მართოდენ პურის ნათესს აღმოსავლეთ საქართველოში (არნ. ჩიქობავა, 1938, 139).

ზ. სარჯველაძე და ჰ. ფენრიხიც აღნიშნავენ, რომ ყან-ა ფუმეს კანონზომიერად შესატყვისება მეგრული ჭონ-ა (<*ყონ-ა; ჭვან-ა/ჭუნ-ა < ჭონ-ა) და ლაზური ყონა (ჭონა/Ⴀონ-ა < ყონ-ა). შესატყვისობა ქართ. ა : მეგრ. ა : ლაზ. ა აუსლაუტში კანონზომიერია (სარჯველაძე, ფენრიხი, 2000, 530).

მაგალითები: დათვები შემოგვიჩნდა, ყანები გათქერილა... წამოხტა მაჭახელით მიუხტა კატერინა (ნიშნიანიძე, 1991, 30); გაწოლილა მხარე ლეკის და შრიალი ისმის ყანის (გალაკტიონი, 1965, 297); სალორიიდან სცემდა ქარი მესხეთის ყანებს (ნიშნიანიძე, 1991, 138); ჯეჯილში ჩაიშრიალა თვალგახელილმა ყანამა, მთით მობერილმა ნიავმა, ნარგიზის იავნანამა (კალანდაძე, 1985, 19); ყანებში სადღაც ატირდა ღალღა... ძირს, ძირს ეშვება მოხუცი მუხა (გალაკტიონი, 1965, 49).

მეგრულში: თუნთის დაპენჯებული თუნთი მეუსარგელუდუ შხვამ ჭვანაშა «დათვი დაპატიჟებულ დათვს სხვის ყანაში მიათრევდაო» (ხალხ. სიბრძნე, 1994, 55); ჭვანაში მინჯექ მუთ უწუნი თინა ხოლო ქეჩუ «ყანის პატრონმა რაც უთხრა, იგივე მოუყვა» (ხუბუა, 1937, 25); მუმა მუკურე ჭვანას ხაჩქუნს «მამა დგას ყანაში თოხნის (ხუბუა, 1937, 138); მაჟია დღას მიდართეს ომუმებუმა ჭვანაშა «მეორე დღეს წავიდნენ სამუშაოდ ყანაში» (ხუბუა, 1937, 284); ლაზურში: დო ბაბუმუმი ხოჯი ოქთაფტუ ყონას «და მამამი-

სი ყანაში, აბრუნებდა ხარებს» (ასათიანი, 1937, 92-93).

«ყანა» გვხვდება კომპოზიტებშიც: მინდვრები, მთები და ზღვა-ყანები მზეზე ელვარებს, ნამებით სველი (გალაკტიონი, 1965, 100).

ლილო «აჭრელებული მინდორი, ადგილი; სად მქონდა მოცალებანი, ლილოში ვბტოდი, ვგალობდი (რ. ერისთ.); მან ცხენი ტყის პირად ლილო მინდორზე კარებთან მიაგდო (ქეგლ, IV, 1564).

ტრამალი «ბალახით დაფარული ვრცელი ვაკე ადგილი, ველი, მინდორი» (ქეგლ, VI). სულხან-საბა ორბელიანი ტრამალს ასე განმარტავს: ტრამალი ესე არს გრძელი და ვრცელი ნაყოფიერი მინდორი ვაკე, ხოლო მინდორი არს ფორო ადგილი, რომელსა თურქნი მეიდანს უწმობენ; ხოლო ველი არს უტყეო ვაკე თუ გვერდობა დიდი და ვრცელი, მინდორი (საბა, 1993, 143).

ბაქანი «მოსწორებულ-მოვაკებული ადგილი» (ქეგლ, I, 996); სულხან-საბა ორბელიანი ბაქანს ასე განმარტავს: «კლდეში მცირე ვაკე» (საბა). «ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში» აღნიშნულია, რომ «ბაქანი» არის «კონტინენტების ძირითადი სტრუქტურული ელემენტი» (ქსე, II, 235).

ტყე «მეტ-ნაკლებად ვრცელი ფართობი, ხეებით დაფარული; მცენარეული საფარის ერთ-ერთი ძირითადი ტიპი» (ქეგლ, 1366). «ტყე» დასტურდება ძველ ქართულშიც: შეშქამდეს, ვითარცა თივასა, ტყესა (აბულაძე, 1973, 414). ტყე არის «გეოგრაფიული ლანდშაფტის შემადგენელი ნაწილი, იმ ხეების, ბუჩქებისა და ბალახების, აგრეთვე ცხოველებისა და მიკროორგანიზმების ერთობლიობა, რომლებიც თავიანთი განვითარების პროცესში ურთიერთდაკავშირებულნი არიან ბიოლოგიურად და ახდენენ ზეგავლენას როგორც ერთმანეთზე, ისე გარემოზე» (ქსე, 1986, 84-85).

გ. კლიმოვი აღნიშნავს, რომ გრუზ. ტგე "лес", მეგრ. ტგა "трава", "лес"; ჩან. ტკა "трава", "шиповник"; სვან. ტგენ "деревяшка", "палка" идет, по видимому, из ошкартвельской эпохи. (Климов, 185).

მაგალითები: იმ დარდად ჩემს გულს ხშირად სწოლია ტყეთა მსუბუქი მელანქოლია (გალაკტიონი, 1965, 80); და მტერს იმნაირად დაჰყივლა, ტყეები დაიფურცლა, მინდვრები გადახმა (ნიშნაიანიძე, 1984, 99); მინდვრის ბოლოს, ტყის პირას აყოლებული საცალფეხო გზა ეგულებოდა (ქიაჩელი, 1965, 109); ერთხელ ცა გაწყრა და ქარიშხალი ტყე-

ში აქა-იქ ტოვებდა კუნძულს (ნიშნიანიძე, 19991, 190); მთაში _ ტყე დანაბინდები, ტყეში _ ქორბუდა ირმები... (კალანდაძე, 1985, 11); დარჩათ ტყე და სიჩუმე, ხეზე მღერის შრო- შანი (ლეონიძე, 1980, 40); ტყეში კი არა, სწორ გზაზედაც მხარი აექცეოდა (ქიაჩელი, 1965, 34).

«ტყის» მსაზღვრელებად ხშირად გვხვდება: უდაბური, შიშისმგვრელი, გამობე- ლილი, ჩონჩხიანი, მდუმარე და სხვა. მაგალითად: ტბას დასცქერის მდუმარე ტყე მო- დარაჯე ჩამიჩუმის (გალაკტიონი, 1965, 406); შეშლილი სახეების ჩონჩხიანი ტყეებით უსულდგმულო დღეები რბიან, მიიჩქარიან! (გალაკტიონი, 1965, 71); როგორ ირხევა გა- მარცვლი ტყე... შემოდგომი დღე, შემოდგომის დღე (გალაკტიონი, 1965, 48); სამშობლოს ტყეში მიცდიან მგლები, _ ოცი წელია, მე ვარ სულ მგლებში (ლეონიძე, 1991, 140); აქ ზვინები იმდენია, ტყეს მიაგავს გამობელილს (ნიშნიანიძე, 1991, 40); ირგვლივ ცხოვრება ირევა ტყესავით შიშის მგვრელი (ნიშნიანიძე, 1991, 144); უდაბურს ტყეში დაძრწის მარ- ტორქა... ქარი გუგუნებს ქვაბის კართან თავგანწირული (კალანდაძე, 1985, 23); გარინდე- ბული ტყე ფიქრობს, არ ვიცი _ რას? (გალაკტიონი, 1965, 173); თეთრი ტყეების მიმყვება გუნდი და კვლავ მარტო ვარ მე ჩემს წინაშე (გალაკტიონი, 1965, 88).

«ჭან. ტკ-ობ _ დამალვა, მიპარება; მეგრ. ტყ-ობ _ скрывать, подкрадываться; ქართ. ტყ-ე: მა სქანი არაბაში თუდო დოპტკობუ!» _ მთუთი არაბაში თუდე დოტკობინუ «მე შენი ურმის ქვეშ დავიმალე»... დათვი ურმის ქვეშ დამალა... ჭანური და მეგრული ერთმანეთს მიყვება: ფუძის აგებულებაცა და მნიშვნელობაც ერთნაირია... ქართულში შესაბამისი ძირის მქონე ზმნა არა გვაქვს, მაგრამ შეიძლება მივუთითოთ იმ სახელზე, რომელიც ჭან. და მეგრ. ზემოხსენებულ ზმნის ძირს წარმოადგენს: ესაა ტყ-ე... ტყობუნ || ტკობუნ ნიშნავს ტყეშია. აქედან იმალება... (მერე ეპარება)» (ჩიქობავა, 1938, 323).

ზ. სარჯველაძე და ჰ. ფენრიხი აღნიშნავენ, რომ ქართ. ტყე- ძირს კანონზომიე- რად შეესატყვისება მეგრ. ტყა-, ლაზური ტკა- (სარჯველაძე, ფენრიხი, 2000, 445).

მაგალითები: მეგრ. ტყაშა ვემშერთუ, რადგანს დიდი მანგარი ტყა ორდუ «ტყეში არ შეისვლებოდა, რადგან დიდი მანგარი ტყე იყო (ხუბუა, 1937, 2); მიდართ ბოშიქ დო ტყას ქიმთიტყობ ^ «წავიდა ბიჭი და ტყეში დაიმალა» (ხუბუა, 1937, 95); ტყაშა ქიმერ- თეს ^ ნი, ქომირეს ართი დიდი ჭყონი «ტყეში რომ მივიდნენ, ნახეს ერთი დიდი ხე» (ხუ- ბუა, 1937, 3); მიდე ^ უნ ^ მეფა ოტონექ ძღაბი დო ქიმთიტუ ტყას «წაიყვანა მეფაიტონემ

გოგო და დატოვა **ტყეში**»; ეშხელი გოწაუყონი დო **დალიშა** ვიგზალი «ვირი გამოვართვი და **ტყეში** წავედი» (ასათიანი, 1974, 28-30); **დალის** ქ^ა მუი დოჭვი დო ^აა ეშელითენ ქომულია «**ტყეში** ნახშირი დაწვი და ამ ვირით მოიტანეო» (ასათიანი, 1974, 28-30); ართელი ჩქვა ოხორჯა **დალიშა** იდეენში, მთუთიქ ოჭოფეენ «ერთი ქალი (დედაკაცი), **ტყეში** რომ წასულა, დათვს დაუჭამია» (ასათიანი, 1974, 96-97). სვანურში: ბეფშ **ცხეკს** ბასყ ანზერე «ბავშვი **ტყეში** მარწყვს აგროვებს (ჩვენი მასალებიდან).

ჭანურში მ-ტკ-ურ-ი || მ-ტკ-უ-ი || მ-ტკ-ორ-ი || მ-ტკ-ო-ი ნიშნავს «**ტყიურს**», «**ველურს**». «მ-კტ-ურ-ი და მ-კტ-ორ-ი ხმოვნებს შორის რ-ს დაკარგვით ვიღებთ მ-ტკ-უ-ი და მ-ტკ-ო-ი-ს... ძირეულია **ტკ** ← **ტყ**, რაც ქართულში მოგვეპოვება. მეგრულში -არ სუფიქსი გვაქვს საატრიბუტივო, ჭანურში -ურ და -ორ (-ურ- ← -ორ-).. თავკიდური მ- ფონეტიკური დანართია. ქართულში **ტყე**- ფუძისაგან ატრიბუტივი არ იწარმოება. **მტკურ-ი** || **მტკორ-ი** ატრიბუტივმა შეგვინახა **ტყ-ე** ფუძე ჭანურში; თვით სუბსტანტივი (მ-ტკ-ა) უკვე აღარ ჩანს (ჩიქობავა, 1938, 248).

მეგრულში გვაქვს შემდეგი ფორმებიც: **ტყაჩუ** «ტყის მცველი», **ტყაჩუ** ← **ტყაში** ჩუ-ალა. მუაჩქიმს ტყაჩუფი მეურდუ **ტყაშა** «მამაჩემს ტყის მცველები ჰყავდა (უდგა) **ტყეში**» (ქაჯაია, III, 44); **ტყალამ-ი** «ტყიანი»: ვართ მენწყერი იჭუაფუ **ტყალამ** არდგილც «არც მეწყერი იქნება **ტყიან** ადგილას» (ქაჯაია, III, 42); **ტყალონ-ი** «ტყიანი ადგილი; ბუჩქნარი»: მუკე-მუკე გვალეფი რე, **ტყალონი**, მინ ტკილიფალო «გარშემო მთებია, **ტყიანი** (ადგილი), ზოგი ხალასტკილი».

ამავე თემატურ ჯგუფში განვიხილავთ შემდეგ ლექსიკურ ერთეულებს: **გზა**, **გზაჯვარედინი**, **გზატკეცილი**, **შარა**.

გზა (მეგრ. **შარა**, სვან **შუკ...**), ზოლი, გაყვანილი დედამიწის ზედაპირზე, **გზა** აგრეთვე ნიშნავს მგზავრობას. **გზა** გვხვდება ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში: ვრცელ არს **გზა** ^ა მ. 7,13 (ხანმ.); ღმერთმან, რომლისათ,ს დაშუერთ და მოხუდით აქა, მან წარჰმართნა **გზავნა** ^ა თქუენი შინ-გ 36. მგზავრ იტყოდა (მ. 20,17).

ქართული **გზ**- ძირის კანონზომიერი ფონემური შესატყვისი არის წარმოდგენილი მეგრულის **ო-რზ-ოლ**- ფუძეში, რომელიც ქართული **სა-გზ-ალ**- ფუძის ზუსტი ექვივალენტია. თავკიდური **გ** თანხმოვნის ანლაუტში დაკარგვის შედეგად არის მიღებული **ზ**-ა («გზა»). მრავლობითი რიცხვის ფორმაში (**ზა-ლ-ეფ-ი** «გზები») **ლ** მეორეული ფონეტიკი-

ური ჩანასახია. ფუძე რომ ***გზ-ალ-** ყოფილიყო, მეგრულში მის შესატყვისად ***ზ-ოლ-** (<***გზ-ოლ-**) გვექნებოდა და არა **ზ-ა**. ქართულ ა-ს მეგრულში ბოლოვიდურა პროზოციამში კანონზომიერად შეესატყვისება ა.

ლაზურში ***გზ-ა** ფუძეს კანონზომიერად შეესატყვისება **გზ-ა**. **გზ-ა-ლ** (ლ ფონეტიკური ჩანრთია), ის გვხვდება როგორც სახელურ, ისე ზმნურ დერივატებში.

სვანურში ***გზ-** კომპლექსის გამარტივების შედეგად **ზ-** მივიღეთ. **გ-**ს დაკარგვის საკონპენსაციოდ წინამავალი ხმოვანი დაგრძელდა (შდრ. ქართ. თქუ-მ -ა : სვან. ლ-ქŸ-ისგ; ქართ. ვლთ-ობ-ა : სვან. ნ%ო-თ-ი «ნაწილი»).

ქართული **გზ-ა** და ლაზური **გზ-ა** ერთმანეთს გ როზენმა დაუკავშირა. ქართული, მეგრული და ლაზური სახელური და ზმნური ფორმები ა. ცაგარელმა და ი. ყიფშიძემ შეაპირისპირეს. სვანური ექვივალენტი კლიმოვმა გამოავლინა. აღსადგენია ***გზ-** არქეტიპი (სარჯველაძე, ფენრიხი, 2000, 145).

გზა ხშირად გვხვდება გადატანითი მნიშვნელობით: **გზა** «გამოსავალი» (მიაგნო ერთგვარ **გზას** კვლევას; მეტი რა **გზა** ჰქონდა); **გზა** «გეზი» (ვერ მიმასწავლი კუდიგორის **გზას?** (ილია); **გზა მშვიდობისა** «მშვიდობა»; **გზას გაუდგა** «გაემგზავრა»; **გზა მოუჭრა** «გზა გადაუჭრა, შეაჩერა»; შუა **გზაზე** გაჩერდა «დაწყებული საქმე ვერ დაამთავრა»; **გზიდან** ჩამოიცილა «თავიდან მოიცილა»; ცხოვრების **გზა** «განვლილი ცხოვრების ხანა»; **გზას დააყენებს** «სწორ მიმართულებას მისცემს» და სხვა. ძველ ქართულში **გზა** «სავალი»; **გზად-ყოფა** «გაცილება», **გზისაზიარი** «მოგზაური» (აბულაძე, 1937, 93).

გზაჯვარედინი «ადგილი, სადაც გზები იყოფა»: იდგა გვადი **გზაჯვარედინზე** (ლ. ქიჩ.).

გზატკეცილი «ხრემით მოფენილი, დატკეპნილი, ან ასფალტირებული გზა» (ქეგლ, II).

შარა «იგივეა, რაც გზატკეცილი»: შარაზე ურემი მძიმედ მიჭრიალებს (თ. რაზ.). საინტერესოა, რომ უსაქმოდ მოსიარულეს, მოყიალეს ეწოდება «შარახვეტია»: მეზობლები შარახვეტიას უწოდებდნენ (ეგ. ნინოშ.).

«მიწა-ბარის» სახეობებთან დაკავშირებული ლექსიკის ერთი ნაწილი უშუალოდ «მიწის» თვისებაზე, მის შემადგენლობასა და სხვადასხვა ტიპზე მიგვანიშნებს. ამ მხრივ საინტერესოა **ეწერი** ფორმა, რომელიც საერთო სახელია ნიადაგის სხვადასხვა ტიპისა.

მასში იგულისხმება ნაირსახიანი ნიადაგები (ქეგლ, III, 1511). «ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში» «ეწერი» განიმარტება, როგორც **ნიადაგი**, მჟავე ნიადაგის ტიპი. ვითარდება ჩარეცხვითი წყლის რეჟიმის პირობებში, როდესაც მოსული ნალექი ჭარბობს აორთქლებას. **ეწერი ნიადაგი** გავრცელებულია ძირითადად ტაიგის ზონაში. საქართველოში გვხვდება ტენიან სუბტროპიკულ ზონაში, სუბტროპიკული ეწერი ნიადაგების სახით. ტენიანი ჰავა იწვევს ჰუმისის ჭარბმჟავიანობას, ხსნის მას, ამავე დროს ნიადაგის მინერალური ნაწილი ძლიერ გამოირეცხება (ქსე, 1979, 259). მაგალითად, უკან დაგვრჩა ყვირილას ხეობა, ჩქარი ძირულა, მიწაწითელი **ეწერი** (კლდიაშვილი, 1955, 640). **ეწერი** «ისლოვან-გვიმროვანი ტყე, ველოვანი» (საბა), «მწირი, უნაყოფო მიწა», «საქართველოს ზოგ კუთხეში უწოდებენ ბუჩქით, ისლით... დაფარულ დაბლობ ადგილს» (ქეგლ).

მეგრულში გვაქვს **ენწერი** ფორმა: **ენწერც** წ^ამოღგ^ა ხუბეგი როკი «**ენწერში** დგას ბერხენი როკი» (ქაჯაია, I, 554); სქანი ქომონჯი ოკო რდგას, მახინჯეფიში ეკმაქუნე, მალებერი **ენწერიში** «შენი ქმარი უნდა იყოს... ქურდების უკან მიმყოლი, **ეწრის** შემომვლელი (ქაჯაია, I, 554); სქანი საქომონჯე კოჩქ ოკო იდას **ენწერეფი** «შენმა საქმრო კაცმა უნდა იაროს **ეწრებში**» (ქაჯაია, I, 554).

სვანურში «ეწერის» მნიშვნელობით გამოიყენება **ლეგ...მერ** ფორმა: **ლეგ...მერ** გიმჟი მ^აიმგვემ ანღრი «**ეწერ** მიწაზე არაფერი მოდის».

კორდი «უნამუშავრო მიწა» (საბა); ბალახიანი მიწის ნაკვეთი, რომელიც წლების მანიძლზე არ დამუშავებულა (ქეგლ). ძვ. ქართულში **კორდი**–ი «ოქერი»: იყნეს... ვითარცა კუვები კორდსა ზედა ველსა (აბულაძე, 1973, 201).

ჭანურშიც გვაქვს «კორდი»: ფაცხი-ნა ვა უღუტას, ბერგიში ყუთე **კორდი** დოტახუ-ფან. **კორდი** ვატახან-ნა, გომალუჩეთინი იყვენ «თუ ფაცხი არა აქვს, თოხის ყუით დაამტვრევენ ბელტს». ამ მაგალითში **კორდი** იხმარება ბელტის მნიშვნელობით. ართაშნული **გოროხ-ის** ადგილას. **კორდი** იგივეა, რაც ქართული იმავე სახეობის სიტყვა. მნიშვნელობის მხრივ არის ერთგვარი სხვაობა (თუმცა ქართულშიც ეს სიტყვა ყველგან ერთსა და იმავეს არ ნიშნავს) (ჩიქოაბვა, 1938, 140).

მაგალითები: უძვირფასესი იყო ზაფხული, _ ვარ **კორდზე** თქვენით დასახლებული (ლებანიძე, 1987, 262); ამ სამარხ **კორდზე** რა დაკარგე, რა გიპოვნია (ლებანიძე, 1987,

344); რა სიწყნარეა? მთვლემარე კორდზე მე შევაცენე დაღლილი ცხენი (გალაკტიონი, 1965, 61).

«მიწის» თვისებასა თუ სახეობაზე მიგვანიშნებს აგრეთვე შემდეგი ლექსიკური ერთეულები: **ხრიატი** ძვ. «ქვანარევი სახნავი მიწა» (ქეგლ, VIII, 1457); **წეფხი** ძვ. «მჭლე და ცუდი მიწა» (ქეგლ, VIII, 1065); **დიხაშხო** «უნაყოფო, მწირი მიწა», «მიწა, დახეთქილი და ავად გამოგვალული» (ქეგლ, III, 1200). მეგრულში **დიხაშხოს** აღმნიშვნელია **შხუნა**. **შხუნა** «ყამირი მიწა, დიდი ხნის დაუმუშავებელი ნაყოფიერი მიწა, კაკეტი» (ჭარაია, 1997, 154); **მწირი** «უნაყოფო, მოუსავლიანი მწირი ნიადაგი, მწირი მინდორი»; სვანურში **ფხეკ** (-იშ, -არ, ლშხ., -ა□რ ლნტ.) «მწირი _ კლდოვანი (ადგილი)» (თოფურია, ქალდანი, 2000, 772); **ლაგაზი** «ტალახი ძნელად გამოსარეცხელი», «ნოტიო თიხნარი ნიადაგი» (ქეგლ, IV, 1457); **ბიცი** «ხსნარი მარილების შემცველი ნიადაგი, მლაშე ნიადაგი». საბას განმარტებით, ბიცი ისეთ ნიადაგს ეწოდებოდა, სადაც სიმლაშით ნაყოფი არ იქმნების. ძვ. ქართულში **ბიც-ი** «მარილოვანი», «მლაშე» შექმნა ქუეყანა^ა ნაყოფიერი ბიცად (აბულაძე, 1997, 32); **ფხვიერი** «წვრილი, ერთმანეთთან დაუკავშირებელი ნაწილებისაგან შემდგარი მიწა» (ქეგლ, VII, 229); **თიხნარი** «ქვიშანარევი თიხა» (ქეგლ, IV, 461).

§3. «მიწის» ნაწილების აღმნიშვნელი სახელები

მოპოვებული მასალის მიხედვით გამოიყო «მიწა-ბარის» ნაწილების აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულებიც. ესენია:

ნიადაგი «დედამიწის ქერქის ზედა, ფხვიერი ნაწილი, რომელიც შექმნილია ქანების ბიოსფეროს, ჰავის, რელიეფისა და ხნოვანების ერთობლივი მოქმედების შედეგად» (ქსე, VII, 401). **ნიადაგთან** დაკავშირებით გასათვალისწინებელია მ. ჩუხუას მოსაზრება: სვან. **რადა□გ** ბქ., **რადაგ** ლშხ. «ნოყიერი»; ქართ. **ნიადაგ-ი**, ზან. **ნიადაგ** → რ პროცესს გამოაჩენს: **ნია** → || **რა** პრეფიქსად გამოიყოფა ნია- პრეფიქსისათვის შდრ. გურ. ნიაგავ-ი (← გავ-ს) «გვარი, ნაირი», ნია-ღვარ-ი, შდრ. **ღვარ-ი** და **ღვარ-ა...**); ს.-ქართვ. *ნ(ი)ა-დაგ- «ნოყიერი, ნიადაგი» → ქართ. ნია-დაგ-ი : სვან. რა-და□გ || რა-დაგ ← *ნა-დაგ (ჩუხუა, 2000-2003 188).

ბელტი «მიწის მონაკვეთი, ჩვეაულებრივ ბარით, ან სახნისით მოჭრილი» (ქეგლ, I,

1030); ჯეკმა «მიწის ფენა» (ქეგლ, VIII, 1575); ნეშომპალა «ტყის მიწა || ნიადაგის შემადგენელი ნაწილი, რომელიც წარმოქმნილია მცენარეებისა და ცხოველების ლპობისაგან (ქეგლ, V, 1479).

§4. «მიწა-ვაკესთან» დაკავშირებული ლექსიკა, რომელიც მის ფორმაზე მიგვანიშნებს

«მიწა-ვაკესთან» დაკავშირებული ლექსიკის მცირე ნაწილი უშუალოდ მიწის ფორმამზე, მის დაქანებასა თუ ჩაღრმავებაზე მიგვანიშნებს. ამ მხრივ საინტერესოა შემდეგი ლექსიკური ერთეულები:

აღმართი «დაქანებული ადგილი – ქვევიდან მაყურებლის თვალსაზრისით». ძვ. ქართულში **აღმართი**-ი «აქანება»: დავით აღვიდოდა აღმართსა მას ზეთისხილისასა (აბულაძე, 1997, 15). მეგრულში **აღმართის** აღსანიშნავად დასტურდება **ეკოხონი** || **ეკოხონი** (ჭარაია, 1997, 65; ქაჯაია, I, 540). «სვან. კა□ჩ || კაჩ «აღმართი», ა-კჩ-ე (ჟო-ხ-კა□□ჩ) ზს., ა-კჩ-ენ-ი ლშხ., ა-კა□ჩ-ე ლნტ. «აღმართავს, შეაყენებს», ი-კა□ჩ-ი «წარიმართება», ლ[^]-კჩ-ე ზს., ლშხ., ლ[^]-კა□ჩ-ე «ზეაწეული, ამართული»; ქართ. კეც- «კეცვა», კეც-ავ-ს; ზან. კ[^]ჩ- || კიჩ – «კეცვა». სვანურში სიყტვის მნიშვნელობა დავიწროებულია – კეცვა → აკეცვა → აღმართვა || აღმართი. სვანური მონაცემები ისტორიული ფუძის გახმოვანების თვალსაზრისითაც არის მნიშვნელოვანი (კაჩ- → კა□ჩ-). ქართული კეც მიღებულია *კაც- არქეტიპისაგან (შდრ. ჭარ- → || ჭერ- «ჭრა, დაჭრა», ზან. ჭკორ-). ს.ქართვ. *კაც- «კეცვა» → ქართ. კეც. : ზან. კ[^]ჩ || კიჩ ← *კოჩ. სვან. კა□ჩ || ← კაჩ (ჩუხუა, 2000-2003, 121).

თანამედროვე ქართულში «აღმართი» დასტურდება როგორც პირდაპირი, ისე გადატანითი მნიშვნელობით: შეღამდა, კაცი შეუყვა **აღმართს**, გაბრუებული ხმების თილისმით (ნიშნინაძე, 1991, 232); ჩემი **აღმართი** მიგაჩნდა ვაკედ, როცა გიყვარდი... **აღმართი** ამოირბინე, დაღმართი ჩამოირბინე (ანდ.). (ხალხ. სიბრძნე, 1994, 42). მეგრული: **ეკოხონს** დიკოხონი მო[^]უნსია «აღმართს დაღმართი მოჰყვება» (ქაჯაია, I, 465); **ეკოხონს** ეკირული, დიკოხონს დიკირული «აღმართი ამოირბინე, დაღმართი ჩამოირბინე» (ხალხ. სიბრძნე, 1994, 42). ლაზურში გვაქვს **ემთი-გემთი** «აღმართ-დაღმართი» (ასათიანი, 1974, 112-113): ჩქიმი ოხოი **ემთის** დგინ «ჩემი სახლი **აღმართზე** დგას».

ამრეცი ძვ. «ვაკესა რა მცირე აღმართობა შეეტყობოდეს, უწოდენ ამრეცსა» (საბა). მცირე **აღმართი** (საპ. დამრეცი) (ქეგლ, I, 452).

დაღმართი «ქვევითკენ დაქანებული ადგილი, თავდაღმართი» (ქეგლ, III, 1933). ძვ. ქართ. **დაღმართ** «ქვევით»; «თავდაღმა»: დიდძალი წყალი იგი **დაღმართ**... შეუძრავ არს (აბულაძე, 1997, 129). სულხან-საბა ორბელიანის «სიტყვის კონაში» **დაღმართი** ასე განიმარტება: «ესე **დაღმართიცა** აღმართისა წინააღმდეგ განიყოფების, რამეთუ ვაკესა რა რადობა შეეტყობოდეს, წამრეცი ეწოდების და უნამეტნავესა მისსა _ დამრეცი, და მისსა უმეტესს(ა) _ ჩამრეცი და მასზედ მეტსა _ ჩაღმართი მის(ს)ა უძნელესსა _ დაღმართი და სრულიად ძნელსა ციცაბო; ზემოთ მხრიდამ ქვემოთ მომავალსა ეწოდების დაღმა, ხოლო მაღლით დაბლა მომავალს(ა) ჩაღმა» (საბა, 1993, 206).

მეგრულში **დაღმართის** აღსანიშნავად გვაქვს **გიმოხონა** (ჭარაია, 1997, 50), აგრეთვე **დიკოხონა** (ქაჯაია, 2002, 465).

ლაზურში: კარვანი მეტკოჩეს, **ამაშა** მის მეტკოჩეს «ბუკი დააგდეს, **დაღმართ** ადგილას დააგდეს» (ასათიანი, 1974, 33-34); დიდო გემთუმანი **მეი** ტუ «ძალიან **დაღმართი** ადგილი იყო» (ასათიანი, 1974, 29-31).

ქართულში დასტურდება «დაღმართის» სხვადასხვა სახეობის აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები: **დათქვავებული** «დახრილი, დაქანებული» (ქეგლ, 318); **დამრეცი** «მოდაღმართო» (საბა); **დაქანება** «თანდათანობით დახრილი»; **ქანობი** «დაღმართი, დაქანებული ადგილი, რომელიც სიგრძივ ჩადის, მაგრამ ხეობას არ წარმოადგენს» (ქეგლ, VII, 1464).

ფერდობი «დაფერდებული ადგილი _ გვერდობი» (ქეგლ, 68). მელიორაციაში არხის, კაშხლის, მიწაყრილის დახრილი ზედაპირი. არხის გვერდობის დაფერდება შეიძლება სხვადასხვანაირი იყოს. დაფერდებას განსაზღვრავს გრუნტის შედგენილობა, წყლის მოძრაობის სიჩქარე, მიწის სამუშაოთა მოცულობა, მიწისმთხრელი მანქანების ტიპები და სხვ. (ქსე, 1985, 262).

მაგალითები: გახედავ **ფერდობს**, გახედავ ტყეს, გახედავ დაბლობს _ გარინდებულა ყველაფერი (მაჭავარიანი, 1985, 157); წყალგაღმა გავედით და **ფერდობზე** გაკვალულ ბილიკს შევუდექით (შენგელაია, 1968, 99); მზე შეიფინა ღელის გაღმა აღმართულ **ფერდობს** (მაჭავარიანი, 1985, 258).

ფერდობი შეიძლება იყოს «თანდათან დაქანებული», «კლდიანი» და სხვა, მაგალითად: **ჩინღვლიანი** (ქართლ.) «კლდიანი ან გორაკიანი ფერდობი» (ქეგლ, 509); **ჩორახიანი** (ქართლ.) «ფერდობი, სადაც ტყე გაჩეხილია» (ფოჩხუა, 88).

მეგრულში «ფერდობის» მნიშვნელობით დასტურდება **ალაფერდა** (ჭარაია, 1997, 35; ქაჯაია, I, 179). არსებობს პარალელური ფორმებიც, მაგ.: **კურკუცია** «კონუსისებური ადგილი-ფერდობი» (ქაჯაია, II, 141); **ლაზა** «ფერდობი» (ქაჯაია, II, 177); **კიდა**, **კიდალა**, **კ`დალა** «ფერდობი» (პ. ცხად.) (ქაჯაია, II, 136). მაგალითები: ჯიკიმ სკა **ლაზას** ოკო ინახუნუენი, წანქ ოკო ვემიასას «გორის ფუტკარი **ფერდობზე** უნდა დადგა (ცივი ქარი) არ უნდა მოხვდეს» (ქაჯაია, II, 177); **ალაფერდა** არდგილს ძიუთ მეურდი «**დაფერდებულ** ადგილას ძლივს მივდიოდი»; **ალაფერდას** გვერ` ჯან` «**ფერდობზე** გველი წევს» (ჩვენი მასალებიდან); ჭიჭე **ალაფერდა** არდგილი რდუ «**ცოტა ფერდობი** (ადგილი) იყო» (ქაჯაია, I, 179).

სვანურში ფერდობის აღმნიშვნელია **ტყა□ბ**. **ტყა□□ბ** (-იმ, ტყაბა□□რ) ბზ. ლნტ., ტყაბ (-არ) ლშბ. _ ფერდობი (თოფურია, ქალდანი, 2000, 721), ასევე **ფელტ**- (-იმ, -ა□□რ) ზს., **ფელდ** (-არ ლშბ. -ალ ლნტ.), **ფი□ლტ** (-ა□□რ) ბზ. «ფერდობი» (თოფურია, ქალდანი, 2000, 757). მ`ბა□რ **ტყა□ბს** მ%ორ ლეჭმე «ხვალ **ფერდობზე** უნდა ვთიბო» (ფერდობი მაქვს მოსათიბი) (თოფურია, ქალდანი, 2000, 721).

ამავე თემატურ ქვეჯგუფში შევიტანეთ მიწის «ჩაღრმავება-ამოღრმავებისა» თუ «ძნელად გასავალობის» აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები.

ოღრო «ამოღრმავებული ადგილი, _ ორმო» (ქეგლ, II, 88); **ოღრო-ჩოღრო** «უსწორმასწორო ზედაპირი; ზოგან ჩაღრმავებული, ზოგან ამობურცული ადგილი» (ქეგლ, II, 88); მაგალითად, თუ გამინათეს გზა **ოღრო-ჩოღრო**, თუ გავიგონე მათი ხმა ციდან (აბაშიძე, 1990, 37). მეგრულში დასტურდება **ორღო-ჩორღო**: **ორღო-ჩორღო** შარას ულა გამიჭირდუ «**ოღრო-ჩოღრო** გზაზე სვლა გამიჭირდა», **ორღო-ჩორღო** შარა რე «**ოღრო-ჩოღრო** გზაა» (ქაჯაია, II, 446).

ორმო «მიწაში ამოთხრილი, ამოღრმავებული ადგილი» (ქეგლ, II, 54). ი. აბულაძესთან «ორმო» ასეა განმარტებული: «**წარცუ**», «**ხრამი**», «**თხრილი**», «**ორმო**», «**მთხრებლი**»: შთავარდეს იგი **წარცუსა** (აბულაძე, 570).

ორმო სხვადასხვაგვარი შეიძლება იყოს: **ხარო** «ღრმა ორმო»: უმცროსმა ძმამ

გველს თვალი შეასწრო, მივარდა, მოკლა. გაიტანა და ხაროში ჩააგდო (ი. გოგებ.); უცებ ჩავარდა ყორანა უზარმაზარ ხაროში (ს. მაგლობ.); ხარო «ქვითკირის ორმო, ქვის ორმო» (საბა, 1991, 418); ღრუდო ძვ. უწყლო ადგილებში წყლის საპოვნელად გათხრილი ღრმა თხრილი, ორმო. ღრუდო – ესე არს ორმო და ორმო ამოთხრილი და გამოხვრეტილი წყალთ პოვნისათვის ურწყულთა ადგილთა, რომელსაც სპარსნი ქაჰრიზს უწოდებენ, ხოლო მსოფლიონი ღრუდოს უწოდენ მდინარესა კიდეთა წყაროსა, გამომდინარესა კლდის ჩვრელთაგან, ზამთარ თევზთა საბუნაგოსა» (საბა, 1991, 257); ხნარცვი – ძვ. «თხრილი», «ორმო»: თავი გააგდებინეთ... მოციქულსა, ... სადმე ხნარცხვში გადააგდეთ! (შ. დად.); ამოქვაბული «ქვაბივით ჩაღრმავებული ადგილი (მიწის ზედაპირზე)» (ქეგლ, I, 417).

მეგრულში დასტურდება ორომე ფორმა «ორმოს» აღსანიშნავად. ორომე – ჩაღრმავებული (ბნელი) ადგილი, ორმო (ჭარაია, 1997, 109). ო. ქაჯაია აღნიშნავს, რომ «ორმომ» მნიშვნელობით გვხვდება «სამარეც» (ქაჯაია, VI, 572). ლაზურში გვაქვს «კუი» ფორმა: აა სუმ ჯუმა ექ იგზა ლეენან კუიშა «ეს სამი ძმა იქ წასულა («წასულან») ორმოსკენ» (ასათიანი, 1974, 55-56); არ დეინი კუი ქონაგენ «ერთი ღრმა ორმო შეხვედრია» (ასათიანი, 1974, 46-49); ბაშქაში თოკითენ კუიშა ვარ/გილენ «სხვისი თოკით ორმოში არ ჩაისვლება» (ხალხ. სიბრძნე, 1994¹, 203).

§5. «მიწა-ბარის» მდებარეობის გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები

«მიწა-ბარის» აღმნიშვნელი ლექსიკის ერთი ნაწილი მის მდებარეობას გამოხატავს. მიწა შეიძლება ესაზღვრებოდეს წყალს, მასში (წყალში) იყოს შეჭრილი ნაწილობრივ ან – მთლიანად. აქ გასათვალისწინებელია შემდეგი ლექსიკური ერთეულები:

კუნძული «ხმელეთის ნაწილი, ყოველმხრივ წყლით შემოსაზღვრული» (ქეგლ, IV); კუნძული, კუნძუნი: კუნძულსა რასმე განყარა იგინი; ბრძანა ექესორია ყოფაჲ უმდნს კუნძულსა (აბულაძე, 1973, 205). აღსანიშნავია კუნძულ- ფორმისაგან მიღებული შედმეგი სიტყვი: კუნძულეთი «კუნძულების წყება, ერთმანეთს მიყოლებული მრავალი კუნძული»; კუნძულოვანი «სადაც კუნძულებია», კუნძულებით მდიდარი».

ნახევარკუნძული «ხმელეთის ნაწილი, რომელიც სამი მხრით ზღვით არის შემოსაზღვრული, ხოლო მეოთხე მხრით მატერიკთანაა შეერთებული» (ქეგლ, V, 1446).

შეკბეილი «ის, რაც შეჭრილია (ზღვაში, მდინარესა თუ მთაში)»: სადაც ის შვეულები თავდება, პატარა **შეკბეილი** ვაკესავით მოჩანს; მხოლოდ ამ **შეკბეილ** ვაკეზე მოუკიდებიათ ფეხი მცენარეებს (ს. იორამ.).

ნოღა «მდინარის გაყოლებაზე არსებული ნაყოფიერი ადგილი, _ სალექი მდელო» (ქეგლ, AV, 1514). ქართ. **ნოღ-**, **ნოღ-ა** «დაბალი სილიანი და მსუქანი ადგილი», **ნოღ-ა** (ტოპონიმი). მეგრ. **ნოღ** _ **ნოღ-ა** (ნოღ-ო «მდინარის ტოტი», «მდინარის ყოფილი კალაპოტი», **ნოღ-ო**, ხაშ-ი, ო-ნოღ-ია (ტოპონიმები); ლაზ. **ნოღ** _ **ნოღ-ა** «ნაპირი, დაბლობი»; ქართულ **ნოღ-ა** ფუძეს კანონზომიერად შეესატყვისება მეგრული **ნოღ-ა** და ლაზური **ნოღ-ა**; მეგრ. **ნოღ-ო** < **ნოღ-ა** ასიმილაციის შედეგად. გ. კლიმოვმა ქართულ-ლაზური ერთიანობის ხანისათვის აღადგინა ***ნოყა** არქეტიპი (კლიმოვი, 1998, 144).

ჭალა «წყლის პირი, ნაყოფიერი, ვაკე ადგილი (ტყიანი ან უტყო) მდინარის პირას»: და შეუპოვრად მოათამაშებს გარემო თვისსა ატეხილ **ჭალებს** (ნ. ბარათ.). ძველ ქართულში **ჭალა** «ტყე»: სომეხთა მეფე კრიკე და ძმად მისი სუმბატ შეიპყრეს ქუემის **ჭალას** (აბულაძე, 1973, 556); **ჭალაკი** კუნძულია: მეფეთა თარშისათა და **ჭალაკთა** ძღუენი შეწირონ მისა (აბულაძე, 1973, 556). ახალ ქართულში **ჭალაკი** იგივეა, რაც «ჭალა»: დიდი **ჭალაკი** გაკეთდა ჭანდრის ნადგომზე» (ვაჟა).

«ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში» **ჭალა** შემდგენაირად განიმარტება: ჭალის ტერასა, ხეობის ძირის ნაწილი, რომელიც წყალდიდობის დროს წყლით იფარება... (ქსე, 1987, 379). საინტერესოა, რომ მდინარის მაგარ ქვას გურულ დიალექტში ეწოდება **ჭალანგარი**, ხოლო ამ ქვაზე ლესვას _ **ჭალანდვრა** «ლესვა ჭალანგარზე». აქვე აღვნიშნავთ, რომ «**ჭალაფშატა**» არის ფშატის ჯიშის მცენარე, ეკლიანი ბუჩქი ან ხე, ხოლო «**ჭალეულა**» რაჭულ დიალექტში ნიშნავს საზაფხულო მსხვილ მსხალს (ქეგლ, VIII).

წ6. დასახლებული პუნქტის აღმნიშვნელი საზოგადო გეოგრაფიული სახელები

საზოგადო გეოგრაფიულ სახელთა ერთი ნაწილი დასახლებული პუნქტის (ქალა-

ქის, სოფლის, უბნის...) აღმნიშვნელი ერთეულებია, რომლებიც დამოუკიდებელ თემატურ ქვეჯგუფს ქმნიან. ესენია:

დედამიწა «მიწის სისტემის ცთომილი პლანეტაა. მასზე განვითარებულია ორგანული სიცოცხლე და ჩვენ ვცხოვრობთ» (ქეგლ, III, 1119). მზიდან დაშორების მიხედვით «დედამიწა» მესამე პლანეტაა მზის სისტემაში. იგი დედამიწის ჯგუფის პლანეტებზე (მერკური, ვენერა და მარსი) უფრო დიდია (ქსე, III, 442).

მაგალითები: **დედამიწაზე** მზე თუ მოვიდა, შენ ჩემთან მოხვალ, ვიცი ნამდვილად (ჟორჟოლიანი, 1974, 93); ბრუნავს, ბრუნავს **დედამიწა**, ბრუნავს, ბრუნავს, ვარსკვლავების კარუსელი, კვეთს კოსმიურ ბურანს (ნიშნინაძე, 1991, 178); იშრიალე დიდო ვერხვო, იგუგუნე **დედამიწავ!** (კალანდაძე, 1985, 25).

მხატვრულ ლიტერატურაში **დედამიწის** მსაზღვრელად ვხვდებით შემდეგ ლექსიკურ ერთეულებს: **ახალი, ბებერი, ყრუ** და სხვა. მაგალითად, მაგრამ გახედავ **ყრუ დედამიწას** და მოიგონებ შენ შენს სატანას (გალაკტიონი, 1965, 274); რამდენი ბავშვი შეჭხარის ამ დღეს, რა **ახალია** ეს **დედამიწა** (გალაკტიონი, 1965, 383); **ო, დედამიწავ, მიწავ ბებრო, ბებრო**, მაგრამ მაინც მედგარო (თარბა, 1984, 36).

ზოგჯერ **დედამიწა** თავად არის მსაზღვრელი: და ჟამთ მტვერით იფარება **წიგნის** და **დედამიწის** (გალაკტიონი, 1965, 39).

დედამიწა კომპოზიტის მეორე ნაწილადაც დასტურდება: გაჰყვება შტორმი გზას უკვე გავლილს, **ცა-დედამიწა** შეერთვის დუმილს (კალანდაძე, 1985, 370).

ქვეყანა «ფიზიკურ-გეოგრაფიული დარაიონების ერთ-ერთი უმაღლესი ტაქსონომიური ერთეული. იგი კონტინენტების ნაწილია, რომელსაც ახასიათებს ვრცელ ტერიტორიაზე ერთიანი გეოსტრუქტურა (მაგ. ფარები, ბაქნები და სხვა) ან სტრუქტურული ელემენტების შეთანაწყობა, უახლესი ტექტონური მოძრაობის საერთო ტენდენცია და ამის შედეგად მაკრორელიეფის ერთგვაროვნება (ვრცელი ვაკეები, ზეგნები, მთათა სისტემები და მათი კომბინაციები, გეოგრაფიული მდებარეობა) განსაზღვრავს ფიზ. გეოგრ. ქანების, ატმოსფერული პროცესებისა და მაკროკლიმატის საერთო ნიშნებს (ჰავის კონტინენტურობის ხარისხი და სხვ.), რის შედეგადაც გეოგრაფიული ზონალურობა სპეციფიკურ ნიშნებს იძენს (ზონების რიცხვი და მათი განლაგების თავისებურებანი)» (ქსე, 1986, 519).

ძველ ქართულში «ქუეყანა» არის *ჩმელი, მიწა, მხარე, მსოფლიო, სოფელი, მკდრობა, სამკდრებელი, მამული* (ქუეყანაჲ შეიძრა; ვითარცა გამოვიდეს *ჩმელად*; განსცეს *მკდრობისაგან* თსისა და სხვ. (აბულაძე, 1973, 457). ძველსავე ქართულში დასტურდება კომპოზიციები: *ქუეყანით-მჩმობელ-ი* «მიწიდან მომწოდებელი»; *ქუეყანით-შექმნულ-ი* «მიწით შექმნილი»; *ქუეყანით-შობილ-ი* «მიწიდან ნაშობი»; *ქუეყანის განზომა* «მიწის აზომა»; *ქუეყანის-მოქმედ-ი* «მოქმედი», მიწის მუშა; *ქუეყანის-მშრომელი* «მიწის მუშა»; *ქუეყანის-საზომელ-ი* «მიწის საზომი»; *ქუეყანის-საქმარი* (-საქმრისა) «ქუეყანის-მოქმედება»; ქუეყანის საქმე «მიწის მოქმედება» (აბულაძე, 1973, 458). სულხან-საბასთან «ქვეყანა» ასე განიმარტება: *ქუეყანა – ქვეყანა* (ქუჭყანა): *ქვეყანა* ერთი არს ოთხთა კავშირთაგანი, ჩმელი და გრილი, მძიმე და უძრავი, არამყოფობისაგან ყოფად პირველსა დღესა მოყვანებული ღთისაგან, ხოლო ქუეყანასა შინა კერძო არს ჯოჯოხეთი და ქვეყანა გარე-შეცულ არს ჰაერისაგან (ჰაერისა მიერ); ხოლო ჰაერი შეცულ არს ეთერისა მიერ და ეთერი შეცულ არს ცითაგან (საბა, 1991, 237). ნ. ბერძენიშვილი აღნიშნავს, რომ «ქვეყანა», ისევე როგორც *ხევი*, როგორც მოსახლეობისა და ამ მოსახლეობის მიერ ათვისებული, ეკონომიურად თუ პოლიტიკურად გაერთიანებული ტერიტორიული ერთეული გვიან გაჩნდა. თადვაპირველად *ქვეყანა* დამოუკიდებლად არც არსებობდა. *ქვეყანა* ტერიტორიას (მიწას ფიზიკური გაგებით) ნიშნავდა (ბერძენიშვილი, 1990, 51).

ლექსემა «ქვეყანა» თანამედროვე ქართულში მრავლად დასტურდება: სულში, გულში გრძნობა გაქრა, გრძნობა გაქრა, *ქვეყანაზე* აღარავინ აღარ მიყვარს (კალანდაძე, 1985, 35); მოგკლეს უბრალო ბრალითა, *ქვეყანა* შეარყიესო (გურამიშვილი, 1975, 68); მზე იყო მკრთალი, ყურს გიპყრობდა *ქვეყანა* მთვრალი (ლებანიძე, 1987, 245); მიყვარდეს მარად შენი ენა, შენი *ქვეყანა*, ფაფუკ ლოყებზე დაგეგზნება ჭიაკოკონა (კალანდაძე, 1985, 64).

მეგრულში «ქვეყნის» აღსანიშნავად პარალელური ფორმები დასტურდება: *ქეჩანა, ქვეყანა* (ჭარაია, 1997, 140) || *ქიანა, ქიჩანა* (ყიფშიძე, 1994, 343): *ქიანა* მივლი დო თიჯგუა კორ სოთინ ვა მიძირუ «ქვეყანა მოვიარე და ისეთი კაცი არსად მინახავს»; ღორონქ დამიფარჲ ჟინი *ქიანაში* ცხოვრება სუმ თუთაშ ვადათია «ღმერთმა დამიფაროს ზედა *ქვეყანაში* ცხოვრება სამი თვის ვადითო» (ხუბუა, 1937, 168); ქიმერთჲ ეფერ *ქიანაშა*, ბალანფი ქილაჲ აგჲნა «მივიდა ისეთ *ქვეყანაში*, სადაც ბავშვები თამაშობენ» (ხუბუა, 1937, 128);

გერს გერობას აბრალენდესია დო ტურა ქიანას ორცუნდუა «მგელს მგლობას აბრალე-
დნენო და ტურა ქვეყანას აოხრებდაო («ცვეთდაო») (ხალხ. სიბრძნე, 1994, 25); თე ქიანა
თიში რე, მის[^]თ ჯგირი ოსური აშინია «ეს ქვეყანა იმისია, ვინც კარგ ცოლს იშოვისო»
(ხალხ. სიბრძნე, 1994, 51).

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, პარალელურად დასტურდება «ქეჩანა» ვარიანტი:
აჰა, მუა-ჩქიმია, ათენეფი მიპონი მავა დო ეპქოფი ათეზმა ქეჩანავა! «აჰა, მამაჩემო, ესე-
ნი მოვიყვანე მე და ავიღე ამდენი ქვეყანა» (ხუბუა, 1937, 127); უკულ დირთ[^] მუშ მუან-
თილიშ ჭუდეშა, დო ჩებარუ ქეჩანაშ უჩაშალა «მერე დაბრუნდა მისი მამამთილის სახლ-
ში და ჩაიბარა ქვეყნის უფროსობა» (ხუბუა, 1937, 104); თენერი ბეჭეტი შურო ვარე მეტი
ქეჩანას მოჭკირილი «ამნაირი ბეჭედი სულ არ არის მეტი ქვეყანაში მოჭკირილი» (ხუბუა,
1937, 90); ათე ქეჩანაშ ხენწ[^]ფეს ჭუნც ცირა სქუა «ამ ქვეყნის ხელმწიფეს ჰყავს ერთი ქა-
ლიშვილი» (ხუბუა, 1937, 89).

ლაზურში «ქვეყნის» მნიშვნელობით გვაქვს დუნა ა (|| დუნია): ამ დუნას მითი
ვარ გესქიდერენ «ამ ქვეყანას არავინ შერჩენია» (ხალხ. სიბრძნე, 1994, 198); დუნა ნიტას,
ქორბს გიტას «ქვეყანა იქცეოდეს, მუცელში ჩადიოდეს» (ხალხ. სიბრძნე, 1994, 212); ამამ-
კონაი ვორტი, დუნა გევოქთაპტი «ამის ხელა ვიყავი, ქვეყანას ვატრიალებდი» (ასათია-
ნი, 1974, 118-119); ჩხომი იდეენდო დუნია გუილენ მზოლას «თევზი წასულა და ქვეყანა
მოუვლია ზღვაში» (ასათიანი, 1974, 45-47).

სვანურში დასტურდება ქ...ეყანა (თოფურია, ქალდანი, 2000, 788). მაგალითად,
იშგენ ქ...ეყანაისგა დემ ხ...იზგი «სხვა ქვეყანაში ვერ ვიცხოვრებ»; საქართველო ხოჩა
ქ...ეყანა ლი «საქართველო კარგი ქვეყანაა» (ჩვენი მასალებიდან).

ხმელეთი «მიწა (ზღვის საპირისპიროდ)» (ქეგლ, 1479); ძველ ქართულში **ჩმელი**
არის «ქვეყანა», «ხმელეთი» (აბულაძე, 1973, 569), სულხან-საბასთან: **ჩმელეთი** «ქვეყანა
ზღვას გარდა» (საბა, 1991, 442): ის დამილოცავს ზღვასა და **ხმელეთს** შორეულ ცის ქვეშ
(კალანდაძე, 1983, 83). სვანურში გვაქვს **ჩმელ**, **ჩმელეთ**(-იშ) «ხმელეთი» (თოფურია, ქალ-
დანი, 2000, 884).

ქალაქი «დიდი დასახლებული პუნქტი, ჩვეულებრივ ადმინისტრაციული, სა-
მრეწველო, სავაჭრო და კულტურული ცენტრი» (ქეგლ). **ქალაქი** ძვ. ქართულშიც დას-
ტურდება: წარიყვანა იგი... წმიდასა მას **ქალაქსა** (აბულაძე, 1973, 451). ქართულ საბჭოთა

ენციკლოპედიაში **ქალაქი** მსხვილი დასახლებული პუნქტია, რომელიც ასრულებს სამრეწველო-საწარმოო, სატრანსპორტო, საორგანიზაციო-სამეურნეო, კულტურულ-პოლიტიკურ, ადმინისტრაციულ ან დასვენებისა და მკურნალობის ორგანიზაციის ფუნქციებს, ქალაქის კატეგორია ადგილობრივ თავისებურებებთან ერთად განისაზღვრება შემდეგი ნიშნების მიხედვით: მოსახლეობის რაოდენობა და საქმიანობა, დასახლებული პუნქტის ეკონომიური და კულტურული მნიშვნელობა. სოფლისგან განსხვავებით ქალაქის მოსახლეობის მხოლოდ უმნიშვნელო ნაწილია ჩაბმული სოფლის მეურნეობაში. ქალაქებს ახასიათებს დასახლების დიდი სიმჭიდროვე და განაშენიანების (ხშირად მრავალსართულიანი) კომპაქტურობა (ქსე, 1986, 446).

ნ. ბერძენიშვილი აღნიშნავს, რომ «ქალაქები არ განიხილება, როგორც ქვეყნის ცენტრი. ქალაქს საზოგადოებრივი ურთიერთობა წარმოშობს, მაგრამ ქალაქის წარმოშობი ეს საზოგადოება გარკვეული ერთეულია ამა თუ იმ ფიზიკურ-გეოგრაფიულ სივრცეზე. აი ეს საზოგადოება წარმოადგენს **ქვეყანას**, რომლის «ცენტრიც» არის მისი ქალაქი. (ბერძენიშვილი, 1990, 135).

სოფელი «უპირატესად გლეხებით დასახლებული პუნქტი»; **სოფელი** «სამთავრო, «საკარანო», «მამული», «ავანი», «დაბა», «სოფლივი», ქვეყანა: ამას ყოველსა ნათესავნი სოფლისანი (სოფლივნი) ეძიებენ»... მიმოიქცეოდა გარემო სოფლებსა ამას... განვიდოდა მისა ყოველი სოფლები ჰურიასტანისა^ა (აბულაძე, 1937, 401). ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში აღნიშნულია, რომ სოფელი დასახლების ერთ-ერთი უძველესი და საყოველთაოდ გავრცელებული ფორმაა. ხალხმრავლობის მიხედვით არჩევენ პატარასა (რამდენიმე კაცი ან კომლი) და დიდ სოფლებს. სოფლების გარეგნული იერი მრავალფეროვანია ქვეყნის განსხვავებული ბუნებრივი პირობებისა და საწარმოო მიმართულებების გამო, მაგრამ მათი საერთო დამახასიათებელი ნიშანია ინდივიდუალური საცხოვრებელი სახლებით განაშენიანების და სასოფლო-სამეურნეო წარმოების უპირატესი გავრცელება. ურბანიზაციის საყოველთაო გაძლიერებას თან სდევს სოფლების საერთო რაოდენობისა და მოსახლეობის შემცირების ტენდენცია (ქსე, 1985, 477). **სოფელი** «სამყარო, მსოფლიო, ძვ. სოფელი, დუნია, ცამრგვალი, ცა-ხმელეთი, ქვეყნიერება, ქვეყანა – დედამიწის და სხვა ციური სხეულების ერთიანი სისტემა» (ფოჩხუა, 1987, 57). ნ. ბერძენიშვილი აღნიშნავს, რომ «**სოფელი** იგივე **ქვეყანაა**, თუმცა სხვადასხვა

თვალსაზრისით: ერთია **საბრძანებელი სასუფეველი**, მეორეა მიწა-წყალი; პირველში უფლებების მომენტი ასახული, მეორეში – ამ უფლების ობიექტი (ბერძენიშვილი, 1990, 79). **სოფელი «სააქაოს»**. «**ამ ქვეყნის**» მნიშვნელობითაც დასტურდება: ვაჰ, **სოფელო**, რა-შიგან ხარ (რუსთაველი); **სოფელი** იმად არა ღირს, კაცი ნატრობდეს ჟამს გრძელსა (გრ. ორბელიანი); მაგრამ რადგანაც კაცნი გვეყვიან, შვილნი **სოფლისა...** (ნ. ბარათაშვილი) და სხვა მრავალი.

დაბა «დიდი სოფელი ქალაქის ტიპისა» (ქეგლ, III). ძვ. ქართულში **დაბა** «აგარაკი», **სოფელი**, **ყანა**: უთხრეს ქალაქსა და **დაბნებსა** (აგარაკებსა); მოჰვლიდა... ქალაქებსა ყოველსა და **დაბნებსა** (აბულაძე, 1973, 104). **დაბა** «ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეული სსრკ-ში – ქალაქის ტიპის დასახლებული პუნქტი (მუშათა დაბა, საკურორტო დაბა და სხვა). დაბაში სახელმწიფო ხელისუფლების ადგილობრივი ორგანოა სახალხო დეპუტატების სადაბო საბჭო, რომელსაც ირჩევს მოსახლეობა ორ-ნახევარი წლით. 2. ძველი ქართული ტერმინი დასახლებული პუნქტის – სოფლის (დღევანდელი მნიშვნელობით) აღსანიშნავად. სვანურში შესატყვისი ტერმინი (**და□ბ**) «ხნულს» ნიშნავს. ჩანს, თავდაპირველად **დაბა** იხმარებოდა დამუშავებული მიწის – სახნავის მნიშვნელობით (ქსე, 1978, 324). ნ. ბერძენიშვილი აღნიშნავს, რომ «**სოფელი**» და «**დაბა**» ისე დაახლოებიან ერთმანეთს, რომ განსხვავება მათ შორის არც ისე ადვილი იყო თვით ამის დამწერისათვის, ასევე დაემართა «სოფლის» მიმართ «ქუეყანასაც», რომელიც წარმოშობით იგივეა, რაც **დაბა**» (ბერძენიშვილი, 1990, 80).

ქართულ **დაბ** ძირს კანონზომიერად შეესატყვისება მეგრული **დობ** და სვან. **და□ბ**. მეგრულსა და სვანურ ფორმებს ქართულთან შედარებით განსხვავებული მნიშვნელობა მოეპოვებათ. ქართული და სვანური მასალა შეაპირისპირა ა. შანიძემ. მეგრულის ექვივალენტი გამოავლინა ვ. თოფურიაშვილმა. ***დაბ** არქეტიპი აღადგინა გ. კლიმოვმა.

უბანი «1. ქალაქის ან სოფლის ერთ-ერთი კუთხე, ნაწილი (მთაწმინდის უბანი); 2. განსაღზვრული ნაწილი ფრონტისა (ფრონტის სამი უბანი); 3. გადატ. «დარგი»; «საზოგადოებრივი საქმიანობის გარკვეული სფერო» (მშენებლობის ყველა უბანზე წარმატება მოიპოვეს); 4. «გარკვეული მიზნით გამოყოფილი დასახლებული ტერიტორიული ერთეული» (საარჩევნო უბანი); 5. «ადმინისტრაციული დაყოფის ან სხვა რაიმე მცირე ერ-

თეული» (საექიმო უბანი)» (ქეგლ, VI). ძვ. ქათრულში უბანი «სავაჭრო», «ქუჩა», «მოედანი», «შარა»: უბანთაგან რაღ შევიდიან... წარმოტყუენნა უბანნი მისნი (აბულაძე, 1937, 416).

დასახლება «მუდმივი საცხოვრებელი ადგილის მიჩენა; დამკვიდრება, დაბინავება, გადატ. დაოჯახება, ცოლის შერთვა» (ქეგლ, III), ხოლო **დასახლებული პუნქტი** «მოსახლეობის გაერთიანება განაშენიანებულ მიწის ნაკვეთებზე». **დასახლებული პუნქტის** აუცილებელი პირობაა მისი მუდმივი გამოყენება სამოსახლოდ. **დასახლებული პუნქტი** «მოსახლეობის გეოგრაფიის ერთ-ერთი ძირითადი კატეგორიაა. მის მრავალგვარობას განსაზღვრავს საერთო სოციალურ-ეკონომიური პირობები და საწარმოო ძალთა დონე. ამავე დროს **დასახლებული პუნქტის** საერთო სახე, მისი ნაგებობები ასახავს მატერიალური კულტურის ეროვნულ ხასიათს, ხალხის ტრადიციებს. **დასახლებული პუნქტის** ბუნებრივი გარემოცვა გავლენას ახდენს მის მატერიალურ ფორმაზე» (ქსე, 1978, 394).

რაიონი «გეოგრაფიული, ეკონომიური თუ სხვა ნიშნის მიეხვდით გამოყოფილი ტერიტორიული ერთეული» (ქეგლ, VI). **რაიონი** «ფიზიკურ-გეოგრაფიული დარაიონების ძირითადი უდაბლესი ტაქსონომიური ერთეული. ზოგი მკვლევარი აიგივებს გეოგრაფიულ ლანდშაფტთან. ტერიტორიის ნაწილი, რომლის უმთავრესი დამახასიათებელი ნიშანია გეოლოგიური აგებულების ერთგვაროვნება, რელიეფის ერთი ტიპის სიჭარბე, ერთიანი ჰავა და ჰიდროთერმული პირობების, ნიადაგებისა და ბიოცენოზების ერთნაირი შეხამება. ფიზიკურ-გეოგრაფიული რაიონი იქმნება ლანდშაფტის სახეების გარკვეული კანონზომიერი შეთანაწყობით, რომელიც მხოლოდ მისთვისაა ნიშანდობლივი და რომლითაც ის განსხვავდება სხვა ტერიტორიისგან. მაგ., შუა კავკასიონის ქვეოლქის ქსნის რაიონში ლანდშაფტის შემდეგი სახეებია შეხამებული: დაბალ და საშუალო მთიანი რელიეფის ნეშომპალა-კარბონატულ და ტყის ყომ რალ ნიადაგებზე განვითარებული მუხნარ-რცხილნარი; მთა-მდელოს ნიადაგებზე განვითარებული სუბალპური და ალპური მდელოები. მთიან მხარეებში რაიონი მოიცავს ლანდშაფტის სიმადლებრივ სარტყლებს» (ქსე, 1984, 204).

§7. «მიწა-ბარის» გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები

ქართული ენის დიალექტებში

«მიწა-ბარის» აღმნიშვნელი სახელები, ბუნებრივია, ქართული ენის დიალექტებშიც დაიძებნა. ქვემოთ წარმოვადგენთ რამდენიმეს (მოპოვებული მასალის მიხედვით):

თრითინა «თრითინა მიწა» (იმერ.) «საცა არაფერი მოდის, შეიძლება ჩალა მოვიდეს მარტო» (ქეგლ, IV, 484); **ჩოფი** (თუშ.) «სიცხიანი, ცხელი (ადგილი)» (ქეგლ, VIII, 532); **ხოტბო** (ერწ.) «იგივეა, რაც ნეშომპალა»; **დინდგლი** (ქიზ. «შავი მიწა, მარღვიანი ლაფი იცის» (ქეგლ, III, 1188); **ფსუარი** (ქართლ.) «წმინდა ამტკერებული მიწა» (ქეგლ, VII, 192); **ბუცობი** (რაჭ.) «ჭიანჭველებისაგან ამოტანილი ფხვიერი მიწა» (ქეგლ, I, 1196). **ჩახვაფული** (თუშ.) «ჩადაბლებული (ადგილი)» (ქეგლ, VIII); **ჩინდგლიანი** (ქართლ.) «კლდიანი ან გორაკიანი ფერდობი» (ქეგლ, 509); **ჩორახიანი** (ქართლ.) «ფერდობი, სადაც ტყე გაჩეხილია (ფოჩხუა, 88); **ხოფი** (სოხევ.) «ღრმა, ჩაღრმავებული ადგილი» (ქეგლ, VIII, 1499); **ღრუჭუმი** (რაჭ.) «ბუნებრივი ორმოები სათიბში» (ვ. ბერ.) (ქეგლ, VII/, 484); **ღრამპი** (მთიულ.) «პატარა ორმო»: ღრამპებია, მანდ ვერ გაივლი! (ქეგლ, VII, 469); **ხუმურო** (გურ.) «მცირე ხვრელი, გათხრილი ცხოველების მიერ» (ქეგლ, VIII, 1526); **ღურჭუმელა** (გურ.) «პატარა ღრუ (გ. შარაშ.) (ქეგლ, VII, 484); **კუსუპი** (რაჭ.) «ძლიერ აქანებული აღმართი» (ქეგლ, IV, 1445).

§8. «მიწა-ბარის» აღმნიშვნელი სახელები იდიომებში

«მიწა-ბარის» აღმნიშვნელ სახელები მრავლად დასტურდება იდიომებში:

მიწასთან გასწორება «განადგურება»: ვინ იცის მიწასთან გაასწორეს კიდევაც ქორსატეველას და კვეტარის ციხე-კოშკები (კ. გამს.) (ქეგლ, V, 503); ხალხმა მიწასთან გაასწორა სასახლე (ი. მაჭავ.) (ქეგლ, V, 503); ცოლის მოკვლამ ბახვა ფულავა მიწასთან გაასწორა (გ. წერეთ.) (ქეგლ, V, 503); მრავალს უხაროდა ამ მდიდარი კაცის დაცემა და მიწასთან გასწორება (ლ. არდაზ.) (ქეგლ, V, 503).

მიწის გახეთქვა «სიკდვილი», «დალუპვა»: რატომ იმ დღეს მიწა არ გამისკდა, სანამდი თემში წავიდოდი (გ. წერეთ.) (ქეგლ, V, 503); მიწა რომ გამისკდებოდეს და თან ჩამიტანდეს, ის მირჩვენია ახლა მე (ა. ბელ.) (ქეგლ, V, 503).

მიწამ ჩაყლაპა თუ ზღვამ «დაიკარგა»: მიწამ ჩაყლაპა თუ ზღვამ ჩანთქა ის ანდერ-

მი, ის ჩემი დედის ნაქონი გულისქინძისთავი» (გ. წერეთ.) (ქეგლ, V, 503).

არ შეგჭამოს მიწამ «არ მოკვდე»: **არ შეგჭამოს მიწამ!** შენც არ მომიკვდე! (იხმარება უშედეგო მოქმედების გადმოცემისას) (ქეგლ, V, 503); მღვდელს... ეძებენ, უძახიან, **შენ არ შეგჭამოს მიწამ**, სადაა?! (ნ. ლორთქ.) (ქეგლ, V, 503).

რა მიწაში ჩავიდე «სად დავიკარგო»: ახლა **რა მიწაში ჩვეიდე** (ე. ნინოშ.).

წაილო შავმა მიწამ «დაიღუპა»: **წაილო შავმა მიწამ** ჩემი თევდორე (ილია).

დედამიწამ პირი უყო «უკვალოდ დაიკარგა, გაქრა»: ყოველი კუთხე მოჩხრიკეს, ყველა მალაროსა და ხვრელში ჩაანათეს, გასინჯეს და ყველა გზა-ბილიკი შეჰკრეს, მაგრამ ვერაფერ კვალს ვერ მიაგნეს, თითქო **დედამიწამ უყოვო პირი**, ან მიწის მგელმა ჩანთქა ქალიო (ვ. ბარნ.).

დედამიწას არ ასცილებია «ძალიან პატარაა»: **ჯერ დედამიწას არ ასცილებია**, ამას ჩადის, რომ გაიზრდება, რა იქნება?! (ქეგლ).

დედამიწასთან გასწორება «განადგურება»: ბუზადაც აღარ ჩაგვაგდეს, ხალხის თვალში **დედამიწასთან გაგვასწორეს** (აკაკი); ცხოვრების ღელვისაგან გატაცებული, ის თანდათანობით მიექანებოდა უფს კრულისაკენ და ვერ ატყობდა, რომ მზად იყვნენ **დედამიწასთან გაესწორებიათ** ურჩი ქმნილება... (აკაკი).

დედამიწიდან აღგვა «მოსპობა, განადგურება, გადაშენება, მიწის პირიდან აღგვა»: და ვითარცა ავაზაკნი, **აღგვა დედამიწიდან** და თვით კი, ვითარცა ნადირი ტყისანი, ხალხთა ზედა თარეშობს (ვ. ბარნ.).

დედამიწის ზურგზე «მთელ ქვეყანაზე»: მსოფლიოში წუთისოფლის დაუდგომელმა ბრუნვამ ბევრი რამ გამოსცვალა **დედამიწის ზურგზედ** (ილია); ღმერთო, ღმერთო, რა კაცია ჩვენი მ უცელა!.. მაგაზე მეტი ღვთისნიერი და გლახაკთ მოყწალე რომ არ შეიძლება იყოს კიდევ სხვა **დედამიწის ზურგზე!** _ იძახოდა ხალხი (ვაჟა).

დედამიწის ზურგიდან აღგვა «მოსპობა, განადგურება, მიწის პირიდან აღგვა»: იგი უნდა ჰსცდილობდეს ოჯახი ძირიან-ფესვიანად ამოაგდოს და სამუდამოდ **აღგავოს დედამიწის ზურგიდან** (ილია).

ცა ქუდად არ მიაჩნია და დედამიწა ქალამნად «არავის და არაფერს არ უწევს ანგარიშს, ძალიან თავისუფლად, უდარდელად, მოურიდებლად იქცევა, ზვიადია, არაფერი არ ადარდებს»: მიწაზე ფეხს არ ვაკარებდი: **ცა ქუდად არ მიმაჩნდა და დედამიწა ქალამ-**

ნად, გული გრძნობდა, გონება ოცნებად გადაქცეული მეშვიდე ცაზე მიმაფრენდნენ (აკაკი); (ზავშვი) ვილაცისაგან მოცემულს ფეტვის მჭადსა ლულნიდა და **ცა ქულად არ მიაზნდა და დედამიწა ქალამნად** (ს. მგალობ.).

ამ ქვეყნისა აღარ არის «მომაკვდავია»: ბაბაღე ქვეშაგებად არის ჩავარდნილი, არ იქნა, ვერ მორჩა და ვერა... არც არა იმედია მორჩენისა. კაცმა რომ ჰნახოს იტყოდა: ეს **ამ ქვეყნისა აღარ არის**, პირი იმ ქვეყნისკენ აქვს მიბრუნებულიო (ილია).

ამ ქვეყანას დაბრუნება «რაიმე მძიმე სენისაგან გადარჩენა»: იმ დღიდან მარაბდელი და ხოსიტა გურგენიძე სწრაფად **უბრუნდებოდნენ ამ ქვეყანას** (მ. ჯავახ.).

ქვეყნის თვალი «ძალიან კარგი, ყველას მოსაწონი და სათაყვანებელი, ლამაზი, მშვენიერი»: აგერ ქალი, **ქვეყნის თვალი** (რ. ერისთ.).

ნიადაგის გამოცლა «საფუძვლის, საყრდენის მოსპობა»: ამ ამბავმა დააღონა გიორგი, რადგან იმის წასვლის შემდეგ **ნიადაგი ეცლებოდა** ფეხქვეშ და ისევ გაჭირვებულ ყოფაში უნდა ჩავარდნილიყო კაცი (ვ. ბარნ.).

ნიადაგის მოშადება «საჭირო პირობების შექმნა (რისამე განსახორციელებლად)»: არზაყან დიდხანს **ამზადებდა ნიადაგს**. ურჩევდა მამას: «ჩათრევას ჩაყოლა სჯობიაო» (კ. გამს.); **შადდება ნიადაგი** ბრძოლისათვის (ქეგლ).

ნიადაგის მოსინჯვა «რისამე შესაძლებლობის შემოწმება, გასინჯვა, შესწავლა, ვითარების გათვალისწინება»: ხარიც და კაციც **ნიადაგს სინჯავდა**, ერთიმეორეს ძალას წონიდა (რ. გვეტ.).

ორმოს უთხრის «ღალატობს, საფრთხეს უშადებს, მახეს უგებს, სამარეს უთხრის»: მისი ტოლები (ელიკოს) ქვეშ-ქვეშობით **ორმოს უთხრიდნენ** (აკაკი); სამართალს ფულითა ვსჭრიდი, გროშისვის კაცსა გავყიდდი, თვით ძმას ორმოს გავუთხრიდი და ჩემს ჯიბეს ნელ-ნელა ვზრდიდი (ილია).

ამრიგად, «მიწა-ბარის» აღმნიშვნელ ლექსიკაში გამოიყო შემდეგი თემატური ჯგუფები: ა) უშუალოდ «მიწა-ბარის» გამომხატველი სახელები; ბ) «მიწა-ბარის» სახეობათა (თუ თვისების) აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები; გ) «მიწის» ნაწილების გამომხატველი სახელები; დ) «მიწა-ვაკესთან» დაკავშირებული ლექსიკა, რომელიც მის ფორმაზე მიგვანიშნებს; ე) «მიწა-ბარის» მდებარეობის აღმნიშვნელი სახელები; ვ) დასახლებული პუნქტის გამომხატველი საზოგადო გეოგარფიული სახელები.

გაანალიზებული მასალიდან ნათლად ჩანს, რომ «მიწა-ბარის» აღმნიშვნელ სახელთა (და მასთან დაკავშირებული ლექსიკის) ერთი დიდი ნაწილი საერთოქართველური წარმომავლობისაა.

თავი III

«წყალთან» დაკავშირებული ლექსიკა ქართულში

წყალთან დაკავშირებული ლექსიკა შემდეგ თემატურ ჯგუფებად დავყავით: 1. უშუალოდ წყალი და მასთან დაკავშირებული მსაზღვრელები, ზმნები და ზმნისართები (აგრეთვე «წყლით» გაჟღენთილი საგნები და ადგილები), რომლებიც მის (წყლის) თვისებაზე მიგვანიშნებენ, 2. «წყლის» აღმნიშვნელი საზოგადო გეოგრაფიული სახელები; 3. უშუალოდ «ზღვასთან» თუ «მდინარესთან» დაკავშირებული ლექსიკური ერთეულები; 4. «წყლის» შემადგენელ ნაწილთა აღმნიშვნელი სახელები. «წყალი» მრავლად დადასტურდა იდიომებშიც.

§1. ლექსემა «წყალი»

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ამ თემატურ ჯგუფში გაერთიანებული იქნება უშუალოდ «წყალი» და მასთან დაკავშირებული ზმნები თუ ზმნისართები. ესენია:

წყალი «უფერული, გამჭვირვალე სითხე, წყალბადისა და ჟანგბადის ქიმიური ნაერთი; იხმარება სასმელად, სარეცხად, საბანაოდ, სარწყავად» (ქეგლ, VIII, 1189); **წყალი** «წყალი», «მდინარე» (აბულაძე, 1973, 553); **წყალი** არს ერთი ოთხთა კავშირთაგანი კეთილად დაბადებული ღვთისაგან პირველსა დღესა – **წყალი** არს ნივთი ნოტიო, გრილი, მძიმე და ქვეა დამზიდველი და ადვილად დასათხეველი. ქვეყანა უმძიმეს არს წყალთა და ჰაერი უსუბუქეს წყალთა და ცეცხლი უსუბუქეს (ჰ)აერთა. **წყალი** ეწოდების ზღვასა, ტბასა, მდინარესა, წყაროსა, ფშასა, ჯურღმულთა წვიმათა და თოვლისა ნადნობთა და ამათ მიერ იქმნებიან (იქმნების) ნათლისღება, ხოლო ვარდის-წყალთა ვარდისწყლისა და სხვათა მიერ ნოტიოთა (ნოტიოთა მიერ) არა იქმნებიან (საბა, 1993, 1219); **წყალი** «წყალბადის ოქსიდი, H₂O, ბუნებაში ყველაზე გავრცელებული ქიმიური ნაერთი. უსუნო

და უფერო სითხე (სქელ ფენებში, ცისფერია), ლითოსფეროში მისი შემცველობა 1,3-1,4 მლრდ. კმ³, ჰიდროსფეროში _ 1,4-1,5 მლრდ. კმ³ ჰ... წყალში ყოველთვის გახნილია მარილები, აირები და ორგანული ნივთიერებები. მათი რაოდენობა დამოკიდებულია წყლის წარმოშობასა და გარემო პირობებზე... (ქსე, 1987, 357).

ჭან. წკ-არ-ი || წკ-ა-ი || წ-არ-ი წყალი, вода; მეგრ. წყ-არ-ი, ქართ. წყ-ალ-ი; სვან. ლი-ც || ნი-ც; მაგალითები: მა მიძირამუნ წკარი, წიფურიში ქოქის გამუდუნ «მე მინახავს წყალი, წიფლის ძირში გამოდის»; ია წკაი შუფან «იმ წყალსა სმენ»; ტუცა წკაის შექეი ქოდოლობღაფან «ცხელ წყალში შაქარს ჩაყრიან»; ყინი წკაის დოჩხიფან «ცივ წყალში გარეცხავენ»; წკართე ბგუბრე «წყლით მოვხარშავ»; წკაი ჰექოლე მობუტალემთ «წყალს იქიდან გამოვუშვებთ»; წკარ დომიფუნია «წყალი ამიდუღეო»; წარ ამბინუ «წყალი მოწყურდა»; წარი ქოგიღუნ! ა მციქა წარი ქომომჩია «წყალი გაქვს! ცოტა წყალი მომეციო»; არ თანექ წარი თორუმს «ერთი წყალს ზიდავს»; ოშუმონი წკა(რ)ი ღალის რენ. ღალიში ქენარის გამულუნ წკარ-თოლი «სასმელი წყალი მდინარეშია, მდინარის ნაპირასაა წყალიო». წკაი მიიღება რ-ს დაკარგვით (ხმოვანთა შორის)... წარი ათინურსა და ართამანულში გვაქვს: წკ- → წ-; წკარი ამოსავალია ჭანურისათვის. წყ- → წკ- წკარ- || წყარ ზანურად გადაკეთებული ვარიანტია წყალ-ისა: განსხვავება მხოლოდ დეტერმინანტ სუფიქსშია: -ალ- → -არ... ზანური კანონზომ იერი შესატყვისი ქართ. წყარ- ფუძისა უნდა ყოფილიყო *ჭყორ-; მეგრულში დაცული ჭორ _ ჭოროფა _ «ხშირი ავდრები» _ ქართ. წყალ-ს უდრის, და, ამრიგად, ააშკარავებს, რომ ქართულში ყ- შემდეგაა განვტარებული: წყ-ალ ← წ-ალ... (ჩიქობავა, 1938, 203). მკვლევარი წყალ- ფორმაში გამოყოფს -ალ სუფიქსს. შდრ. წყ-ალ, წყ-ურ-ი-ს, წყ-ურ-ი-ლ, წყ-ურ-ი-ელ, უ-რ-წყ-ულ- («უწყლო»)... უ-რ-წყ-ულ-ო/ებ-ა, მე-რ-წყ-ული («მერწყლე») სა-რ-წყ-ულ... (ჩიქობავა, 1978, 22). -ალ სუფიქსი ზანურის შესატვის ფუძეებში გადის გარდაქმნის შემდეგ გზას: *ალ → ოლ → ოყ-უ (*წყალ → წყოლ _ *წყოყ-წყუ)... (არაბული, 2001, 194-195).

გ. კლიმოვი აღნიშნავს: "Вода одна из наиболее труднообъяснимых основ в картв. языках. Не обнаруживается в сванском (Климов, 160).

მაგალითები: წყლისგან მიეცეს ფერები, ნაყოფნი იქნას მთელია (ვახტანგ VI, 1975, 40); გზაზე ბარათამ მძღოლს კოკით წყალი გამოუტანა (გოთუა, 1981, 19); წყურვილისაგან დატანჯული მეომრები და ცხოველები ხარბად დაეწაფნენ ცივ წყალს (სანიკიძე,

1976, 58); აქ ისწავლა ისრის სროლა, ნადირობა, ჯირითი, **წყალზე** ბადის გადაგდება, ამოხაპვა ქვირითის (ნიშნიანიძე, 1984, 10); ნუ გიკვირს, შუქს გვაძლევს, **წყალი** რომ **წყალია**, სიცოცხლედ ევლება ველებს, ყანებიანს (ნონეშვილი, 1978, 222); **წყალი, წყალი, ვაი, წყალი...** დედულა მომიტანე რიონი და ქვედრულა (ნიშნიანიძე, 1984, 203).

ცალკე გამოიყო ლექსიკის ის ნაწილი, რომელიც ძირითადად, მხოლოდ «წყლის» მსაზღვრელად დასტურდება: **მტკნარი** «უმარილო, უგემური»; **ანკარა** «ძალიან სუფთა, წმინდა (სითხე) – ანკარა წყალი, ანკარა ღვინო» (ქეგლ, I, 505); **ხისტი** «ხეშეში, ხმელი, ხამი» (ქეგლ, V, 416); **ამღვრეული** «რაც ამღვრევს ან აიმღრვევა» (ქეგლ, I, 462); **დუბელა** «ნელთბილი უგემური წყალი» (ქეგლ, III, 1290); **ბურდოიანი** «ბურდოს შემცველი (ჭუჭყიანი, მღვრიე წყალი)» (ქეგლ, I, 1780); **ძვალმოტეხილი** საუბ. «ოდნავ შემთბარი (წყალი)» (ქეგლ, VIII, 737); გამდინარე «რაც გაედინება, გადის, მიედინება» (ქეგლ, II, 666); **დამცვრეული** «ცვრებად დასხურებული, დაფრქვეული» (ქეგლ, III, 564).

მხატვრულ ლიტერატურაში (პროზასა თუ პოეზიაში) «წყლის» მსაზღვრელებად დასტურდება: «დაქანებულნი», «დამონებული», «ალმასის», «ხევის», «წყაროს» და სხვა. მაგალითად: ზამთრითა შეკრულს **წყალს**, **დამონებულს**, ყინვა ადნება (ჭავჭავაძე, 1985, 26); **წყალნი, მთით დაქანებულნი, ალმასებრ** უფსკრულს ჰსცვივიან (ორბელიანი, 1975, 173); მინდოდა **წყაროს წყალი** გემოთი და მშობლიური სუნთქვა სიოთი (გალაკტიონი, 1965, 190); მიყვარს, როცა ხმას იძლევა მოგრიალე **ხევის წყალი** (გალაკტიონი, 1965, 297); კვალად თანა სდევს შენს **კამკამა წყალს** მოაქამომდე, შენ ლურჯთა ჩქერთა, სხივმარავანდი მათი უსწორო (კალანდაძე, 1985, 182); ჯვარს აცვით ეგე! და... **მღვრიე წყალში** ყველა თავისას ეძებს საკბილოს (კალანდაძე, 1985, 341); **მჟავე წყლებისკენ** საცალფეხო გზა გამოვწალდე, არსად არ წავალ, აქ დავრჩები ზამთრის მოსვლამდე (ნიშნიანიძე, 1991, 369); ლომის მთით მოქუხს **ალმასის წყალი**, ხევში გუგუნებს... (კალანდაძე, 1985, 298).

როგორც ითქვა, მეგრულში დასტურდება «წყარი» ფორმა: ხოჯიმა **წყარი** ქომიჩია, კუჩხი ვეშოლას თეშია «ხარს **წყალი** დააღვინე, ფეხი რომ არ დაუსველდეს, ისეო» (ხუბუა, 1937, 284); ამსერი დაღეფი გილულა იშო-აშო, **წყარი** მულუნა «ამ საღამოს დები დადიან იქით-აქეთ, წყალი მოაქვთ» (ხუბუა, 1937, 135); ქიმილეს მასქილადაფარი **წყარი** «მოიტანეს მომრჩენი (განმაკურნებელი) **წყალი**» (ქაჯაია, III, 447); **წყარი** ქომომილი «წყალი მომიტანე»; ღვინ[^] **წყარ[^]შორო** გევშვი «ღვინო **წყალივით** დავლიე»; ვემნართ[^] თე **წყა-**

რიმა დო ქეკოდოხოლ^ა «ვერ ჩავიდა ამ წყალში და ჩამოჯდა» (ხუბუა, 1937, 79); წყარიმ მაშუმალქ ღვინი გათუ დო დიხამ მაჰკომალქ ქობალი დო ხორცი «წყლის მსმელმა ღვინო გაათავა და მიწის მჰამელმა – პური და ხორცი» (ხუბუა, 1937, 57); ართი ჰიჰე ჰუკიქ გამერულ^ა ხვირატემე დო წყარიმა დინილ^ა «ერთი პატარა თაგვი გაიქცა ხვრელიდან და წყალში ჩავიდა» (ხუბუა, 1937, 104); ბოთლი ქიხვამილუ წყარამო დო ირულ «ბოთლი აილო წყლიანად და გაიქცა» (ხუბუა, 1937, 57).

სვანურში გვაქვს ლიც ფორმა. ლიც (-იმ, -ა^არ ზს., ლნტ, -არ ლშხ.) ნიც ლშხ. – წყალი (თოფურია, ქალდანი, 2000, 472); მაგ., მ^აცხი ლიც ლოხუმ «ცივი წყალი დავლიე»; ლიც პოლჟი ემბ^ა დდა «წყალი იატაკზე დამესხა» (ჩვენი მასალებიდან).

ცალკე ჯგუფს ქმნის ის ზმნები და მზნისართები, რომლებიც წყლის გამოყენებასთან (ან მის თვისებებთან) არის დაკავშირებული: ამოხაპავს (ამოხაპავს წყალს); გაალაღლაღებს «წყალში გაავლებს»; გაჟღენტოს «გაჟღენტოს ნიადაგს» (მეგრ. ჟიჟინაფა, სვან. ლ^ალ^აპ^ანე «ნიადაგის გაჟღენტოა წყლით» (ქეგლ, III, 1049). მაგალითები: მეგრ. ღვინს ჟიჟინაფილ^ა ქობალ^ა მჟუ «ღვინით გაჟღენთილი პური მაჰამა»; წყარით გოჟიჟონდუ დიხა «წყლით გაიჟღინთა მიწა» (ჩვენი მასალებიდან). სვან. გიმ ლ^ალ^აპ^ანე ლი «მიწა გაჟღენთილია»; ლ^ალ^აპ^ანე ზექ ჟემ იშხი «გაჟღენთილი შემა არ იწვის» (ჩვენი მასალებიდან); გააჟივებს «ძლიერ დასველებს», მიწის გაჟივება (ქეგლ, II, 1077); გამოხდის «გამოხდის წყალს» (ქეგლ, II, 915); დააგუბებს «გუბედ აქცევს» (შდრ. სვან. ლიტობე «დაგუბება») «გუბედ ქცევა, დატბორება» (ქეგლ, III, 325); დის «განუწყვეტელ ნაკადად მოძრაობს»; დაატბორებს «დააგუბებს»; დატბორება «ტბორედ ქცევა, დაგუბება» (ქეგლ, III, 746); გაილუმპება «ძლიერ დასვლდება» (ქეგლ, II, 643); *ლუმპ – ქართ. ლუმპ- გა-ლუმპ-ვა «დასველება; გაწუწვა»; გა-ლუმპ-ულ-ი «გაწუწული»... სვან. ლ^ამბ- მ^ა-ლ^ამბ «სველი; ნესტიანი». ქართული ენის გურულ დიალექტში დასტურდება გალუმპვა «გაწუწვა»; გეილუმპა «ძლიერ დასველდა». ქართულ ლუმპ- (<*ლომბ-) ძირს უნდა შეესატყვისებოდეს სვანური ლ^ამბ-. მასალა ჰ. ფენრიხმა შეაპირისპირა (Fä3ნრიცჰ 1985, 27) (სარჯველაძე, ფენრიხი, 2000, 309).

«წყლის» თვისება (დუდილის უნარი) ჩანს «დულს» ზმნაში. დულს (მეგრ. ფუნს, სვან. ფუე) «ქაფქაფებს». დუდილი «ძლიერი გაცხეალებისაგან აორთქლება და მოძრაობაში მოსვლა» (ქეგლ, III, 1241) (ძვ. ქართ. დუდილი: მღელვარება, ბობოქრობა: სიტყუასა

ამას ზედა **დულილი** იქმნა დიდი ქუეყანისაჲ (აბულაძე, 1973¹ 43). ***დულ** ქართ. **დულ-დულ-ს**; **დულ-ილ-ი**; **აღ-დულ-ებ-ა**; მეგრ. **დულ-დულ-ა** «მდულარე», ლაზ. **ნდულ-გენდულ-ერ-ი** «საჭმლის სახეობა» (ეტიმოლოგიურად «ადულეებული, სადულებელი»). გვხვდება ძველ ქართულში: «**აღსდულდი** ვითარცა წყალი», **აღადულის** უფსკრული, ვითარცა ქუაბი; **აღდულნა** გულისწყრომითა და შთაფლა სიავსა მას აღდულებულსა სიტყუასა ამას ზედ; **დულილი** იქმნა დიდი ქუეყანისაჲ და სხვ. ქართულ **დულ** ძირს უნდა შეესატყვისებოდეს მეგრული **დულ** და ლაზური **ნდულ**- (ლაზურში **ნ** განვითარებულია), ***ნდულ** არქეტიპი ქართულ-ზანური ერთიანობისათვის აღდგენილია გ. კლიმოვის მიერ.

ამავე თემატურ ქვეჯუგფს განეკუთვნება შემდეგი ლექსიკური ერთეულები: **ნამავს** «სუსტად მოედინება»; **ნამვა** «დენა, სვლა» (სუსტი წვიმისა) (ქეგლ, V, 1329); **წკუმპლავს** «წკუმპლებით ასველებს, წუწავს» (ქეგლ, VIII, 1153); **წუწაობს** (სვან. ლიბ^ად^ანელ) «ასველებს» (ქეგლ, VIII, 1183); ქართ. წუწ – წუწ-ი «გამონადენი თვალეზიდან», სვან. წიწყ – წიწყ «გამონადენი თვალეზიდან». ქართული წუწ ძირის შესატყვისი შესაძლოა იყოს სვანური წიწყ (<*წ^აწ შდრ. ფირყ < *ფ^არ) (სარჯველაძე, ფენრიხი, 2002, 654).

მაგალითები სვანურიდან: ზაფხულში ბობშარ **იბ^ად^ანელს** «ზაფხულში ბავშვები წუწაობენ»; **ლიბ^ად^ანელს** ხოლა და□რ როქ ხობალ **წუწაობამ** ცუდი ამინდი იცისო» (ჩვენი მასალებიდან); **წუწვა**, **წუწავს** (მეგრ. წვაწუა, სვან. ლიბ^ად^ად^ე) «მთლად, ერთიანად დასველება» (ქეგლ, VIII, 1183); მაგ., მეგრ. ბალანეგ ართმაჟიას **წვაწუნა** «ბავშვები ერთმანეთს წუწავენ»; ჰვიმაქ **გომწვაწუ** «წვიმამ გამწუწა» (ჩვენი მასალებიდან.); **წვეთავს** (მეგრ. ჰვარჰვალანს, სვან. ლიწ^აქ^ა□ნე) «წვეთებად მოდის; წვეთვა «წვეთის ვარდნა, წვეთის დენა» (ქეგლ, VIII, 1070). მაგალითები: ქარი და წვიმის **წვეთები** ხშირი წყდებოდნენ, როგორც მწყდებოდა გული (გალაკტიონი, 1965, 171); მეგრ. ჟიღოხზე წყარ **ჰვარჰვალანს** «ზევიდან წყალი წვეთავს»; ხემე ზისხირ **ჰვარჰვალანს** «ხელიდან სისხლი წვეთავს» (ჩვენი მასალებიდან); თოღეფზე ჩხე ჩილამურქ **მალეჰვარჰვალუ** «თვალეზიდან ცხელი ცრემლი წამოწანწვარდა»; ონტკა **მიჰვარჰვალუ** «არაყი მოწანწვარებს» (ქაჯაია, III, 465); სვან. ლ^აყ^აიბ^ა□ნ^აჟუ **კყწთხე** «ყავრიდან წვეთავს»; ჟა□ჩხენქა ადრა□ყ **კყეთხე** «ტიკიდან არაყი წვეთავს» (თოფურია, ქალდანი, 2000, 354); წიქყიმ **ლიწექყის** მიჩა ჰერ ხულყე «წვეთის დაწვეთებას თავისი ხმა აქვს» (თოფურია, ქალდანი, 2000, 480); კვარემ შომა იჰნი, **ლიწქუნეს** იბნე «ყინული როცა დნება, წვეთავს» (ჩვენი მასალებიდან); **წრეტს** «სითხისა-

გან ცლის»; **წრეტა** (სვან. ლინწ^{რე}) «{და}ცლა, {და}წურვა» (ქეგლ, VIII, 1170); სულხან-საბასთან: **წრეტა** – სრულიად წარმოცლა, სრულებით დაცარიელება» (საბა, 1991, 385). სვან., თა[□]შჩა[□] დ[^]წ^{რე}ა[□]ნ «ყველი დაწრეტა» (ჩვენი მასალებიდან); **შხეპს** «შხეპით გვევლინება»; **შხეპა** «შხაპუნა წვიმის ხმა» (ქეგლ, VII, 1477); **მოჩხრიალებს** «ჩხრიალით მოდის, მოედინება» (ქეგლ, V, 1042); **მოჩხუხუხებს** «ჩუხუხუხით მოდის, მოედინება» (ქეგლ, V, 1041); **ლიცლიცებს** (გვხვდება მხოლოდ ნაკვთთა აწმყოს წყებაში) 1. «პირამდე სავსეა (სითხით)» – გალიცლიცებულა; 2. ციმციმებს «ლიცლიცებენ თაფლის სანთლები» (ქეგლ, IV); **ლიკლიკებს** (ხმაბაძვ. გრდუფ. სტატ.) 1. «ლიკლიკით დის, რაკრაკებს»; 2. ლიკლიკით ლაპარაკობს, ტიტინებს (ქეგლ, IV).

ქართულში «წყალთან» დაკავშირებით ხშირად გვხვდება შემდეგი ზმნები: «დაწყნარდება», «მოვარდება» და სხვ.

მაგალითები: **მოვარდა წყალი** და მიწა დალბა, ფანჯრის რაფაზე თავდავიწყებით გადაისისხლა წითელი ბალბა (ამაშუკელი, 1980, 120); **წყალნი** შედმართსა ადგილსა, რა შეხვდეს, დაწყნარდებისა, ნელ-ნელა მოსდევს უკმორე, შედგომით გადიდდებისა (ვახტან VI, 1975, 42); მებადური მოსდევს ბადეს, **ჟრჟოლავს წყალი** (გალაკტიონი, 1965, 346).

როგორც ითქვა, ზმნისართთა ერთი ჯგუფი ასევე «წყლის» თვისებაზე მიგვანიშნებს. ესენია: **ლაპა-ლუპით** (სვან. ლილ^რმანი) «ხშირ და მსხვილ-მსხვილ წვეთებად ღვრა» (ქეგლ, 398). მაგ., სვან. ქიმ ლალ^რმანიშ ახა[□]ზი «ცრემლი ლაპა-ლუპით ჩამოდის» (ჩვენი მასალებიდან); **წყალწყალ** «წყლის (მდინარის...) გაყოლებით, წყალში (მდინარეში...) გავლით, – წყალდაწყალ» (ქეგლ, VIII, 1204); **წყალდაწყალ** (მეგრ. წყარდოწყარ) «წყლის (მდინარის...) გაყოლებით წყალში» (ქეგლ, 1193); მაგ., მეგრ. მეურდ წყარდოწყარ «მიდიოდა წყალდაწყალ» (ჩვენვი მასალებიდან); **წვეთეულ** «წვეთობით, წვეთ-წვეთად» (ქეგლ, 1070); **წვეთობით** «წვეთების ერთმანეთზე მიყოლებით, – წვეთ-წვეთად» (ქეგლ, 1070). მაგალითად, **წვეთ-წვეთობით** წყალს აგროვებს, ნიაღვრებად გაუშვებს (გალაკტიონი, 1965, 33); **წვეთწვეთად** (მეგრ. ჭვათ-ჭვათო, სვან. წიფხ-წიფხ) «წვეთების სახით, თითო წვეთობით» (ქეგლ, 1070); მეგრ. თირი ჭვათ-ჭვათო წყარო მეურს «თოვლი წვეთ-წვეთად წყლად მოდის»; სვან. ნაუჩხ წიფხ-წიფხ ანღრი «ნაწვიმარი წვეთ-წვეთად ჩამოდის»; **წურწურით** (მეგრ. ჟვარჟვალი || ჭურჭული || წკვარწკვალი || კოკობინი) «უხვად დენა (ოფლისა, წყლისა)» (ქეგლ, VIII, 1182). *წურ ქართ. წურ- წურ-წურ-ი მეგრ. ჭურ-

ჭურჭული «წურწური»; ქართ. **წურ-** (<წურ-) ძირს კანონზომიერად შეესატყვისება მეგრ. **ჭურ- წურ-წურ** ისე, როგორც მეგრული **ჭურ-ჭულ** (<ჭურ-ჭურ-) დისიმილაციის შედეგად რედუქციაციის გზით არის მიღებული (სარჯველაძე, ფენრიხი, 2000, 673); მაგალითები: ოფლი **წურწურით** პატიოსან შუბლზე გედვრება (ჭავჭავაძე, 1985, 26); წყალი **წურწურით** ჩამოდიოდა ლოყაზე (შენგელაია, 1968, 30); მეგრ. **წკვარწკვალით** მიიშუ უფუ, ჩილამური «ღვრად (წურწურით) მოდიოდა ოფლი, ცრელმი» (ქაჯაია, 1204).

სახელთა ერთი ჯგუფი წყლით გაჟღენთილი საგნებისა თუ ადგილების აღმნიშვნელია (ამ ქვეჯგუფში შემავალ სახელთა ერთი ნაწილი ქართული ენის დიალექტებში დასტურდება, მაგრამ მათ ცალკე პარა- გრაფად არ წარმოვადგენთ სიმცირის გამო).

გაჟინთული (ფშ.) იგივეა, რაც გაჟღენთილი (ქეგლ, II, 1047); მაგ. **გაჟინთული** ვარ ერთიან, ცივის ნაწვიმის ცვარითა (ვაჟა, 1990, 36); **დამბალი** «რაც დალბა, _ დასველებული» (ქეგლ, III, 515); **ლამიანი** «ლამით დაფარული _ დალამული ადგილი» (ქეგლ, IV, 1472); **ლიჟღრიანი** (მთიულ.) «სველი, ნამიანი» (ქეგლ, IV, 1551); **ლაჭე** (ლეჩხ.) «სველი, ნოტიო» (ქეგლ, IV, 1502), **ლაპარტი** (ქიზ.) «ძალიან სველი (ტანისამოსი)» (ქეგლ, IV, 1479); **ნესტიანი** (სვან. ძანძა □ ხ შიჰჶ) «ნესტის მქონე, ნესტის შემცველი, რასაც ნესტი აქვს, სველი, ნოტიო» (ქეგლ, V, 1477); ნამიანი (მეგრ. **ცუნდელ/-ის** || **ცუნჯერ-ი**) «რასაც ნამი მოხვდა, რაზეც ნამი დევს, ნამით დასველებული» (ქეგლ, V, 1336). მაგალითები მეგრულიდან: ოდროს მინდორ ^ **ცუნდელიე** «დილით მინდორი **დანამულია**»; ოსურიშ თოლეფი ჩილამურით **ცუნდელიე** «ქალის თვალეზი ცრემლებით **დანამულია**» (ჩვენი მასალებიდან); **ნამბული** (იმერ.) «ნამიანი, ნესტიანი, ნოტიო» (ქეგლ, V, 1323); **სველი** (მეგრ. **შოღირი**, სვან. მ^ჟირ) «სითხით გაჟღენთილი, სითხეგამჯდარი, _ დამბალი, დასველებული» (ქეგლ, VI, 1003);, მაგ. მეგრ., პიშქოსალ ^ **შოღირიე** წყარით «პირსახოცი **სველია** წყლით»; **შოღირ** ქუდის გითმითვანს «სველ ქუდს იხურავს»; სვან. ლერეჶჶ **გ^ჟირ** ლი «ტან.საცმელი **სველია**»; გიმ **ადჟირ%ინ** «მიწა **დასველდა**» (ჩვენი მასალებიდან);

ნოტიო (მეგრ. შუ, შ^) «წყლით გაჟღენთილი, ნესტიანი: სველი» (ქეგლ, V, 1513); სინესტე, **ნოტ-იო** : ზან. **ნოტ-**, **ნოტ-აფ-ი** → || **ნ^ტ-აფ-ი** → || **ნიტ-აფ-ი** (ჩუხუა, 2000-2003, 172). ქართ. **ნოტ-იო** «წვიმიანი», იმერ. **ნოსტ-ვ-ა** «დანესტიანება»; მო-**ნოსტ-ა**, გურ. **ნოსტ-ო** «ჩამდგარი ლორწოიანი წყალი». ზან. (მეგრ.) **ნოტ-აფ-ი** || **ნ^ტ-აფ-ი** || **ნიტ-აფ-ი** «წვეთვა». სვან. _ . მ. ჩუხუა აღნიშნავს, რომ წყლიანობა-სინესტეს გაგება უპრობლემოდ უკავ-

შირდება მეგრულში დადასტურებულ **წვეთა-ს**, რასაც ასევე წყლიანობა უდევს საფუძვლად. იქნებ წვეთვა || წვეთება იძლეოდეს გასაღებს მთიულურ-გუდამაყრული **ნოტო-ნოტო** «ნაწილ-ნაწილ» სემანტიკისთვის, ეტიმოლოგიით წვეთ-წვეთოდ. მეგრული **ნოტ-აფ-ი** ქართულისათვის **ნოტ-ებ-ა-ს** ვარაუდობს, შდრ. იმერული ზმნური **ნოსტ-ვ-ა**, თუმცა დღეს პირიელი ზმნური ფორმები მეგრულიდან ძნელად დასტურდება. ს.ქართვე. *ნოსტ «წვიმიანობა, ნოტია, ნოტე, ნოტო, ნესტიანი; სველი»: დაჯედ ნოტიასა ზედა; ნოტიაჲ იგი წყაროდ გულის თქუმისად, რომელ ჩემ თანა იყო, განვაქმე (აბულაძე, 1973, 330).

§2. «წყლის» აღმნიშვნელი საზოგადო გეოგრაფიული სახელები

ამ თემატურ ქვეჯგუფში წარმოდგენილია ის საზოგადო გეოგრაფიული სახელები, რომლებიც «წყალს» გამოხატავენ (მაგ., **მდინარე, ზღვა** და სხვა).

წყარო «მიწისქვეშა წყლის ნაკადი, ამოხეთქილი ზედაპირზე მიწიდან, ან კლდიდან გამომდინარე წყალი» (ქეგლ, VIII, 169). ილია აბულაძის ლექსიკონში «წყარო» შემდგენიარად განიმარტება: **წყარო** «აღმომადინებელი თვალის ადგილი წყლისა» (აბულაძე, 1973, 553); **წყარო** «ზღვათა და მდინარეთაგან განვლიან სოროთა ქვეყანისათა. ზღვისა სიმწარესა ქვეყანა დასწურავს და შესვამს და ვითარდა ადგილთა განვლიან წყარონი, კეთილთა, ანუ ცუდთა, ეგევითარნი იდინებიან გემოთა და, უკეთუ გოგირდისა ლითონთა განვლო, ტფილ(ნ)ი იქ(მ)ნებიან წყარონი, ვითარცა მდულარე; უკეთუ მდინარისა მახლობლად, მისგანვე გამოდიან წყარონი, არა უწოდთ წყაროდ, არამედ ფშად; ვიეთთა ჯურღმულიცა წყაროდ აღუწერიათ» (საბა, 1991, 393). ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში «წყარო» ასეა დახასიათებული: «მიწისქვეშა წყლის ბუნებრივი გამოსავალი დედამიწის ზედაპირზე (ხმელეთზე ან წყალქვეშ) (ქსე, 1987, 363).

*წყარ ქართ. წყარ- წყარ-ო; მეგრ. წყორ- აკო-წყორ-უ-ა «წყლით შერევა», წყორ-ილი «წყალნარევი», ლაზ. ნწკორ- იკო-ნ-წკორ-უ «წყლით შერევა»; ქართ. წყარ- ფორმას კანონზომიერად შეესატყვისება მეგრ. წყორ- და ლაზური ნწყორ < წყორ (ფენრიხი, სარჯველაძე, 2000, 657). სვან. ბინულ ბზ., ლშხ. ბინილ ლნტ. «წყარო» ქართ. (ლექხ.) ბინ-ულ-ი «წყარო მიწიდან ამონაქუხი», გურ. მინ ← *ბინ → გადა-მინ-ვა _ წყლის სხვა მხარეს გადა-

შვება. ზან. (მეგრ.) ბუნ-, გინო-ბუნ-ა «გადასხმა წყლის»; შდრ. ბინ-ურ-ი, მდ. ხუნწში. შედარებითი ანალიზის მიხედვით ირკვევა, რომ სვან. ბინ-ილ || → ბინ-ულ, ქართ. ბინ-ულ-ი ნაზმნარი სახელება (შდრ. ზან. ბ-უნ-ი გურ. მინ- ← *ბინ-). ქართვ. *ბინ, ბინ(ილ) || ბინ-(ულ-) «ამოსხმა; ამოსხმული (წყარო) → ქართ. ბინ-ულ-ი, *ბინ → მინ- : ზან. ბუნ-, ბუნ-ილ-ი || ბინ-ურ-ი : სვან. ბინ-ილ → || ბინ-ულ (ჩუხუა, 2002-2003, 69).

საინტერესო და გასაზიარებელია ვ. შენგელიას მოსაზრება «წყარო» ფორმასთან დაკავშირებით: წყარო მიღებულია შემდგენიარად: წყალ- ფუკძეს დაერთო -არ სუფიქსი, რომელიც წარმომავლობას გამოხატავდა (შდრ. ჯაგ-ი → ჯაგ-არ-ი...). ეს -არ იგივე სუფიქსი უნდა იყოს, რაც გვაქვს რთული შედგენილობის -ნარ სუფიქსსა (შდრ. მუხ-ნარ-ი, კოპიტ-ნარ-ი, თხილ-ნარ-ი...) (შენგელია, 49) და -იერ/-არ სუფიქსში (შდრ. ღონ-იერი/დიალ. ღონ-იარ-ი, გონ-იერი/დიალ. გონ-იარ-ი...). ეგვე სუფიქსი პრეფიქსულ-სუფიქსური წარმოების დროსაც არის გამოყენებული: ნ-არ, სა-არ (ნა-ქალაქ-არ-ი, ნა-სომხ-არ-ი, ნა-ფეტვ-არ-ი... სა-ბუდ-არ-ი, სა-წინდ-არ-ი, სა-ჩივ-არ-ი...), მ-არ (მ-ტბევ-არ-ი, მ-წყევ-არ-ი, მ-თავ-არ-ი). -არ სუფიქსის დართვამ, უზნებრივია, წყალ- ფუძის შეკუმშვა გამოიწვია: *წყალ-არ- → წყლ-არ- (შდრ. წყალ-ი, წყლ-იან-ი, წყლ-ის-ა... წყალ- ფუძედანვება მიღებული წყლ-ულ-ი). შემდეგ დაერთო -ო სუფიქსი (ჩრდილ-ო, ახლ-ო, ღვინ-ო, ფართ-ო...), ხოლო ლ დაიკარგა: *წყლ-არ- < *წყლ-არ-ო < წყ-არ-ო. წყარო-ს ამოსავალი სემანტიკა უნდა ყოფილიყო «წყლიანი ადგილი, წყლის შემცველი ადგილი, წყლები»... თუ ზემოთ წარმოდგენილ მსჯელობას მივიღებთ, აღნიშნავს მკვლევარი, მაშინ მოიხსნება ის დაბრკოლება, რასაც ქართულში წყალ- ფუძის წყარ- (წყარო) ფუძესთან დაკავშირება ემნიდა ლ-რ მიმართების თვალსაზრისით (შენგელია, 1988, 49-50). მკვლევარი იქვე წარმოგვიდგენს განსხვავებულ ვარაუდს: წყლის აღმნიშვნელ წყ ძირზე -ალ და -არ სუფიქსები ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად დაერთო და მივიღეთ, ერთი მხრივ, წყ-ალ, მეორე მხრივ – წყ-არ (წყ-არ-ო). ეს მოსაზრება დამატებით დასაბუთებას საჭიროებს, – აღნიშნავს მკვლევარი. ქართული წყარ- ფუძის შესატყვისია მეგრული წყორ-, რომელიც ზმნურ ფუძეში დადასტურებულია «განელების» მნიშვნელობით, წყორ-უნ-ს «ანელებს» (ცხელ წყალს ცივით) (შენგელია, 1988, 50).

მაგალითები: გადამხმარა ჩვენი ბაღი, ამომშრალა ჩვენი წყარო (გალაკტიონი, 1965, 36); ბევრი წყარო და ბევრი ხევია ბეთანიამდე, სადაც სანთელი მარადისობის

იწვის ნიადაგ (კალანდაძე, 1985, 178); ქალები ღამით წავედით ტყეში, თვალეზში ფეთქდა ელვა წყაროთა (გალაკტიონი, 167); ოჰ, მზით გადანაცხარო, ცხრა მუხა და ცხრა წყარო! (გალაკტიონი, 1965, 85); ცხრა წყარო გადავიარეთ პირგზითი, ნაპირმზითარი... შენებრ ქალი არ მინახავს, არც გზები ესევითარი... (კალანდაძე, 1965, 117).

პოეზიაში «წყაროს» მსაზღვრელებად გვხვდება: ანკარა, უბიწო, ცრემლის, უკვდავების და სხვა. მაგალითები: მაგრამ სად კლდიდან ეხლა ძვირფასად ამოსკდა წყარო ანკარა ასად (გალაკტიონი, 1965, 340); დაესიზმრება მშიერ გოლგოთას თეთრი ყვავილი და წყარო გრილი (კალანდაძე, 1985, 37); აჰა, კვლავ ჩემს წინ წყარო უბიწო, მტილი კარდია, მაცვალთა ჩერო... (უკალანდაძე, 1985, 255); ატყდა ვაზების კვირტი, ცრემლის დაგუბდა წყარო (გალაკტიონი, 1985, 107); არაგვს ზემოთ, არაგვს ქვემოთ ტყეებია, მინდვრებია... უკვდავების წყაროები კლდეებს გადმოჰკიდებია (კალანდაძე, 1965, 120); გადმოსკდა სისხლის წყარო და იქცა მდინარედ (გალაკტიონი, 1965, 213).

მეგრულში წყარო «წყურგილია» (ქაჯაია, III, 453); სვანურში პარალელური ფორმები დასტურდება: ბინულ || მაზ...ზ (თოფურია, ქალდანი, 2000, 154-547). მაგ., მეგრ. თი წყურგილიმ ხოლოს ართი ჭუდე გედგ ^ «იმ წყაროს ახლოს ერთი სახლი დგას» (ხუბუა, 1937, 304).

ტბა «მცირე ბუნებრივი წყალსატევი, რომელიც არ უკავშირდება ზღვებსა და ოკეანეს» (ქეგლ, VI, 1267); ტბა: დგა კიდესა თანა ტბისა მის გენესარეთისასა; ტბურე «გუბე»: პოვის ბტურე თიფოვანი (აბულაძე, 1974, 411). «ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში» აღნიშნულია: ტბა «ხმელეთის ქვაბულში მოქცეული წყალცვლის ბუნებრივი წყალსატევი. დედამიწის ტბების საერთო ფართობი 2,7 მლნ კმ²-ია (ხმელეთის ფართობის დაახლოებით 1,8%)» (ქსე, 1985, 679).

ტბა-ს შესატყვისები მოეპოვება სამივე ქართველურ ენაში: «ქართული: ტბა ← *ტაბა; მეგრული: ტობა || ტობო || ტომბა «ტბა, ღრმა წყალი»; ჭანური: ტობა || ტიბა «ტბა, მორევი»; სვანური: ტუბ «ხევი», ტომბ || ტCEმბ «გუბე», ტ...იბ «ტბა». ქართულისათვის რეალურია ტბა || ტაბა პარალელური ვარიანტების ასრებობა, ამათგან ამოსავალი ტაბა ჩანს. ამასთან დაკავშირებით საგულისხმოა ის ფაქტი, რომ ტოპონიმი ტაბისყური ვახუშტი ბატონიშვილის თხზულებაში წარმოდგენილია როგორც ტბისყური – პარალელური ვარიანტებია: ტაბისყური || ტბისყური; ტაბა ფორმის ზუსტი მეგრულ-ჭანური შესატყვი-

სია ტობა || ტობო. ტომბა ფორმაში მ ბგერა ფონეტიკურად გაჩენილია: გვხვდება აგრეთვე ტომბ → ტონბ. სვანურში ტომბ (|| ტ[◌]მბ) მეგრულიდან ჩანს ნასესხები. ჭანურში ტიბა მეორეულია, მიღებულია ტობა ფორმისაგან: ტობა → *ტუბა → ტიბა (დისიმილაციური დელაბიალიზაციით). მეგრულ-ჭანურში გარდამავალი საფეხური (*ტუბა) არ დასტურდება, მაგრამ მტკიცდება სვანურში პოვნური ტუბ || ტ...ობ ფორმით, რომელიც ასევე მეგრულიდან ჩანს ნასესხები. ტბა სიტყვის უძველესი ფორმა ოდენ ტაბა არ უნდა ყოფილიყო. ტბან-ებ-ი, ტაბან-ა-თ-ი ტიპის ფორმები მიგვანიშნებს, რომ იპოვებოდა *ტაბან- || ტაბ-ნ (შდრ.: დაბ-ნ-ებ-ი, უ-დაბ-ნ-ო ← *დაბ-ან, ამჟამად დაბ-ა). ქართული ტბა || ტაბა და მეგრულ-ჭანური ტობა ფორმათა შეპირისპირებით ვლინდება, რომ ერთსა და იმავე ფორმაში დასტურდება როგორც ა : ო შესატყვისობა, ასევე ა : ა (ქართულშიც და მეგრულ-ჭანურშიც ბოლოკიდურა პოზიციაში ა ხმოვანი გვაქვს). ამას ხსნიან იმით, რომ ბოლოკიდური -ა აფიქსია და არა ძირეული მასალა» (ჯორბენაძე, 1993, 108). ჭანურში ამოსავალია ტობა. ტიბა ამისგანაა მიღებული ხოფურში: ო → უ → ი. მეგრ. ტობა იმეორებს ჭანურს. ტობა კანონზომიერად შეესატყვისება ქართ. ტაბ-ას, რომელიც საფუძვლად უდევს ტბა-ს და შენახულია ადგილის სახელში ტაბა-ჩმელა. სვან. ტუბ-ი ამავე ფუძის ზანური ვარიანტია, სწორედ ის, რომლისგანაც ხოფური ტიბ- არის მიღებული. მნიშვნელობის მიუხედავად ამ სიტყვას მეგრულში ორი რისამე გადმოცემა უხდება; ესაა: «ტბა» და «ღრმა». ეს უკანასკნელი ჭანურსაც არ ეუცხოვება. ქართულში ამ ფუძესთან მხოლოდ «ტბის» აღნიშვნაა დაკავშირებული. ასევე უნდა ყოფილიყო ზანურშიც; თვისების აღნიშვნას («ღრმა») საგნის აღნიშვნა («ტბა») უსწრებს წინ და უდევს საფუძვლად ტბ-ა || ტობ-ა ფუძეში (ჩიქობავა, 1938, 184). ტბ-ა ფუძეს კანონზომიერად შეესატყვისება მეგრული ტობ-ა, ლაზ. ტობ-ა (შესატყვისობა, ქართ. ა : მეგრული ა : ლაზური ა აუსლაუტში კანონზომიერია... ტომბ («გუბე») სვანურში მეგრულიდან ჩანს ნასესხები (სარჯველაძე, ფენრიხი, 2000, 427-428).

მაგალითები: აქ ვარძიის მკვიდრ სავანეს ტბა ანათებს თავფარავნის (ვგალაკტიონი, 1965, 439); ვარ მშვიდი ვით ტბა უქარო დარში, ირგვლივ ყოველი მიმზერს ალერსით (მიქაუტაძე, 1978, 3); და ტიტლიკანა ამურებივით ვჭყუმპალაობდით კუს ტბაზე ხშირად (ნიშნიანიძე, 1984, 283); შორიდან ტბა და მდინარის ტოტი მოჩანს ყანაში დარჩენილ თოხად (ნიშნიანიძე, 1990, 359); კუს ტბა ტბების სარდალია მახვშია თუ უსტაბაში (ნიშნიანი-

ნიძე, 1991, 265); **ტბის** პირად, როცა ხეების ხელებს დაეკიდება მთვარე და ცვარი და-
მთვრალი ბალი გაშლის გობელენს (გალაკტიონი, 1965, 94); ვარსკვლავთა შორის სხივთა
ტბაში არა მყავს ტოლი (გალაკტიონი, 1965, 38); **ტბაზე** გედი აცურდა ლამაზი და უზ-
რუნველი (გალაკტიონი, 1965, 50).

პოეზიაში «ტბის» მსაზღვრელებად გვქვს «**ლურჯი**», «**მლაშე**», «**ვრცელი**»,
«**ყვავილთა**», «**ყაყაჩოთა**», «**ნისლის**» და სხვა. მაგალითად: როგორც ორი **ლურჯი ტბა**,
ცისარტყელით ხეული, შავ ლერწამთა ჭალაში ნაზად გამომწყვდეული (ლეონიძე, 1980,
14); ადგნენ და გეზი **მლაშე ტბისკენ** აიღეს (შენგელაია, 1968, 234); გოგჩა **ტბა ვრცელი**,
ხმოვანებით ზღვისა მზაძავი (ჭავჭავაძე, 1975, 115); ბრწყინავს ომალო, ტრიალებს ბეხვნე
ცისფერ **ყვავილთა ტბები** ბზინავენ (კალანდაძე, 1985, 202); დატრიალდა ქარაშოტად
ცეცხლმოდებულ განთიადად **ტბა** გიგანტურ **ყაყაჩოთა** (ნიშნიანიძე, 1991, 59); სულში
ნისლის ტბებია და ქაოსის მხატვარი (გალაკტიონი, 1965, 185).

მაგალითები მეგრულიდან: **ტობა** ჭადარიშ ფერცელეფითიე ეფშა «**ტბა** ჭადრის
ფოთლებითაა სავსე»; **ტობას** ჯალეფ ფორუნს «**ტბას** ხეები ფარავს» (ჩვენი მასალებიდან).
სვანურში: აშხვ ლახვისგა ლ^აგ ეშხუ **ტცემბ** «ერთ მთაზე არის ერთი **ტბა**» (სვ. ენის
ქრესტ., 1978, 32); **ტობთეისგა** მ^ასკა^ად ეშყა^ად «**ტბაში** ბეჭედი ჩამივარდა»; **ტობისგა**
კალმახ ა^არი «**ტბაში** თევზია»; ლ^ანარდლინე **ტობ** ლი «მღვრიე **ტბაა**» (ჩვენი
მასალებიდან).

ზღვა «ოკეანის ნაწილი, _ მლაშე წყლის დიდი მასა, მეტ-ნაკლებად შემოსაზღვრუ-
ლი ხმელეთით (ოკეანეს ჩვეულებრივ სრუტით უკავშირდება» (ქეგლ, IV, 192); «**ზღვა**»
დასტურდება ძველ ქართულშიც: ძვრად იყო დიდ **ზღუასა** შინა» (აბულაძე, 1973, 171).
სულხან-საბასთან «**ზღვა**» განიმარტება, როგორც «შესაკრებელი წყალთა» (საბა, 1991,
291). ი. ყიფშიძის ლექსიკონში «**ზღვა**» შემდეგნაირადაა განმარტებული: **ზღ,-ა, ზღუა**
mope; – ზღვაჯგუა, **ტობა-ზღვა** სმ. **ტობა** (ყიფშიძე, 1994, 238).

ჭან. **ზღ...-ა** || **ზოლა** || **მ-ზოლა** || **ზულა**; მეგრ. **ზღვა**, ქართ. **ზღვა**, სვან. **ძულ...ა**. არ
ზღუაში ქენარიშა მეფთით «ერთი **ზღვის** ნაპირას მივედით»; თელი **ზღუაქ** გექოსუ «ყვე-
ლა **ზღვამ** შთანთქა («აღგავა»...); **ზულა** დიდი ვა ენ, **ზულა** ჭუტა ენ «**ზღვა** არ არის (ე. ი.
არ ღელავს), **ზღვა** პატარაა»; **ზულა** პიჯიშა მედახთუ «**ზღვის** ნაპირისაკენ წავიდა»;
ბითთუნ **ზოლას** ოწკეს «სულ **ზღვას** უყურებს»; მზოლა ირდუ «**ზღვა** აღელდა («გაიზარ-

და»); **მზოლას** მეშვატერენ «**ზღვაში** ჩავარდნილა». ჭან. **ზღუა** ისეთ მიმართებაშია ქართ. და (მეგრ.) **ზღვა**-სთან, როგორშიაც მეგრული **რ...ო** ქართ. **რვას**-თან. უმარცვლო **უ-** მახვილის ვარიანტებში თანხმოვან **ღ-**ს წინ უსწრებს; მასთან **ზოლა** ← **ზულა** და არა პირუკუ (**მ-ზოლა**-ში თავკიდური **მ** ფონეტიკური დანართი). **ზოლ-** || **ზულ-** ამ სახელის ამოსავალ ძირეულ მასალად უნდა ვცნოთ, ამას სვან. **ძულ...ა**-ც ადასტურებს. სვანურის ამ ნასესხებ სიტყვაში **ძ-**სა და **ღ-**ს შორის ხმოვანი შერჩენილია (ჩიქოაბვა, 1938, 185).

მ. ჩუხუა აღნიშნავს, რომ **ძღვ-არ-**ში -არ ზმნური აფიქსია, რომელიც ნასახელარ ზმნებში დაჩნდება: **ზღვ-ა** → **ზღვ-არ-უ-ა** || **ძღვ-არ-უ-ა**, **ტყებ-ი** «**ტყავი**» → **ტყაბ-არ-უ-ა** «**გატყავება**» (ჩუხუა, 2000-2003, 349). «ქართულ **ზღუ-ა** (<***ზოლ...-ა**) ფუძეს შეესატყვისება მეგრული **ზღვ-ა** (<***ზოლ...-ა**), ლაზური **ზოლ-ა** (<***ზოლ...-ა**), **მზოლ-ა** ფუძის ანლაუტში **მ** განვითარებულია და სვანური **ზულ...-ა** (<***ზოლ...-ა**, **ძულ...-ა** < **ზულ...-ა**) თავკიდურა სპირანტის აფრიკატიზაციის შედეგად **ძლ...ა** ქართულიდან უნდა იყოს ნასესხები» (სარჯველაძე, ფენრიხი, 2000, 217). საერთოქართველურ ენაში აღდგება ზღვის სახელწოდება, რაც იმისი დასტურია, რომ ამ ენაზე მეტყველი ტომებით დასახლებული ტერიტორია ზღვისპირეთი იყო: ს.-ქართვე. **ზღჳა** ((ქართ. (ძვ.) : **ზღუა** (ახ.; **ზღვა**; სვან. **ზულჳა** || **ძულუა**; ზან. **ზღჳა** || {**მ**}**ზოლა** || **ზულა**) (ქურდიანი, 2002, 65).

მაგალითები: კარს აწყდებიან ზრიალით... **ზღვაც** იფოფრება სამტროდ (ნიშნიანიძე, 1991, 52); უცებ დაეშვა მერცხალი ციდან, **ზღვას** გაუსწორა მთელი სხეული (აბაშიძე, 1991, 101); მე ვნახე შენი **ზღვის** ლელვა და შენი ცის კაშკაში (აბაშიძე, 1991, 154); მაგრამ სინათლე ჯერ კიდევ არის და აღმაცერად იშლება **ზღვაზე** (გალაკტიონი, 1965, 262); ქვეყნად სახლებია, **ზღვაზე** გემებია, ყველგან დირიჟორად არის ინჟინერი (გალაკტიონი, 1965, 296); ზღვას საღამო ედებოდა მუქი, შენ **ზღვის** პირად სჩანდი, როგორც მუქი (გალაკტიონი, 1965, 118); **ზღვას** აღმაცერად დაენდო მუქი, გრიალებს ქარი (გალაკტიონი, 1965, 194); დამშვიდდი **ზღვაო**, იყავი წყნარად, გადაქცეული ლილიან ქარად (გალაკტიონი, 1965, 287); **ზღვები** ისევ მოიქცევიან, მიიქცევიან, ვითა წინარე (კალანდაძე, 1985, 342); ამერ-იმერი სიმხდალეში უსაზღვროდ ძუნწი, ამერ-იმერი **ზღვიდან ზღვამდე** გაშლილი უწინ (მაჭავარიანი, 1985, 117); **ზღვაო** აღელდი, აღელდი, ქარტახილს დაემორჩილე (აკაკი, 1980, 201); **ზღვა** ლელავს ისე ხალისიანი, დღე ელავს, როგორც ცეცხლის მადანი (გალაკტიონი, 1965, 34); **ზღვაში** ჩავაგდებ საოცარ ანკესს, აჰა, სირენას ამოჰყვა გუ-

ლი (გალაკტიონი, 1965, 23).

პოეზიაში «ზღვის» მსაზვრელებად გვხვდება: «მწვანე», «ლურჯი», «წყნარი», «თბილი», «დიდი» და სხვა. მაგალითად: თეთრი მეღუზა ბრწყინავდა წყალზე **ზღვა** იყო **მწვანე, წყნარი** და **თბილი** (ამაშუკელი, 1980, 92); ჰოი, გვედრებ, მდინარევ, ამ **დიდ ზღვაში** ნუ შეგვრევ (გალაკტიონი, 1965, 31); და სინანულის დაგუბდა ღვარი... **ზღვა** იყო **წყნარი** (გალაკტიონი, 1965, 197); **წყნარი ზღვა** არი, იისფრად კუნძულზე ნისლი თქორდება (კალანდაძე, 264); **შავი ზღვის** ზვირთნი, ნაცვლად ჩვენთა მოსისხლე მტერთა, აწ მოგვიგვრიან მრავლის მხრით ჩვენთა მოძმეთა (ბარათაშვილი, 1975, 280); **ლურჯი ზღვა** დინჯად ტორტმანებდა და კლდეს ლოკავდა (ჯაფარიძე, 1975, 7).

სუბსტანტიურ მსაზვრელებად გვხვდება: «ცოდვის», «ასი წლის», «გაზაფხულის», «სიბრძნეთ», «სისხლის» და სხვა. მაგალითად: ხვალ იქნებ **ცოდვის ზღვა** ამოდუღდეს და უგნურებამ ცა გადათქეროს (ნიშნიანიძე, 1991, 11); ნახა **ცოდვის ზღვაც** ცრემლების ღელეც, ხედავდა სიღრმეს სხვისთვის უხილავს (აბაშიძე, 1991, 181); ლამის **ასი წლის ზღვასთან** მისული.... სახლჩი დაგინთავ, ბეჩავ, სანთლები (კალანდაძე, 207); და **გაზაფხულის ზღვა** არი ირგვლივ, ო, გაზაფხულის ყვავილთა თოვა (კალანდაძე, 198); გადავეშვი **სიბრძნეთ ზღვაში** ხან სიცხეში, ხან ავდარში (გალაკტიონი, 1965, 385); ხალხები სისხლის **ზღვებს რომ** შერიე, მოსპე, დაამხე მრავალი ტახტი (აბაშიძე, 1991, 77).

«ზღვა» ხშირად დასტურდება გადატანითი მნიშვნელობით, ძირითადად სიმრავლე-სიდიდისა თუ ცვალებადობის აღსანიშნავად: სიცრუე ისე ბევრია – **ზღვაა**, ტყეა და წვიმა... (ნიშნიანიძე, 1991, 325); ოჰ, სიყვარული **ზღვების ქაფია** (გალაკტიონი, 1965, 182); ჭმუნვა და სევდა ერთი ორად მოგემატება, იქნება **ზღვა ხალხიც** იქნება, მაგრამ ისინი სად არიან? (ნიშნიანიძე, 1991, 134); დედის **გული ზღვა** არის სიყვარულისა (ილია) (ქეგლ, IV, 192); დილის ხუთი საათი იქნებოდა, როცა საარჩევნო უბნებს **ზღვა ხალხი** მოაწყდა (ქეგლ, IV, 192); მშვიდია ჩვენი დილა, **ზღვა სიხარულით** სავსე (ანა კალანდაძე) (ქეგლ, 192); ამ პაწაწინა კვირტების ფეთქას **ზღვა სიხარული** მოუტანია (ვ. გორგ.) (ქეგლ, 192); დღეს სტუმარია ეგ ჩემი, თუნდ **ზღვა** ემართოს **სისხლისა** (ვაჟა) (ქეგლ, IV, 192); **ცხოვრების ზღვა**, ადამიანის ცხოვრება, ზღვასავით მღელვარე და ცვალებადია (ქეგლ, 192).

მეგრულში: **ზღვა** დო ქუა რაშეფი რე ჟირხოლო «ზღვა და ქვა ცხენებია ორივე»

(ხუბუა, 62); ქინოდოხოდეს ხვამარდის დო მიდართეს **ზღვათ** «ჩასხდნენ ხომალდში და წავიდნენ **ზღვით**» (ხუბუა, 1937, 75); ქენასვანჯეს ღურელი დო გუტეს **ზღვაშა** «ჩაასვენეს მკვდარი და გაუშვეს **ზღვაში**» (ხუბუა, 1973, 13); ქიმერთ[^] დო ათე ცხენეფი გინართინუ **ზღვათ** «მივიდა და ეს ცხენები გადააქცია **ზღვად**» (ხუბუა, 1973, 247); მის შეულებ[^] დარჩქალას **ზოღვაშ** ლ[^]მა? «ვის შეუძლია დააწყნაროს **ზღვის** (ღელვა) ბრძოლა» (ქაჯაია, II, 1); სქანი განს ხარენს **ზღვა**, გოლა, ბარი «შენს მხარეს ხარობს **ზღვა**, მთა, ბარი» (ხუბუა, 1937, 14); წუხენა ძალამს დო გორ[^]ნა, სოთინი **ზღვაქ** ეკაჭოთას და «წუხან ძალიან და ეძებენ, იქნებ სადმე **ზღვამ** გამორიყოს» (ხუბუა, 1937, 76). სვანური: ძულუა პილ ზურულაჟირ სგხუ «**ზღვის** სანაპიროზე ქალები სხედან»; ბოფშაჟრ ბულუათე სგააჩადხ «ბავშვები **ზღვაში** შევიდნენ» (ჩვენი მასალებიდან).

მდინარე «ბუნებრივ კალაპოტში მიმდინარე წყალი» (ქეგლ, V, 1075). მდინარე «წყალი», «ღუარი», «მადინებელი»: განმიხუენ ჩუენ მდინარისა მისგან (წყლისა მისგან) (აბულაძე, 1973, 227). რუბა ორუბა и რუბა ушелье съ рекою (Март, 1910, 182). ღალი "речка", დიდი ღალი речка, წუტა ღალი ср. ручей (Март, 1910, 200). ჭან. რუბ-ა || ო-რუბ-ა _ ხევი მდინარე. მეგრ. რობ-უ «ушелье, река ხევი»; ქართ. _ овраг. მა რუბაშა მებულურ, ... რუბაშა ჯეფთი «მე მდინარესთან ხევში ჩავალ, მდინარესთან ჩავედი»; ხოჯა იაონეს დო ორუბას გაოლის ქეკუტორეს «ხოჯა წაიყვანეს და მდინარეში, მორევში გადაისროლეს»; ორუბას ხოჯა დიშქიდუ «მდინარეში ხოჯა დაიხრჩო»... ორუბს დოვოშქიდით «მდინარეში დავაღრჩვეთ»; მენდახთეს ორუბა ჩენარიშე ორუბა ჩინარის იდუშეუნეს «წავიდნენ მდინარის ნაპირას. მდინარის ნაპირას იფიქრეს».

თავსართიან ო-რუბ-ა-ს ათინური ტექსტები გვაძლევს. მეგრ. რობ-უ იმავე ფუძეს წარმოგვიდგენს; ჭან. რუბ-ში უ ← ო ბ-ს მეზობლობაში. მეგრულში ბოლოკიდური -უ შეიძლებოდა ისევ ბ-ს მეზობლობით ახსნილიყო (შდრ. ტუბ-ო → ტუბ-უ) _ თავსართიანი ო ჭანურში იმავე ღირებულებისა უნდა იყოს, როგორც ონტულე-ში (ჩიქობავა, 1938, 183).

მაგალითები: შუაზე აპობს მდინარე სიცხეს, თავგანწირული არი ირგვლივ სმა (მაჭავარიანი, 1985, 91); და დაღლილ-დაქანცულ ლაჟვარდებს მიათრევს მდინარე ლოდების ზანზარით (ასათიანი, 1997, 70); ვინ იყო, სად იყო, ან როდის სახლობდა, რომელ მდინარესთან ან რომელ მაღლობთან (ნიშნაიანიძე, 1984, 121); მდინარე ნანას უმღერის

რაინდსა ურჩსა მტრისასა (აკაკი, 1980, 184); სამსონა ყველას გამოეთხოვა, გზა დაგვილოცა და მერე ძირს, **მდინარისაკენ** ნელა დაეშვა (შენგელაია, 1968, 101); **მდინარენი** კი დიან, დიან, დიან დადიან... არის დარი თუ არის წვიმა, ეს სულერთია (მაჭავარიანი, 1985, 242); არ ჩანდა **მდინარე**, ახლა სირმის ზოლად რომ მიიკლავნება და მხოლოდ დიდი წვიმის დროს ამოიღებს ხმას (ლორთქიფანიძე, 1959, 123); ის ქვები **მდინარე** წყალწითელადან ტამრამდე დაკიდულ აღმართზე თვითონ დავითმა ამოიტანაო თავისი ზურგით (სანიკიძე, 1976, 383); სადღაც ისმოდა მდინარის ჩქამი, აღარც ორღობე, აღარც ურემი (გაგუა, 1975, 9); **მდინარის** გაღმა-გამოღმა ტყიანი სერები ახოებს აეჭრელებინა (ჯაფარიძე, 1975, 49); ჭალაკი იგი, იგივე **მდინარე** და გაზაფხული მთის ფეროვნებით (ორბელიანი, 1975, 200); როგორც იზრდება **მდინარის** ჩქამი... უმიზეზოა და ყოვლის მიმართ თვითონ ახსნაა უმარტივესი (ნიშნინაძე, 1991, 312); ტყეს და მდინარეს სიცხეს და ავდარს არაფრად ვთვლიდი (აბაშიძე, 1990, 123).

«მდინარის» მსაზღვრელებად ხშირად დასტურდება «ღვინისფერი», «შმ აგი», «უსაყვარლესი», გასუბსტანტივებულ მსაზღვრელად ხშირად გვაქვს «სისხლის», ზმნისართად გვხვდება «გაცოფებით» და სხვა. მაგალითები: მოდიოდი ველად, როგორც **ღვინისფერი მდინარე** (გალაკტიონი, 1965, 267); შენ ადიდდები **შმაგო მდინარევ**, ადიდდები და წამლეკავ მითი! (კალანდაძე, 1985, 149); სმენა იჭერდა **უსაყვარლეს მდინარეთ** ხმაურს (გალაკტიონი, 1965, 13); მარად ცოცხლობდეს იმპერატორი! **სისხლის მდინარე** მოედინება (კალანდაძე, 1985, 279); დაჯახებული კლდეს **გაცოფებით, მდინარე** ხევში ამოიხუვლებს... (აბაშიძე, 1980, 108). ლაზურში: **ღალი** ემთი ულუნ ძა-ში, ქო-ძა უწვი «**მდინარე** აღმა მიდისო რომ გეტყვის, კიო უთხარი» (ხალხ. სიბრძნე, 1994, 256); **ღალიში** აკრას მო ინჯირ! «**მდინარის** პირას ნუ დაიძინებ!» (ხალხ. სიბრძნე, 1994, 256). სვანურში: დივოს ხალატ **ჭალაძსგა** ლიბრ%ილ «გოგონას უყვარს **მდინარეში** ბანაობა» (ჩვენი მასალებიდან); **ჭალაძსგა** ხვაძ ცუც აძრი «**მდინარეში** ბევრი თევზია» (ჩვენი მასალებიდან).

ღელე «პატარა ხევი. პატარა მდინარე, ნაკადული (ქეგლ, VII, 410); საბასთან: **აღ-რინტალი** «გვერდობ(ა)ში **ღელე-ღელე; ღელედ** ითქმის ქევი მცირე» (საბა, 1991, 249, 79); **ღუარი** «მდინარე, ხევი, ღელე» (აბულაძე, 1980, 319).

ჭან. ღ-ალ-ი მეგრ. ღ-ალ-ი || ღ-ალ-^ . ქართ. ღ-ელ-ე ფორმებიდან ღალ კანონზომი-

ერი შესატყვისია ქართ. **ლელ**-ისა, მნიშვნელობაც არსებითად ერთია. ჭანურში ეს მნიშვნელობა გაფართოებულია არა მხოლოდ «ლელეს», არამედ, საერთოდ, «მდინარესაც» ეს სახელი აღნიშნავს (ქართულმა ამავე მიზნით ხელოვნურად ნაწარმოები მ-დინ-არ-ე გამოიყენა. მიმღეობა ზმნისა «დის», შდრ. მცენარე)... **ღალ**-ის მაგივრობას ათინურში **რუ-ბა** || **ორუბა** ეწევა. **ღალ**- ფუძე უნდა შედიოდეს სოფლის სახელში **ღალტობა**: ტიბა ქადოიშა ჩქინაფერი რეიზი «ხუმუტი იყო სოფელ ღალტიბის ცნობილი რეიზი»... ქუჩქტუ **ღალტიბაშა-ნა** ოხთიმუ-მოხთიმუს ჟურ დღა უნტუ «იცოდა, რომ **ღალტიბაში** მისვლამოსვლას ორი დღე უნდოდა»... **ღალიშა** იდი-ა, წკაიშ» ეშელის მუ უჩქინა ღალი წკაი?! «**ღელესაკენ** წადი, წყლისაკენ!» ვირმა რა იცის, ღელე, წყალ..!» გინძე **ღალ-ო** დერის «გრძელი **მდინარეც** არის _ ალაზნის მდინარე. ეს მდინარე კახეთს ორად ყოფს»... ეშშელი **ღალის** მოშვატუ **ღალიშენ** მეხსუს ვა გამახთუ «ვირი რომ **მდინარესთან** (ღელესთან) მივიდა, განგებ ფეხი «დაიცდინა», ვირი **ღელეში** ჩავარდა, **ღელიდან** განზრახ არ გამოვიდა»; ჩხომი **ღალის** პჰოფ-ში უწვი! «თევზი მდინარეში დავიჭირეთ-თქო, უთხარი»; კაზეფუ ქოძირუ **ღალიში** ქენარის «ბატები ნახა **მდინარის** ნაპირას» (ჩიქობავა, 1938, 182). **ღელ**- ძირს კანონზომიერად შეესატყვისება მეგრული **ღალ** და ლაზური **ღალ** (სარჯველაძე, ფენრიხი, 2000, 505). მეგრულში: **ღალი** || **ნოღა** (ჭარაია, 1997, 144; ქაჯაია, II, 397); **ღელე** _ **ღალი** (ყიფშიძე, 1997, 161); სვანურში დასტურდება **ტ...იბრა** (თოფურია, ქალდანი, 2000, 725). მაგალითები: როცა ღრმა **ღელეს** გავედით, ვნახეთ ხის წვერზედ მხედარნი (ვაჟა, 1990, 10). მეგრ. **ღალიშა** ქინვუანთხი «**ღელეში** ჩავვარდი» (ჩვენი მასალებიდან); სვან.: **ტვიბრა** ისგა ტყ^რ ლი «**ღელეში** ტალახია» (ჩვენი მასალებიდან).

ნაკადული «ბუნებრივ კალაპოტში მიმდინარე მცირე წყალი». **ნაკადულის** ნაპირები ლურჯ იებით შეიმოსა (ი. გრიშ.).

ჩანჩქერი «წყლის ნაკადი, რომელიც ციცაბოზე გადმოდის» ...და **ჩანჩქერი**, მთით ნასხლექი... ძირს ეშვება (გალაკტიონი).

ქვემოთ წაროდგენილი ლექსიკური ერთეულები წყლის არსებობის გარკვეულ ფორმაზე მიგვანიშნებენ, როგორც არის «ჭაობი», «რუ», «გუბე», «ტობრი» და სხვა.

რუ «სარწყავად გაყვანილი პატარა არხი. გადატ. ასეთ არხში მიმდინარე წყალი»: გზას ორთავ მხრივ ღრმად ამოჭრილ არხებში ანკარა **რუები** მოუდიოდა (ეკ. გაბაშ.).

ღარტაფი «იგივეა, რაც ღელე» (ქეგლ, VII, 402).

ჭაობი «დამდგარწყლიანი ადგილი დაბლობში» (ქეგლ, VIII, 1228); ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში ვკითხულობთ: **«ჭაობი** – დედამიწის ზედაპირის განსაკუთრებული ტიპი, რომლისთვისაც დამახასიათებელია უტორფო ან ტორფიანი, მდუმეზად ტენიანი გრუნტი და სპეციფიკური მცენარეულობა, რომლებშიც გაბატონებულია ჰელოფიტები. **ჭაობის** ადგილსამყოფელი გამოირჩევა უხვი დატენიანებით, საკვები ელემენტების სიღარიბით, ცუდი აერაციით, ტორფდაგროვებით და შედარებით ცივი სუბსტრატით – **ჭაობები** ვითარდება ხმელეთის ან წყალსაცავების დაჭაობების შედეგად» (ქსე, 1987, 383).

მეგრულში ერთმანეთის პარალელურად დასტურდება: **ბალოტი || ჩირე || ჭყონ-ჭყო** ფორმები (ქაჯაია, II, 215; 311); სვანურში გვაქვს **ლაზ...**

მაგალითები: წინ დიდი **ჭაობი** დაგვხვდა (ჩვენი მასალებიდან). ხშირად «ჭაობი» გადატანითი მნიშვნელობითაც დასტურდება. მაგალითად, «გიორგის ოჯახი **ჭაობში** ჩაიძირა», რაც ნიშნავს: «საქმე ცუდად წაუვიდა». მეგრ.: საქორთუოს **ბალოტამ** ადგილზე ბრე^ე «საქართველოში **ჭაობიანი** ადგილი ბევრია»; ე იმა ჟღები დო **ბალოტის** ასე ვორწყეთ ქვალსქირს «უწინ ჭანჭრობსა და **ჭაობს** ახლა ვხედავთ მთლად გამქრალს» (ქაჯაია, III, 215); ჯვეში ჟღები დო **ბალოტის** ვორწყეთ ემასქ^{რა}ფილც «ძველ ჭთნჭრობსა და **ჭაობს** ვხედავთ ამომშრალს» (ქაჯაია, III, 215); **ჩირეს** გიშმურს^ნ ქოძირ^ე **«ჭაობში** რომ გამოდის, ნახა» (ქაჯაია, III, 311); მუთუნს ვაიშართენი, ფერ **ჩირე** რე «ვერაფერი რომ ვერ გამოვა, ისეთი **ჭაობია**» (ქაჯაია, III, 311). სვანურში: ლარე **ლაზვარიან** ლი «სათიბი **ჭაობიანია**» (ჩვენი მასალებიდან); **ლაზვთედსგა** ოშყედ **«ჭაობში** ჩავვარდი» (ჩვენი მასალებიდან).

გუბე «მცირედ ჩაღრმავებულ ადგილას დამდგარი წყალი, – ტბორი, წუმპე» (ქეგლ, II, 1491). მეგრულში ერთმანეთის პარალელურად დასტურდება **აზმახი || გუმე** (ქაჯაია, I, 165, 412). მაგალითები: ლელვის ფოთლებზე მოთქარათქურემ, კრამიტებიდან მოლაპალუპემ, ნაფლოქვარებში დაისადგურა, მიყარ-მოყარა აქა-იქ **გუბე** (მაჭავარიანი, 1985, 304). მეგრ.: **გუმეს** კვატეფ იბონა «გუბეში იხვები ბანაობენ»; **გუმე** გიფშუ წყარით «**გუბე** გაივსო წყლით».

ტბორი «იგივეა, რაც გუბე» (ქეგლ, VI, 1267); სულხან-საბასთან «ტბორე» არის «ავი გუბე» (საბა, 1991, 135); **ტბურე** «გუბე»: პოვეს გუბე თიფოვანი (აბულაძე, 1973, 411);

ლაცა «წვიმის გუბე» (ქეგლ, IV, 1496). **წყალსატევი** «ადგილი, სადაც დაგროვილია წყალი ბუნებრივად (გუბე, ტბა) ან ხელოვნურად (აუზი), სათევზე წყალსატევი» (ქეგლ, VIII, 1200).

ნიაღვარი «მოვარდნილი წყალი, რომელიც ჩნდება დიდი წვიმების ან თოვლის ინტენსიური დნობის შედეგად» (ქეგლ, V, 1585); **ნიაღვარი** «ნალუარევი», «ჩევი», «ნიაღვარი» (აბულაძე, 1973, 322). ძალიან ხშირად **ნიაღვარი** დასტურდება გადატანითი მნიშვნელობით «სიდიდე-სიძლიერის» აღსანიშნავად: ბევრმა **სისხლის ნიაღვარმა** გადაიარა (ქეგლ, V, 1485); უეცრად **ცრემლის ნიაღვარი** წამსკდა (ქეგლ, V, 1485); ღვინო მოსჩქებს **ნიაღვარად!** (კ. კალ.).

მეგრულში დასტურდება **ლანქერი** ფორმა (ქაჯაია, II, 183), მაგ.: ბოშეფ! გიორგიშ მინოლაფეა **ლანქერი** «ბიჭებო! გიორგის შევარდნია **ნიაღვარი**»; გოლაშე **ლანქერქ** მოლართუ «მთიდან **ნიაღვარი** წამოვიდა» (ჩვენი მასალებიდან).

«წყლის» აღმნიშვნელ ლექსიკაში გამოიყოფა აგრეთვე **ოკეანე** (რომელიც ბერძნულიდან არის შემოსული ოკეანოს) «უსაზღვრო ზღვა, კონტინენტებს შორის მოქცეული წყლის დიდი აუზი» (ქეგლ, VI, 19). «ქარულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში აღნიშნულია: «**ოკეანე** – დიდი მდინარე, რომელიც გარს აკრავს კონტინენტებსა და კუნძულებს. ახასიათებს მარილების ერთნაირი შედგენილობა. **ოკეანე** ჰიდროსფეროს უმეტესი (94%) ნაწილია და მოიცავს დედამიწის ზედაპირის 10,8%-ს. ოკეანის ცნებაში ხშირად იგულისხმება წყლის მასის ქვეშ მდებარე დედამიწის ქერქიკა და მანტიაც. ოკეანის წყალი მზისგან მიღებული სითბოს უზარმაზარი რეზერვუარია. დინებების მეშვეობით ამ სითბოს გადანაწილება მნიშვნელოვნად განაპირობებს ხმელეთის დიდი სივრცეების ჰავას. ოკეანის საზღვრები და მოხაზულობა ყალიბდებოდა ხანგრძლივი დროის განმავლობაში დედამიწის ქერქის გეოლოგიური აგებულებისა და განვითარების ისტორიის შესაბამისად. დიდი გეოგარფიული აღმოჩენების ეპოქიდან მოყოლებული, **ოკეანე** დიდ როლს თამაშობს კაცობრიობისთვის როგორც სატრანსპორტო გზა, საკვები პროდუქტების, ენერგეტიკის, ქიმიური და მინერალური რესურსების წყარო» (ქსე, VII, 508)

მაგალითები: შენ მისმენ ისე, ვით მზე უსმენს **ოკეანეებს** და ციმციმებენ, ბრწყინავ მასავით... (კალანდაძე, 1985, 95); .ნათელხილვაა, თუ მეწვია შორი მირაჟი» **ოკეანესთან** ზებრისფერი დღე წევს სილაში (ენიშნიანიძე, 1984, 111); ... ახლა ამ ღამესავით ლურჯია

ჩვენი ზღვები და ოკეანეები (ჟორჟოლიანი, 1974, 25); როგორც გრიგალი, ქარიშხალი და ნიაღვარი, ყინული ლღვება, ოკეანეს გმირი უკვივის... (გომიაშვილი, 1960, 55); ბალტიის ზღვიდან, შავი ზღვიდან ოკეანიდან ამოვარდნილი გრიალებდა ომის გრიგალი (გომიაშვილი, 1960, 52) და სხვა.

ქართულში გვაქვს «წყლეთი» ფორმაც, რაც წყლით დაფარულ ადგილს ნიშნავს ზოგადად (საპირისპ. ხმელეთი) (ქეგლ, VIII, 1212), «მწყურნები, წყურნები, რწყუნები კი წყლიანი ადგილია, იგივე წყლისპირი» (აბულაძე, 1973, 312).

§3. უშუალოდ «ზღვასთან» თუ «მდინარესთან» დაკავშირებული ლექსიკა

უშუალოდ «წყალ»- ლექსემასთან დაკავშირებით ჩვენ გამოვყავით მსაზღვრელებად: მტკნარი, ხისტი, წმინდა და სხვა. აგრეთვე შეგვხვდა იმ ტიპის ზმნები თუ ზმნისართები, რომლებიც წყლის გამოყენებასთან (ან მის თვისებებთან) იყო დაკავშირებული (ამოხაპავს, გაალაღლაღებს, გაჟღენთს, გალუმპავს, ღაპა-ღუპით, წყალწყალ და სხვა). ასევე ცალკე ჯგუფად გამოიყოფა «ზღვასთან» (თუ «მდინარესთან») დაკავშირებული ლექსიკა. ასეთებია: **ბრაგა** «თითქმის წყლის ზედაპირზე ამომავალი უხილავი წყალქვეშა კლდე (მთა) ზღვაში, _ რიფი» (ქეგლ, I, 1122); **ბრაგოვანი** «ადგილი (ზღვაში), სადაც ბევრი ბრაგაა» (ქეგლ, I, 122); **სპონდიო** «წყალქვეშა კლდე _ ბრაგა» (ქეგლ, VI, 1141); **ღურღურმი** «ღრმა ადგილი მდინარეში» (ქეგლ, VII); **ტოროსი** «პოლარულ ზღვებში ზღვის მოქცევის, ქარის ან დინების ძლავის მიყენების გამო ყინულების შეკუმშვით წარმოქმნილი ხორგო» (ქეგლ, VI, 1323); **ყურე** «წყალში (ზღვაში, ტბაში) შეჭრილი ხმელეთი, იგივეა, რაც უბე» (ქეგლ, VII, 598); სულხან-საბასთან: «ყურე ესე არს წარზიდული რამე ადგილი ჩმელეთი ზღვასა შინა, ანუ ზღვისა და მდინარისაგან უკუმდგარი ჩმელეთი შინა, მცირე თუ დიდი რამე» (საბა, 1993, 275); **ზვირთი** (მეგრ. გვართა) «დიდი ტალღა (ზღვაზე, ტბაზე, მდინარეზე)» (ქეგლ, IV, 320); **ზრთი** «ზვირთი _ ზღვათა და წყალთა აღმოქანება» (საბა, 1991, 291). მაგალითები: **ზვირთი** ზვირთზედა ჩემკენა სრბიან, ჯერ ჩემს მცირე ნავს ზედ ასკდებიან (ჭავჭავაძე, 1985, 42); შავი ზღვის **ზვირთნი**, ნაცვლად ჩვენთა მო-

სისხლე მტერთა, აწ მოგვიგვრიან მრავლის მხრით ჩვენთა მოძმეთა (ბარათაშვილი, 1975, 280); კიდესა ზედა მდგომარესა გმართებდა განსჯა, აწ ზღვას შეჰსულხნარ, **ზვირთთა** მისთა სადღა ერიდო? (ჭავჭავაძე, 1975, 137); ზღვა სუნთქავდა, მთვარით განათებული ზვირთი ნაპირზე შმაშურობდა (შენგელაია, 1950, 150).

ზვირთქაფი «აქაფებული ზვირთები» (ქეგლ, IV, 150); **ზვირთაყრილი** «იგივეა, რაც აზვირთებული» (ქეგლ, IV, 149); **ზვირთცემა** «პოეტ. ზვირთების ცემა, ხეთქება ზღვის, მოტრიალება» (ქეგლ, IV, 727); მიმოქცევა «მიქცევა და მოქცევა» (ქეგლ, V, 399); **ტალღა** «წყლის რხევითი მოძრაობით გამოწვეული ამონაზნექი (ზღვის, მდინარის) ზედაპირზე – **ზვირთი**» (ქეგლ, VI, 1240). მაგალითები: დამშვიდდი **ტალღებს** მიანდე ნავი, რაც დაიკარგა, ის აღარ მოვა... (გალაკტიონი, 1965, 96). ღელვა (მეგრ. ლიმუა ლი/მუას შდრ. ქართ. ომ-ი) «ზღვის აღშვოთება, რხევა, მოძრაობა ზღვის, ტბის ზედაპირისა, **ტალღების** აშლა, წარმოქმნა» (ქეგლ, VII, 411); ზოღაშ **ლ^ამუა** მაშკურინუანს «ზღვის ღელვა მაშინებს»; ონჯუას **ლ^ამუაქ** იძინუ «სადამოს **ღელვამ** იმატა» (ჩვენი მასალებიდან); **შემონჩქლევა** «ტალღის მოხეთქება ნაპირზე» (ქეგლ, VII, 1203); **შთანთქმა** «ჩანთქმა» (ქეგლ, VII, 1390).

ამავე ქვეჯუგფში გავაერთიანეთ შემდეგი ლექსიკური ერთეულები:

წყალგამყოფი გეოგრ. «მთა ან ამაღლებული ადგილი, რომელიც თიშავს მდინართა კალაპოტებს, წყალგასაყარი» (ქეგლ, VII, 1191); **წყალგასაყარი** «იგივეა, რაც წყალგამყოფი» (ქეგლ, VIII, 1192); **შესართავი** «ადგილი, სადაც შენაკადი უერთდება (მდინარეს, ზღვას...)» (ქეგლ, VII, 1134); **ნაპირი** («მდინარის კიდე») (ფოჩხუა, 1973, 98).

დაიძებნა **წყალთან** დაკავშირებული ხელსაწყოთა სახელებიც: **წყალგამტარი** სპეც. «წყლის გამტარი. წყალგამტარი კოლექტორი» (ქეგლ, VIII, 11912); **ტალღმზომი** სპეც. «ტალღის სიგრძის გასაზომი ხელსაწყო» (ქეგლ, VI, 1240) და სხვა.

შეგვხვდა რამდენიმე ნაგებობის სახელი, რომელიც ნაპირის გასამაგრებლად თუ ღელვისაგან დასაცავადაა გამოყენებული:

ნაპირსაცავი «(მდინარის, ზღვის ...) ნაპირის გასამაგრებელი ნაგებობა» (ქეგლ, V, 1352);

ზვირთსთამსხვრევი «ზღვის ღელვისაგან ნავსადგურის დასაცავად აგებული ზღუდე (ქვის, ბეტონის)» (ქეგლ, IV, 100);

ზვირთსაქცევი «იგივეა, რაც ზვირთსამსხვრევი» (ქეგლ, IV, 150).

§4. «წყლის» შემადგენელ ნაწილთა აღმნიშვნელი ლექსიკა

გამოიყოფა «წყლის» შემადგენელ ნაწილთა აღმნიშვნელი ლექსემებიც. ასეთებია: **წვეთი** «სითხის პატარა, მრგვალი ნაწილაკი» (ქეგლ, VIII, 1069); **წვეთი** «სითხის მცირე მოცულობა, რომელიც წონასწორობის მდგომარეობაში შემოსაზღვრულია ბრუნვის ზედაპირით. წვეთი წარმოიქმნება მცირე ხვრეტიდან სითხის ნელი გამოდინებისას, ზედაპირის ნაპირებიდან სითხის გამოდინების, სითხის გაფრქვევისა და დაემულსიების დროს და აირულ გარემოში კონდენსაციის ცენტრებზე (იონებზე, მტვრის ნაწილაკებზე). კერძოდ, ასე წარმოიქმნება ატმოსფეროში წყლის წვეთები ნამის, ნისლისა და ღრუბლების წარმოშობისას. წვეთის ფორმას განსაზღვრავს ზედაპირული დაჭიმულობისა და გარე ძალების მოქმედება. წვეთს უწონობის პირობებშიც აქვს სფეროს ფორმა. მსხვილ წვეთს დედამიწის პირობებში სფეროსებრი ფორმა აქვს მხოლოდ მაშინ, როცა წვეთისა და მისი შემომსაზღვრელი გარემოს სიმკვრივეები ტოლია. დასველება ზედაპირზე წვეთი განიღვრება, არადასველებაზე კი გაბრტყელებული სფეროს ფორმას ღებულობს» (ქსე, 1987, 311). **წუეთი** – **წვეთი**, «ცუარი» (აბულაძე, 1973, 351); **წუეთი** – «ცვარი ჩამოვარდნილი» (საბა, 1993, 386); **წვეთი** – **ჭვათი** (ქაჯაია, III, 465); **წვეთი**, ნამი, ცვარი – **ბიფხ** (თოურია, ქალდანი, 2000, 686).

წ...ეთ- ფუძეს შესატყვისები უდასტურდება ზანურში: ფუძის რეფლექსები რეკონსტრუქციის დონეზეც კი აისახება:

«წმყეთ- / წმუთ-:

ქართ. **წ...ეთ**- / **წუთ**- **წუეთ**-ი, **წუეთ**-ავ, დამო-ს-**წუთ**-ის. მეგრ. **ჭვათ**- / **ჭვეთ**-**ჭვათ**-ი / **ჭვეთ**-ი «წვეთი»; **ოლ-ჭვათ**-რ-ე «საწვეთელი»... ლაზ. **ჭვეთ**- / **ჭუთ**-**ო-ჭუთ**-უა «საწვეთური», **ო-ჭვეთ**-ალ-ა || **ო-ჭუთ**-არ-ა «სანაგვე». მეგრ. **ჭვეთ**- და ლაზ. **ჭვეთ**- ← **ჭვათ**- უმლაუტის შედეგად. ლაზურის სემანტიკა ნაწილობრივ სხვაობს (ა. არაბული, 161); ქართული და მეგრული ენების მასალა შეაპირისპირა ა. ცაგარელმა (Цагарели, 1880, 66). ლაზური ეკვივალენტი გამოავლინა გ. კლიმოვმა და ქართულ-ზანური ურთიერთობის ხანისთვის **წმუეთ**- და **წმ...ედ**- არქეტიპები აღადგინა (ЭСКЯ, 240).

ა. არაბულის ვარაუდით, **წ...ეთ**- ამოსავალში ზმნური ძირია. ამის საფუძველს იძლევა აწმყოს ფუძის წარმოება: **წ...ეთ-ს, წ...თ-ი-ს**. ზმნური ფუძე გვევლინება **წ...ეთ-** და **წ...თ-** ვარიანტებით. მესამე ალომორფი **წუთ-** ქართულში ახალ ლექსიკურ ერთეულს დასდებია საფუძვლად. საგულისხმოა, რომ ქართველურ ენებში მისი შესატყვისი არ დასტურდება. ი. ყიფშიძის მიერ მითითებულია მეგრ. **წუნთი-ს** ქართული წარმომავლობა, აქედან **წუნს** ← **წუნთს** (არაბული, 162-163). მ. ჩუხუა აღნიშნავს, რომ სვან. ...იდ სტრუქტურულად ქართ.-ზან. **წ...ეთ-** || **ჭ...ათ-** ფორმებთან ამჟღავნებს სიახლოვეს. ...იდ ნააბლაუტარია _ ...იდ- ← *...ედ ← *ჭ...ედ ← *ჭ...ედ, შდრ. ლაშხური ...ედ "იდ" ალომორფი; სვანურში ფუძის აუსლაუტში უძველეს ვითარებას გვიჩვენებს, ე. ი. ქართ. **წვეთ** ← ***წ...ედ-** ს.-ქართვ. ***წ...ედ** «წვეთი, ცვარი, წვეთება» → ქართ. **წვეთ-** : ზან. **ჭვათ-** → **ჭვეთ** _ **წვათ** _ : სვან. ...იდ || ...ედ (← ***ჭ...ედ**). ს.-ქართ. ***წ...ედ** არქეტიპი გენეტურად საერთოა სხვა იბერიულ-კავკასიურ ენათა მონაცემებთან (ჩუხუა, 2000-2003, 222).

ნამი «ატმოსფერული ტენი, რომელიც ტემპერატურის დაწვეის დროს ჰაერს გამოეყოფა და დედამიწის ზედაპირს ევინება წყლის წვრილი წვეთების სახით» (ქეგლ, V, 1328); **ნამი** «ცვარი _ ატმოსფერული ნალექი, რომელიც დადებითი ტემპერატურის დროს საღამოს, ღამით ან ადრე დილით ჩნდება საგნების, მცენარეებისა და ხმელეთის ზედაპირზე წყლის წვეთების სახით. ნამი წარმოიქმნება ჰაერის გაცივებისა და წყლის აორთქლების კონდენსაციის შედეგად მოცემულ ზედაპირზე, რომლის ტემპერატურა საღამოს და ღამით სითბური გამოსხივების გამო ნამის წერტილზე დაბლა ეცემა. ნამი ინტენსიურად წარმოიქმნება, თუ ცა მოწმენდილია და სუსტი ნიავი ქრის. ნამის დროს ნალექების რაოდენობა მცირეა და ღამეში საშუალოდ 0,1-0,3 მმ უდრის» (სქე, 1984, 308).

მეგურლში **ნამი** _ **ცუნდი** || **ცუნჯი** (ქაჯაია, II, 358). სვანურში, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, **ნამიც, ცვარიც** და წვეთიც არის **ბიფხ** (თოფურია, ქალღანი, 2000, 155).

მ. სუხიშვილი აღნიშნავს, რომ «სვან. ბიფხ ფუძე, როგორც თავისი ძირითადი («ცვარი, ნამი, წვეთი»), ასევე გადატანითი მნიშვნელობით (შდრ.: ქართლ. **ფიფქინა** _ სუფთა, თეთრი, ქათქათა..., **ფიფქინი** გაუდის _ თეთრად ელვარებს, ქათქათებს...), უპირველეს ყოვლისა, ფორმით, ქართულ **ფიფქ-** სიტყვას უკავშირდება. ძვ. ქართულში **ფიფქი** ლექსემა თითქოს არ იძებნება. დასტურდება საბასთან და ამგვარი განმარტება ახლავს: **ფიფქი** _ «ახალი თოვლი». ამავე სიტყვას საბა განიხილავს **თოვლ-** სიტყვის ბუდე-

ში: «და თუ დათოვა ტერფამდე მეტი მისი იგი არს ფიფქი» (სუხიშვილი, 146). ფიფქი ქეგლ-ში განმარტებულია, როგორც «თოვლის კრისტალი». ამდენად, ქართ. **ფიფქ**- «თოვლის კრისტალი»... და სვან. **ბიფხ**- «ცვარი, წვეთი»... ფუძეების განსხვავებული მნიშვნელობები ამ ფუძეთა იდენტიფიკაციას ხელს ვერ შეუშლის (სუხიშვილი, 1997, 147). მკვლევრის აზრით, სვან. **ბიფხ** ქართულიდან შეთვისებული **ფიფქია** (მნიშვნელობით, გავრცელების არეალით ფიფქ- ფუძის სესხება უფრო რეალური ჩანს, ვიდრე მისი შესაძლო ფონეტიკური **ბიბკ**- || **ბიპკ**- || **პიპკ**- ვარიანტებისა). ქართულმა **ფიფქ** ფუძემ სვანურის ფონეტიკური სტრუქტურის შესატყვისი სათანადო ფონეტიკური ცვლილებები განიცადა. კერძოდ, სვანურისთვის არ არის სტაბილური **ფქ** კომპლექსი (**ფქ** კომპლექსი მხოლოდ რედუქციის შედეგად შეიძლება გვქონდეს), სტაბილური და ბუნებრივია **ფხ** კომპლექსი. აქედან გამომდინარე: ქართულიდან შეთვისებული **ფიფქ**- ფუძე სვანურში **ფიფხ**- ფუძეს მოგვცემდა, ამის შედეგში პროცესი რეგრესიულ-დისიმილაციური გამჟღერება სვანურისათვის ნიშანდობლივი ფაქტია (გ. ახვლედიანი, გ. როგავა)... მ. სუხიშვილის ვარაუდით, ფონეტიკური პროცესი (ქართ. **ფიფქ** > სვან. ***ფიფხ** > **ბიფხ**) ყრუ ფშვინვიერთა დისიმილაციური გამჟღერების ნიმუშს წარმოადგენს, რაც ქართველური ენებისათვის თითქმის უჩვეულო ჩანს (სუხიშვილი, 1997, 148). მაგალითად, **ბიფხი**მ ნამატ... ზულ...ას ესერ ლახდენა (ანდ.) «**ნამისგან** გაქცეული ზღვას მიადგაო».

ამავე ქვეჯუგვს განეკუთვნება შემდეგი ლექსიკური ერთეულები:

ლეშხი «ხის ფოთლებიდან ჩამოდენილი წვეთები, _ ჟვავი; **წუნწკლი** «შხეფი, წვეთი (ჩვეულებრივ უსუფთაო)»; ჩამონადენი წყალი (ქეგლ, 1130); **წუნწკლი** «წვეთით ნაწვეთი» (ნაწვეთარი) (საბა, 1993, 388);

შხეფი «სწრაფად გატყორცნილი სითხის სწორი წვეთები; წინწკალი» (ქეგლ, VII); მეგრულში **ჩხაპი**. მაგ., ქიდმანთხუ წვიმამ **ჩხაპიქ** «დამეცა წვიმის შხეფი».

წრუტი «ძალზე მცირე რაოდენობის სითხე» (ქეგლ, VIII, 1174); ნაშიშხალი «შინშხლად ნადენი, _ მრავალწვეთად გამოფრქვეული» (ქეგლ, V, 1420).

§5. წყალი იდიომებში

ბუნებრივია, იდიომებში «წყალიც» დადასტურდა:

ამღვრეულ წყალში თევზის ჭერა «არეულობის გამოყენება პირადი ინტერესებისათვის»: (ფეფენამ) ალღო აართო ამ დომხალივით არეულ ხალხს და მიჰყო ხელი **ამღვრეულ წყალში თევზის ჭერას** (ვ. ბარნ.).

თვალს წყალი დააღვეინა «გაერთო, ისიამოვნა (რაიმე სანახაობით), გული გადააყოლა»: ამდონი ხანია ტირილიდან არ მოუსვენია მის თვალებს? დღეს ერთს მაინც გაიხედავ-გამოიხედავს, **თვალს წყალს დააღვეინებს!** (ე. ნინოშვი.); კარგა ხანია ქალაქში არ ვყოფილვარ, _ ფიქრობდა საამი _ დავათვალაიერო მაინც იქაურობა, **თვალს წყალი დააღვეინო** (ვ. ბარნ.).

ორ წყალშუა დარჩენა «გამოუვალ, მძიმე მდგომარეობაში ყოფნა, ორ ცეცხლშუა ყოფნა»: ან ჰო, ან სულ არა, აქ **ორ წყალშუა დგომა** უადგილოა (ილია).

პირი წყლითა აქვს სავსე «ლაპარაკის, გულის ნადების გამოთქმის შესაძლებლობა არა აქვს»: მას პირი წყლით ჰქონდა სავსე, ხმას ვერ იღებდა (ვ. ბარნ.).

პირის წყალი «სინდისი, ნამუსი»: ოძელაშვილის ვინაობა და ბინაც ბევრმა იცოდა, მაგრამ ხალხს ჯერ შერჩენილი ჰქონდა **პირის წყალი...** (მ. ჯავახ.); მაშ ივანიჩს უნდა მიათხოვონ ფიქრია, იმ აქლემს? _ ჩაიცინა არსენამ... მაგრე რიგად გამოელიათ **პირის წყალი?** (მ. ჯავახ.).

პირში წყლის დაგუბება «გაჩუმება, ხმის გაკმენდა, ვერაფრის თქმა»: ალბათ ასე სჯობია, გაივლო გულში ამთავითვე გადაწყვიტა **პირში წყალი დაეგუბებინა** და სხდომაზე კრინტიც არ დაემრა (ლ. ქიაჩ.).

ჩაილურის წყალი დალია «უკვალოდ გაქრა, უქმად ჩაიარა, დავიწყებას მიეცა»: ჩემმა მანქანამ ჩაილურის წყალი დალია (ე. ი. დაიკარგა)».

ცეცხლზე წყლის დასხმა «დაღუპვა, საქმის წახდენა»: ნუ დამლუპავთ, თქვენი ჭირიმე, **ნუ დამისხამთ ცეცხლზე წყალს!**.. მოისმა ნინიკას მომტირალი ხმა (ნ. ლომ.); გგონავ არ მიჭრის ხმალია? შენ რაზედ უნდა მწუნობდე, **ცეცხლზე დამისხა წყალია** (ვაჟა); ავად არ გამიხდე და **ცეცხლზე წყალი არ დამისხა** (თ. რაზ.).

ცივი წყლის გადასხმა (თავზე) «გაწბილება, იმედის გაცრუება»: ბოლოს იცით კი-

დევ რა მოხდა» ის, რომ შემოვიდა მოხუცებული დედაჩვენი და ცივი წყალი გადაგვასხეს თავზე (ნ. ლომ.).

წმინდა წყლის «წესიერი, სინდისიერი, პატიოსანი; ნამდვილი, აშკარა»: ღმერთმა ჰქნას... იმისთანა **წმინდა წყლის** კაცი, როგორც კორესპონდენტი, ამისებრ დანაშაულის მეტს სხვას არასა გრძნობდეს წინაშე ადამიანისა (ილია).

წყლის ამღვრევა «განხრაზ შფოთის, არეულობის გამოწვევა, მდგომარეობის გამწვავება»: ვითომ შუაკაცობენ და საქმით კი წყალს ამღვრევენ (ა. ყაზბ.).

წყალი არ გაუვა (რამეს) «უდავოა, უექველია, ნამდვილია»: ამ საქმეს წყალი არ გაუვა (ე. ი. უექველია)».

წყალი შეუდგა (ვინმეს, რამეს) «სიმტკიცე მოაკლდა, საფუძველი შეერყა (ვინმეს, რამეს)»: ამ საქმეს უკვე წყალი აქვს შეყენებული (ე. ი. უსაფუძვლოა)».

წყალს ასხამს (ვისიმე) წისქვილზე «ეხმარება, (ვისიმე) სასარგებლოდ მოქმედებს»: ეს, ჩემო ძმაო, ისეთი ვინმეა, რომ თავისიანები ავიწყდება და სხვის წისქვილზე ასხამს წყალს (თ. სახ.).

წყალში გადაყრა (რისამე) «უსარგებლოდ დაკარგვა, დაღუპვა (რისამე)»: რამდენ ომში ვასახელე, რამდენი ვაჟკაცობა გამოვიჩინე, თვითონაც როგორ პირში გაქებინეთ და ახლა კი ესე წყალში გადამიყარეს ყოველი ჩემი ნაამაგარი (შ. დად.).

ზღვა დაშრა კოვზით «დაილია»: ნავები, _ ნავები, მოვზიდოთ, იქნება გვეშველოს: «ზღვა დაშრა კოვზითო» (ნიშნიანიძე, 1991, 42).

ზღვაში წვეთი «ძალიან ცოტა»: მოსატაცებლად თხუთმეტიც ვეყოფით, საბრძოლველად ოცდახუთიც წვეთია ზღვაში, _ მიუგო გაბა- შვილმა (ვ. ბარნ.).

ამრიგად, «წყალთან» დაკავშირებული ლექსიკა შემდეგ თემატურ ჯუგუებად დაიყო: 1. უშუალოდ წყალი და მასთან დაკავშირებული მსაზღვრელები, ზმნები თუ ზმნისართები, აგრეთვე წყლით გაჟღენთილი საგნები და ადგილები, რომლებიც წყლის სხვადასხვა თვისებაზე მიგვანიშნებენ ამავედროულად; 2. წყლის აღმნიშვნელი საზოგადო გეო-გრაფიული სახელები (მდინარე, ტბა, ზღვა...); 3. უშუალოდ «ზღვასთან» თუ «მდინარესთან» დაკავშირებული ლექსიკა; 4. წყლის შემადგენელ ნაწილთა აღმნიშვნელი სახელები.

წყალთან დაკავშირებული ლექსიკის დიდი ნაწილი საერთოქართველურია (რაც

ზემოთ გაანალიზებული მასალიდან ნათლად ჩანს).

თავი IV

მოტივაციით მიღებული საზოგადო გეოგრაფიული სახელები

წარმოქმნის მომენტში ყველა სახელი მოტივირებულია, ე. ი. სემანტიკურად გამჭვირვალეა, სახელდების მიზეზი ნათელია, სიტყვა შესაძლოა მოტივირებული იყოს გრამატიკულად (ე. ი. წარმოებით) და სემანტიკურად (ე. ი. სიტყვის მნიშვნელობით). «მოტივაცია საგნის მხოლოდ თვალშისაცემი თვისებაა და არა უთუოდ კონსტიტუციური არსებითი ნიშან-თვისება (ფოჩხუა, 1974, 121).

მოტივირებული სიტყვა თავის თავში მოიცავს ნებისმიერ ენობრივ ელემენტთა კომბინაციას. კომბინაციები შეპირობებულია ამ ენაზე მოლაპარაკე კოლექტივის ენობრივი ჩვევებით.

სახელდება ყოველთვის რაღაცით მოტივირებულია. ჩვენს მასალაში დაიძებნა რამდენიმე საზოგადო გეოგრაფიული ლექსიკური ერთეული, რომელსაც სახელი შერქმეული აქვს ადგილმდებარეობის, ფერისა თუ ფორმის მიხედვით (როგორც ითქვა, მასალის მიხედვით, გამოიყო მხოლოდ რამდენიმე სახელი აღნიშნული ტიპისა, მაგრამ ჩვენ მათ მაინც ცალკე თავში განვიხილავთ, რაკი ყველა სხვა ჯგუფისგან განსხვავდებიან). ესენია: **უნაგირა** «ორად ამოწვერილი მთა, ქედი, რომელიც უნაგირს მოგვაგონებს»; **ღრიანკელი** «კლდოვანი ხეობა»; შდრ. **ღრიანკალი**, მორიელი (ე. ი. ადგილი, სადაც ბევრი მორიელია ან თავად მთა წააგავს მორიელს ფორმის თვალსაზრისით)); **ლაწვი** «კლდიანი ადგილი»; შდრ. ლაწვი «ლოყა», ე. ი. ამობურცული ადგილი; **ფერცხალა** «ფერცხალის, ნეკნის მსგავსი კლდე»; **ფეხმოუკიდებელი** «ციცაბო»; **ცერი** «კლდის ნაფხვერის, მოზვავებული ფერდობის, ან მაღალი მთის ნაპირი (შდრ. **ცერი** «ყველაზე მსხვილი თითი»); **წკვარამი** «უფსკრული» (შდრ. **წკვარამი** «ბნელი», «უკუნეთი»); **დინდგლი** «შავი მიწა» (შდრ. «შავი ცვილი»); **ჭეო** «კლდის ნაწყობი, რომელიც მოგვაგონებს ნივრის კბილებს» (შდრ. **ჭეო** «ნივრის თავის ცალკე კბილი»).

თავი V

ნასესხები ლექსიკა

საზოგადო გეოგრაფიულ სახელთა ერთი ნაწილი ქართულში ნასესხებია სხვა ენებიდან. ზოგი ამგვარი ლექსიკური ერთეული ზემოთ განვიხილეთ შესაბამის თემატურ ჯგუფთან დაკავშირებით (მაგ., ოკეანე და სხვა). ქვემოთ წარმოვადგენთ ყველა ამ ტიპის ლექსიკურ ერთეულს.

ლიმანი ძვ. ქართ. ლიმენი [ბერძ. Λιμάν] «ნავსადგური»; **გრუნტი** [გერმ. ჩრუნდ] «ნიადაგის მყარი ზედაფენა»; **დენუდაცია**]ლათ. დენუდატიო გამიშვლება რუს. ენის მეშვეობით] გეოლ. «მიწის ზედაპირიდან დაშლილი ქანების გადაცლა წყლის, ქარის თუ მყინვარის მიერ» (ქეგლ, 1147).

სპარსულიდან შემოსული სახელებია: **აუზი** «[სპარ. ჰავზ] ხელოვნურად გაკეთებული თავღია წყალსაცავი» (ქეგლ, 656); **შადრევანი** «[სპარს. შადრუფაინ] ნაკადი» (ქეგლ, 604); **ხამი** «[სპარს. ხამ] დაუმუშავებელი, გამოუყვანელი, მოუქნელი» (ქეგლ, 1327); **ფილაქანი** «[სპარს. ფელაქანი «კიბე»] ქვის ფენა, შრე, რომელიც ადვილად იღება ფილებად» (ქეგლ).

ბერძნულ-ქართულის მჭიდრო ურთიერთობას შესაძლებელია ძალზე ხანგრძლივი ისტორია ჰქონდეს. ყოველ შემთხვევაში, ქრისტიანობის შემოსვლის დროისათვის უეჭველი ფაქტია. ქართულის ინტენსიური ურთიერთობა ბერძნულ ენასთან გრძელდებოდა საშუალო სპარსულთან, არაბულთან და ახალ სპარსულთან ურთიერთობის პარალელურად (ფოჩხუა, 1974, 361).

ოკეანე «[ბერძ. ოკეანოს უსაზღვრო ზღვა] 1. კონტინენტებს შორის მოქცეული წყლის დიდი აუზი, 2. წყლის სტიქიის ღმერთი ბერძნულ მითოლოგიაში» (ქეგლ, VI).

ოკანოგრაფია «[ბერძნ. ოკეანოს ოკეანე და გრაპკო ვწერ] მეცნიერება ოკეანეებისა და ზღვების შესახებ. შდრ. **ოკეანოგრაფი** – ოკეანოგრაფიის სპეციალისტი» (ქეგლ, VI).

ატმოსფერო «[ბერძ. ატმოს სუნთქვა და სპჰაირა სფერო, ბირთვი]» (ქეგლ, 69).

ლიტოსფერო «[ბერძ. ლიტოპოს ქვა და სპჰაირ სფერო] გეოლოგ. მიწის მტკიცე, ქვიერი გარსი» (ქეგლ, 1543).

სეისმოგრაფი «[ბერძ. სეისმოს რყევა, მიწისძვრა და გრაპკონ ვწერ] სპეც. მიწის-

ძვრის დროს მიწის ზედაპირის რყევათა ავტომატურად ჩასაწერი ხელსაწყო» (ქეგლ, 987).

სეისმომეტრი «[ბერძ. სეისმოს რყევა, მიწისძვრა და ლოგოს მოძღვრება] 1. გეოფიზიკის დარგი, რომელიც სწავლობს მიწისძვრებს, აგრეთვე მიწისძვრებზე და აფეთქებებზე დაკვირვების შედეგად აკეთებს დასკვნებს მიწის შინაგანი აგებულების შესახებ, 2. ხელსაწყო, რომლითაც აკვირდებიან დედამიწის ზედაპირის რყევას მიწისძვრის დროს» (ქეგლ, 987).

ტექტონიკა «[ბერძ. ტექტონიკე მშენებლობის ხელოვნება] 1. დედამიწის ქერქის აგებულება. 2. გეოლოგიის დარგი, რომელიც იკვლევს დედამიწის ქერქის აგებულებას და მისი წარმოშობის პროცესს» (ქეგლ, 1283).

ჰიპოცენტრი «[ბერძ. ჰეპო და ლათ. ცენტრუმ ცენტრი] გეოლ. მიწისძვრის კერა» (ქეგლ, 1644).

ბერძნულთან ერთად, მნიშვნელოვანია მეორე კლასიკური ენა – ლათინური. დასავლეთ ევროპის მწიგნობრული ტრადიციები, პირველ ყოვლისა, ლათინურ ენასთან არის დაკავშირებული. ჯერ რომის იმპერიას შეჰქონდა დაპყრობილ ევროპულ ქვეყნებში თავისი ენა, ქრისტიანული რელიგიაც ევროპაში ვრცელდებოდა რომის კათოლიკობის სახით, რომელიც ლათინურენოვანი იყო. შემდეგ მეცნიერების ენად ლათინური შეიქმნა და XVII-XVIII საუკუნეებამდე ლათინური წარმოადგენდა დასავლეთში ინტერნაციონალურ სამწიგნობრო ენას. ფრანგული, იტალიური, ესპანური, პორტუგალიური, რუმინული ენები ლათინურის გაგრძელებას წარმოადგენს. ლათინურიდან შევიდა ახალ სამწერლო ენებში (ფრანგულში, გერმანულში, ინგლისურში...) ძირითადი სამეცნიერო ტერმინოლოგია (ფოჩხუა, 1984, 365-366).

ეკვატორი «[ლათ. აეგუატორ გათანასწორებული] გეოლოგ. თეორიულად გავლებული წრეხაზი, რომელიც დედამიწას ჰყოფს ორ თანასწორ (ჩრდილოეთ და სამხრეთ) ნახევარსფეროებად || ადგილი, სადაც ეს თეორიული წრეხაზი გადის» (ქეგლ, 1299).

ეროზია «[ლათ. ეროდერე-დან გამოჰმა] მდინარის წყლის მიერ მიწის ზედაპირის ნგრევა და ჩამორეცხვა. **ნიადაგის ეროზია** – ნიადაგის წარეცხვა ღვარების მიერ. შდრ. მედიც. ლორწოვანი გარსის ზედაპირული დაწყლულება» (ქეგლ, 1426).

გერმანული ენიდან შემოსული სახელებია: **აისბერგი** «[გერმ. ეისბერგ ყინულის

მთა] ზღვაში მცურავი ყინულის მთა-კუნძული, პოლარული მყინვარის მონატები» (ქეგლ, 214).

ბუხტი «[გერმ. ხუვჰტ] ზღვის პატარა უბე, გემების სადგომად გამოსადეგი (შდრ. ნავსადგური)» (ქეგლ, 1199).

გლეტჩერი «[გერმ. ჩლეტსცჰერ] ხეობის მყინვარი, აგრეთვე: გეოლ. ყინულის მასა, რომელიც წარმოიშობა მარად თოვლიან მთებში და ნელა ეშვება ქვევით სიმძიმის ძალის გავლენით» (ქეგლ, 1459).

ფრანგულიდან შემოსული სახელებია: **მასივი** «[ფრანგ. მასიფ] მაღლა აზიდული მთიანი მხარე, მთიანეთი, მოკლებული მკაფიოდ გამოსახულ თხემებს, სიგრძე-სიგანით თითქმის თანაბრად განვითარებული და სუსტად დანაწევრებული» (ფოჩხუა, 1987, 87; ქეგლ, 82).

ბითუმი «[ფრანგ. პიც] მთის მწვერვალი _ საბჭოთა მთამსვლელობას ეკუთვნის ისეთი მიღწევები როგორცაა ასვლა სტალინის პიკზე» (ფოჩხუა, 1987, 87).

პლატო «[ფრანგ. პლატოეაუ] გეოგრ. ზღვის დონიდან მაღლა მდებარე ვაკე, რომლებიც ფერდობებით უერთდება დაბლობ ადგილებს» (ქეგლ, 240).

ლანდები «[ფრანგ.. ლანდეს] ქვიშიანი და ჭაობიანი დაბლობები დას. საფრანგეთში, ბისკაის ყურის ნაპირებზე» (ქეგლ, 1475).

პრერია «[ფრანგ. პრაირე] ჩრდილოეთ ამერიკის ზომიერი კლიმატური სარტყლის ვრცელი ველები» (ქეგლ, 278).

მინერალი «[ფრანგ. მინერალე] დედამიწის ქერქში შემავალი ბუნებრივი ქიმიური ნაერთი ან ამგვარ ნაერთთა მექანიკური ნარევი» (ქეგლ, 415).

თურქულიდან შემოსული: **ქარიზი** «[თურქ. ქარიზ «მიწისქვეშა არხი]» (ქეგლ, 264).

შვედურიდან და იტალიურიდან შემოსული: **შხერი** «[შვედ. შტატ ციცაბო კლდე]; **შხერები** ფრიალო ნაპრალებიანი პატარა კუნძული ან წყალქვეშა და წყალზედა კლდე სანაპიროზე... ჭიუხი» (ფოჩხუა, 1987, 83).

ლაგუნა «[იტალ. ლაგუნა] გეოგრ. პატარა ტბა, ზღვისაგან მოწყვეტილი» (ქეგლ, 1460).

თავი VI
საზოგადო გეოგრაფიულ სახელებთან
დაკავშირებული ლექსიკა პოეტურ
მეტყველებაში

ენაში დაუნჯებულია ყველა ის შესაძლებლობა, რომლებსაც ჭეშმარიტი შემოქმედი ამოდრავებს, სულს შთაბერავს და ხატოვანი აზროვნების გამომხატველად აქცევს. არსად არა აქვს ისეთი ფართო ასპარეზი სიყვანთშემოქმედებას, როგორც მხატვრულ ლიტერატურაში. ენის განედლება, მისი შინაგანი პოტენციის მაქსიმალური გამოვლენა და გამოყენება სწორედ აქ ხდება. გრამატიკული წესები და ლექსიონი აფიქსებისა და სიტყვების უქმ გროვად გადაიქცეოდა, შემოქმედებითად გამოყენებული რომ არ ჰყავდეს ენას (ჯორბენაძე, 1987, 5).

მართაოია, ენა ერის კუთვნილებაა და, ამდენად, ეროვნული თვითმყოფადობის უწინარესი ნიშატი, მაგრამ იგი ყოველთვის ინდივიდუალურად ვლინდება ხოლმე და ამიტომაც მასში მკვეთრად იჩენს თავს პიროვნების შინაგანი თვისებებიც. მეტიც: ზოგადად აღებული ენა («ენა თავისთავად») არსებობს მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც არსებობს გარკვეული ფონეტიკური, გრამატიკული და ლექსიკური წესები და კანონზომიერებანი, დამოუკიდებელნი პიროვნების ნებისაგან. თორემ თვით ენა ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში ცალკეულ პიროვნებათა საშუალებით ვლინდება, ცალკეული პიროვნების მეტყველებაში არსებობს (ჯორბენაძე, 1987, 7).

ენა არის ის ობიექტური მოვლენა, რომელიც შესაძლებლობას აძლევს ყოველ პიროვნებას გამოხატოს თავისი სუბიექტური მსოფლხედვა. ყველაზე ხელშესახებად, ნათლად და დახვეწილად ეს მსოფლხედვა პოეტურ სიტყვაში ვლინდება (ჯორბენაძე, 1987, 8).

ჩვენ შევეცადეთ «მთა-ბარსა» თუ «წყალთან» დაკავშირებული ლექსიკა წარმოგვეჩინა, როგორც მხატვრულ სახეთა შექმნის საშუალება (ზოგი მათგანი ზემოთ განხილეთ თემატურ ჯგუფებთან დაკავშირებით).

ქვემოთ მოყვანილ მაგალითებში «მთა-ბარისა» თუ «წყლის» აღმნიშვნელი სახელები წარმოდგენილია პირდაპირი მნიშვნელობით: ამ ადგილებში შევხაროდი მთებსა

და **მდელოს** (გალაკტიონი, 1965, 106); ის დამილოცავს **ზღვასა და ხმელეთს** შორეულ ცის ქვეშ (კალანდაძე, 1985, 83); **კლდეებს** ეხლება თოვლ-ქარი, დაბლა ზანტად დის ღრუბელი... (კალანდაძე, 1987, 13); გახედავ **ფერდობს**, გახედავ **ტყეს**, გახედავ **დაბლობს** – გარინდებულა ყველაფერი (მაჭავარიანი, 1985, 157); აქ ისწავლა ისრის სროლა, ნადირობა, ჯირითი, **წყალზე** ბადის გადაგდება, ამოხაპვა ქვირითის (ნიშნიანიძე, 1984, 10); ჩავარდნილია **წყალში** ტირიფი, ალბათ მუხებმა ხელი უბიძგეს (ნიშნიანიძე, 1990, 370); ამ მშვენიერ **მინდორ-ველზე** რა ნაირი ფერებია?! ყაყაჩოსა სიწითლითა **ყანა** დაუმშვენებია (კალანდაძე, 62); კავკასიის **ქედზე** იყო ამირანი მიჯაჭვული (წერეთელი, 1980, 147); გაწოლილა მხარე ლეკის და შრიალი ისმის **ყანის** (გალაკტიონი, 1965, 297); **კლდეებში** ჯიხვი დაფრთხება, გორში იტირებს ატამი (კალანდაძე, 1985, 12); შეღამდა, კაცი შეუყვია **აღმართს** (ნიშნიანიძე, 1984, 232); თოფით მხარზე შევუდექი **აღმართს**... რა თქმა უნდა, წინ გამისწრო ძაღლმა (მაჭავარიანი, 1985, 260); ქარბორიო წეროებს **ტყისკენ** მიერეკება, **ტყისკენ** მიდის ბაკუნით წვერცანცარა ბეკეკა (ნიშნიანიძე, 1990, 361); ფერად ყვავილებს **ველზე** მოფენილს, გაშლის მირკანი (კალანდაძე, 1985, 21); ყველაფერს ამას **ბექობიდან** დაჰყურებს კაცი, თავის თხას მწემსავს, ცალი თვალი უჭირავს თხაზე (ლებანიძე, 1987, 175).

პოეზიაში «მთა» ხშირად გამოყენებულია სულიერი თუ ფიზიკური სიმძიმის სიმბოლოდ: «**მთასავით** მაწევს გულზე ტკივილი»; «უცქერს და უსმენს ჭიკჭიკა მერცხალს, მზად არი, მხრებით თუნდ **მთები** ზიდოს»; «**მთის** ნაპრალების შემოღამებით» ყოვლისმომცველი «სიბნელეა» წარმოსახული: «შემოიღამებს **მთის** ნაპრალები, და თუ როგორმე ისევ გათენდა»... (გალაკტიონი).

დიდი სულიერი ტკივილის წარმოსაჩენად გვხვდება «ცრელმის წყარო», «ნისლის ტბა», «ფიქრების ზვავი»: სულში **ნისლის ტბებია** და ქაოსის მხატვარი (გალაკტიონი, 1965, 185); ატყდა ვაზების კვირტი, **ცრელის** დაგუბდა **წყარო** (გალაკტიონი, 1965, 107); გაქრა **ფიქრების ზვავი**, მზიან ამინდსაც ველი (გალაკტიონი, 1965, 246).

სიდიდისა თუ სიმრავლის აღსანიშნავად ხშირად დასტურდება ლექსემა **ზღვა**: ჭმუნვა და სევდა ერთი ორად მოგემატება, იქნება **ზღვა ხალხიც**, იქნება, მაგრამ ისინი? სად არიან? (ნიშნიანიძე, 1991, 134); გრძნობა, **ცხოვრება ზღვაა**... გრძნობა, იცვლება მხარე (გალაკტიონი, 1965, 176); გადავეშვი **სიბრძნეთ ზღვაში**, ხან სიცხეში, ხან ავდარში (გა-

ლაკტიონი, 1965, 385); სიცრუე ისე ბევრია – **ზღვაა, ტყეა და წვიმა** (ნიშნიანიძე, 1991, 325); მშვიდია ჩვენი დილა, **ზღვა სიხარულით** სავსე (კალანდაძე, 1985, 4).

დიდი «სისხლის ღვრისა» თუ «ცოდვიანობის» გამოსახატავად გამოიყენება «სისხლის ღვარი», «სისხლის მდინარე», «სისხლის წყარო»: გადმოსკდა **სისხლის წყარო** (გალაკტიონი); ხალხები **სისხლის ზღვებს** რომ შერიე, მოსპე, დაამხე მრავალი ტახტი (გრ. აბაშიძე); «თუნდ **ზღვა** ემართოს **სისხლისა**» (ვაჟა); ხვალ იქნებ **ცოდვის ზღვა** ამოდუღდეს და უგნურებამ ცა გადათქეროს (შ. ნიშნიანიძე); ნახა **ცოდვის ზღვაც, ცრემლების დეღეც**, ხედავდა სიღრმეს სხვისთვის უხილავს (გრ. აბაშიძე); სიძულვილის აუწონელ **ზღვა ფერფლს**, ჰაბოს ფერფლი გადასწონის, ერთი მუჭა ფერფლი (შანიძე, 1991, 56); სიკვდილის მხარეს **ტბა** იდგა **ცრემლთა**, სიცოცხლის მხარეს შუქს ჰფენდა ვარდი (აბაშიძე, 1990, 84).

დიდი მანძილის, დიდი გზის სემანტიკის აღსანიშნავად ხშირად დასტურდება «ცხრა მთა», «ცხრა წყარო»: **ცხრა წყარო** გადავიარეთ პირგზითი, ნაპირმზითარი... შენებრ ქალი არ მინახავს, არც გზები ესევითარი (ა. კალანდაძე) და სხვა.

გასაოცარი «შიშის» გრძნობაა გამოხატული «შიშნაჭამი მიწის ლულლულითაც»: ეს **შიშნაჭამი მიწა** ლულლულებს და მოდის შიში (ნიშნიანიძე, 1991, 357); «ცისა» და «მიწის» «პირის გახსნით» კი **შემადრწუნებელი შიშისა** თუ **ქვეყნის დაქცევის** განცდაა დანახული: იხსნება პირი ცისა და **მიწის** და თავის შველაც არ მოგინდება (გრ. აბაშიძე).

პოეტურ მეტყველებაში **ტბა** შეიძლება იყოს «ყვავილებისაც». ამ შემთხვევაშიც **ტბა** სიმრავლის გამომხატველია: ბრწყინავს ომალო, ტრიალებს ბეხვნე, ცისფერ **ყვავილთა ტბები** ბზინავენ (კალანდაძე, 1985, 202); დატრიალდა ქარაშოტად, ცეცხლმოდებულ განთიადად **ტბა** – გიგანტურ **ყაყაჩოთა** (შ. ნიშნიანიძე).

ბუნებრივია, ლექსემა «მიწა» ხშირად წარმოგვიდგება მშობლიური ქვეყნის აღსანიშნავად (კომპოზიტში «მიწა-წყალი»): მწუხრი ეფინა გულს და გონებას, ჩემი **მიწა-წყლის** ჰაერი მაკლდა (კალანდაძე, 1985, 32). **მიწა** დასტურდება «სამარის» მნიშვნელობითაც: და როცა **მიწას** მივებარები, ნაჯაფარი და ტანდაკორძილი (შ. ნიშნიანიძე).

ზოგჯერ «მიწისა» დე «ცის» «სიცილით» გამოხატულია დიდი განცდა, სიხარული, გამარჯვება: ყაყაჩო ჩანს **ცის** და **მიწის სიცილში**... გავიმარჯვეთ, ჭია-ჭია მაია» (კალანდაძე, 1985, 52).

სულიერი სიმშვიდის წარმოსაჩენად დასტურდება ლექსემა **ტბა**: ვარ მშვიდი, ვით **ტბა** უქარო დარში, ირგვლივ ყოველი მიმზერს ალერსით (მიქაუტაძე, 1978, 3). სულიერი სიძლიერის გამოსახატავად კი ვხვდებით «კლდეს», «ზვავს»: ოცნებაო ყრმობის, როგორც ხედავ ესე, ვისიც **გული კლდეა**, ვდგევარ ხომლის კლდეზე (გალაკტიონი, 1965, 403); მოცარტი, შენიე, შელლი – მოზვავდნენ ახალი **ზვავით** (გალაკტიონი, 1965, 403).

ცხოვრებისეული «სიხარული» თუ «სიმძიმელი» (მეტაფორულად) «აღმართ-დაღმართით» გამოიხატება პოეტურ მეტყველებაში: მე ფეხს ვურჩევდი ჩემს **აღმართ-დაღმართს**, მე მზეს ვეძებდი მუხლჩაუხრელი (ფორჩხიძე, 1986, 29).

ესა თუ ის საზოგადო გეოგრაფიული სახელი ხშირად დასტურდებლა რაიმე მოვლენასთან შესადაარებლად: ოჰ, სიყვარული **ზღვების ქაფია** (გალაკტიონი, 1965, 182); წელში მოხრილი **ზვირთივით** დგას ძველი წისქვილი (გალაკტიონი, 1965, 104); **ტბა** ყვავილების ქოთანვიით დევს ფანჯარაზე, გაღმა ტყეს ჭრიან (ნიშნიანიძე, 1991, 198); ჟღერს ღმერთების ჩონგურივით **ველ-მინდორი** მოხნული (ნიშნიანიძე, 1991, 72).

საინტერესო აღმოჩნდა **მთა-ბარისა** თუ **წყლის** ლექსიკასთან დაკავშირებული მსაზღვრელები. აქ ცალკე გამოიყო «ფერის» აღმნიშვნელი სახელები: და მესიზმრება საქართველოს **ცისფერი მთები** (ამაშუკელი, 1980, 20); შორს სვანეთის **ლურჯ მთებს** თოვლიანი შუბლი ცის თაღზე მიეზღინათ (ჟორჟოლიანი, 1974, 45); მაგრამ შორს **ლურჯი** გამოჩნდა **მთები**, ახლა იქ მყუდრო ნავსადგურია (გალაკტიონი, 1965, 262); ნურავინ მეტყვის, ეს **შავი კლდე-ღრე**, მისი ვეება ტანი ტიტველი, მშვენებით სავსე არ იყოს ეგრე (აბაშიძე, 41); **შავი ზღვის** ზვირთნი, ნაცვლად ჩვენთა მოსისხლე მტერთა, აწ მოგვიგვირან მრავლის მხრით ჩვენთა მოძმეთა (ბარათაშვილი, 1965, 280); მიდიოდი ველად, როგორც **ღვინისფერი მდინარე** (გალაკტიონი, 1965, 267); თეთრი ყვავილი **ლურჯ მინდორზე** დაჯდება როკვით (კალანდაძე, 1985, 63).

პოეტურ მეტყველებაში **მთები** შეიძლება იყოს «ლილიანი» (ცისფერის აღსანიშნავად), **ტყე-ველი** – «ფერგადაშლილი», **მინდორ-ველი** კი – «ლაჟვარდის ფერისა»: მისებრ **ლილიან მთებს** ვინ უმღერის?! (ფორჩხიძე, 1986, 6); მალე **ფერგადაშლილი** ამწვანდება **ტყე-ველი** (გალაკტიონი, 1965, 44); სიზმრად ვნახე **მინდორ-ველი** სულ **ლაჟვარდის ფერისანი** (ნიშნიანიძე, 1991, 18).

«მთისა» თუ «კლდის» მსაზღვრელებად ხშირად წარმოგვიდგება «სიმალლის»,

«სიდიდისა» თუ «სიძლიერის» გამომხატველი სთხელები: კასპის ერთ დიდ კლდეს ვერაფერი კლდე ვერ სჯობია (გალაკტიონი, 1965, 272); უშველებელ კლდეს ჩემი სოფელი ეხურა, როგორც პატარა ქუდი (აბაშიძე, 1990, 45); როგორც ქაჯეთის ციხის გოდლები, დგანან კლდეები უზარმაზარი (აბაშიძე, 1990, 40); მალამლ მთებს შუა გადებულ ხიდზე, ვით ხელის გულზე, სიმშვიდე მიძევს (თარბა, 1984, 7); მალალ გორაზე დაუთოვია, გულს მოსვენება ვერ უპოვია (გალაკტიონი, 1965, 441); მზე შეეფინა ღელის გაღმა აღმართულ ფერდობს (მაჭავარიანი, 1985, 258); მთელი ქვეყანა გაწოლილა არწივის თვალწინ, პიტალო კლდიდან იმზირება არწივი რიხით (მაჭავარიანი, 1985, 535).

მთა თუ კლდე შეიძლება იყოს «ბებერიც», «სველიც» და სხვა. მაგ., ბებერ კლდეზე არწივი რომ იჯდა, ფრთას გაშლისო საქმე შენთა ნიჭთა (კალანდაძე, 1985, 166); სველ კლდეებს ტანზე აშლიათ ხავსი, ვით გარეული ტახის ჯაგარი (ფორჩხიძე, 1986, 27); სადაც ლამაზი მთა-ბარი მხვდება, ჩემს საქართველოს რატომ მაგონებს (აბაშიძე, 25); მზე ოკეანით ამოვა მძიმედ, გაბრწყინდებიან შორეული ზღაპრული მთები (კალანდაძე, 1985, 83).

პოეტურ მეტყველებაში მიწა შეიძლება იყოს «მხურვალე» ან «ძველი», დედამიწა – «ბებერი», «ახალი» ან «ყრუ», ქვეყანა – «მთვრალი»:.. მაგ.: და განფენილა მხურვალე მიწა და განფენილან მხურვალე ცანი (კალანდაძე, 1985, 197); შენ ძველ მიწაზე პირველი გაჩნდი და მიიზიდე მალლა, მალლა დაფნა და ნაძვი (კალანდაძე, 1985, 32); ო, დედამიწავ, მიწავ ბებერო, ბებერო, მაგრამ მაინც მედგარო (თარბა, 1984, 36); რამდენი ბავშვი შეჰხარის ამ დღეს, რა ახალია ეს დედამიწა (გალაკტიონი, 383); მაგრამ გახედავ ყრუ დედამიწას და მოიგონებ შენ შენს სატანას (გალაკტიონი, 1965, 274); მზე იყო მკრთალი, ყურს გიპყრობდა ქვეყანა მთვრალი (ლებანიძე, 1987, 245).

ველის მსაზღვრელად ხშირად დასტურდება «ნამიანი», «მზიანი», «მდუმარე», «შორეული» და სხვა. მაგ., როცა ნამიან ველზე გავივლი, ნამი ბალღივით მართობს, მახარებს (კალანდაძე, 1985, 24); შეტაკებები მკაცრი და მწარე ეფინებიან ველებს მზიანებს (გალაკტიონი, 1965, 13); ცისკრებ აანთებს მდუმარე ველთა ნათელი შენი (კალანდაძე, 1985, 84); ალერსთა უხვი და უხმო ველი დამფარავს ნისლთა წამოსასხამით (გალაკტიონი, 1965, 94); ქუხვით გადმომაქანნი მრისხანეთ მდინარეთა, ჰრწყვენ და განაპოხებენ შო-

რეულთა ველებთა (ჭავჭავაძე, 1975, 104); სველდება ველი გადაცელილი, ვხედავ სიმინდის დაულვაშებას (მაჭავარიანი, 1985, 12); **გაშიშვლებული ველ-მინდვრები** მიუგდე წვიმებს შეგინებული სალოცავით (კალანდაძე, 1985, 169); ვარ იმ ქვეყნიდან, სადაც მთანი დგანან შიშველნი, სად **ველ-მინდორი** არის **მწირი** და **გვალვიანი** (მაჭავარიანი, 1985, 412).

პოეტური თვალთ დანახული **მინდორი** შეიძლება იყოს: «მტრებისგან გათქერილი», **ყანა** – «თვალგახელილი», **კორდი** – «მთვლემარე»: **ამ მინდვრებს, მტრებისგან ათასჯერ გათქერილს**, ზვრებისთვის რა მზე და რა საზრდო ჰქონიათ (აბაშიძე, 1991, 59); ჯეჯილში ჩაიშრიალა **თვალგახელილმა ყანამა**, მთით მობერილმა ნიავმა, ნარგიზის იავნანამა (კალანდაძე, 1985, 19); რა სიწყნარეა? **მთვლემარე კორდზე** მე შევაყენე დაღლილი ცხენი (გალაკტიონი, 1965, 61).

პოეტურ სიტყვაში **ტყე** შეიძლება იყოს «გარინდებული», «მდუმარე», «გამარცული» და «ჩონჩხიანიც» კი. მაგ., **გარინდებული ტყე** ფიქრობს, არ ვიცი – რას? (გალაკტიონი, 1965, 173); როგორ ირხევა **გამარცული ტყე**, შემოდგომის დღე, შემოდგომის დღე (გალაკტიონი, 1965, 48); **უდაბურს ტყეში** დაძრწის მარტორქა... ქარი გუგუნებს ქვაბის კართან თავგანწირული (კალანდაძე, 1985, 23); აქ ზვინები იმდენია, **ტყეს** მიაგავს **გამობეულილს** (ნიშნიანიძე, 1990, 40); ტბას დასცქერის **მდუმარე ტყე** – მოდარაჯე ჩამიჩუმის (გალაკტიონი, 1965, 406); შეშლილი სახეების **ჩონჩხიანი ტყეებით** უსულდგმულო დღეები რბიან, მიიჩქარიან! (გალაკტიონი, 1965, 71).

წყლის მსაზღვრელებად ხშირად გვაქვს: «მყავე», «კამკამა», «მთით დაქანებული», «შეკრული» და სხვა. მაგ., **მყავე წყლებისკენ** საცალფეხო გზა გამოვწალდე, არსად არ წავალ, აქ დავრჩები ზამთრის მოსვლამდე (ნიშნიანიძე, 1990, 369); კვალად თანა სდევს შენს **კამკამა წყალს** მოაქამომდე, შენ ლურჯთა ჩქერთა სხივშარავანდი მათი უსწორო (კალანდაძე, 1985, 182); **წყალნი**, მთით **დაქანებულნი**, აღმასებრ უფსკრულს ჰსცვივიან (ორბელიანი, 1975, 173); ზამთრითა შეკრულს, **წყალს დამონებულს**, ყინვა ადნება (ჭავჭავაძე, 1985, 26).

გამოიყო აგრეთვე **ზღვასთან**, **მდინარესთან**, **ტბასა** თუ **წყაროსთან** დაკავშირებული მსაზღვრელები. ესენია: «თბილი», «წყნარი», «მმაგი», «ცხელი», «გრილი», «უბიწო» და სხვა. მაგ., თეთრი მედღუზა ბრწყინავს წყალზე, **ზღვა** იყო **მწვანე**, **წყნარი** და **თბილი** (ამა-

შუკელი, 1980, 92); **წყნარი ზღვა** არი, იისფრად კუნძულზე ნისლი თქორდება (კალანაძე, 1985, 264); სმენა იჭერდა **უსაყვარლეს მდინარეთ** ხმაურს (გალაკტიონი, 1965, 13); შენ ადიდდები **შმაგო მდინარეც**, ადიდდები და წამლეკავ მითი (კალანაძე, 1985, 149); გოგჩა **ტბა ვრცელი**, ხმოვანებით ზღვისა მბაძავი (ჭავჭავაძე, 1975, 115); დაესიზმრება მშიერ გოლგოთას თეთრი ყვავილი და **წყარო გრილი** (კალანაძე, 1985, 37); აჰა, კვლავ ჩემს წინ, **წყარო უბიწო** (კალანაძე, 1985, 255); მაგრამ სალ კლდიდან ეხლა ძვირფასად ამოხტა **წყარო ანკარა** ასად (გალაკტიონი, 1965, 340).

სუბსტანტიურ მსაზღვრელად **მთასა და ტყესთან** ხშირად დასტურდება «სამშობლო». მაგ., გინახავთ თქვენ ფერი დაბინდულ ქლიავის? _ ეს ჩემი **სამშობლოს მთებია** (გალაკტიონი, 1965, 139); თუ სადმე გვხვდება ტურფა მთა-ბარი ჩემი **სამშობლოს მთა-ბარს** ვადარებ (აბაშიძე, 1990, 25); **სამშობლოს ტყეში** გიცდიან მგლები, _ ოცი წელია, მე ვარ სულ მგლებში (ლებანიძე, 1991, 140). «გახაფხულისა» კი შეიძლება იყოს **ზღვაცა და ველიც**. მაგ., და **გაზაფხულის ზღვა** არი ირგვლივ, ო, გაზაფხულის ყვავილთა თოვა (კალანაძე, 1985, 198); და **გაზაფხულის ველი** მოლია, ის სიცოცხლისთვის იბრძოლებს ისევ (გალაკტიონი, 1991, 202).

პოეტურ მეტყველებაში **ზვირთი** არის «სიცოცხლისა» თუ «წუთისოფლის». მაგ., **ზვირთო, წუთისოფლისავე!** რას შემამთხვევ, ვინ იცის (ილია, 1985, 31); ძველ ზღუდეთა შორის თრთის **სიცოცხლის ზვირთი** (გალაკტიონი, 1965, 459). ზოგჯერ კი, საზოგადო გეოგარფიული სხაელი თავად გვევლინება სუბსტანტიურ მსაზღვრელად. მაგ., თქვენ ჩაგიხედავთ **კლდეების გულში?** აქ წმიდათწმინდა სანთელი კრთება (კალანაძე, 1985, 167); წყალთა ეშვებით გამოფატრულან **კლდეთა ფაშვები**, შლამით ნალამი (ნიშნიანიძე, 1991, 368); იმ დარდად ჩემს გულს ხშირად სწოლია **ტყეთა** მსუბუქი **მელანქოლია** (გალაკტიონი, 1965, 80); ბნელ სადგურების ბაქანს მისდევს **წუხილი ტყისა** (გალაკტიონი, 1965, 284); სადაც მდინარე უფსკრულებს მიჰყევს, და წყლით ივსება **ხეობის ძაბრი** (ნიშნიანიძე, 1990, 368); ნიავექარს მოაქვს **ფშვინვა ველისა**, ბულბულნი ყეფენ (კალანაძე, 1985, 26).

ცალკე გამოიყო **მთა-ბარისა** თუ **წყლის** ლექსიკასთან დაკავშირებული ზმნები. პოეზიაში **მთები** და **კლდეები** ხშირად «ტირიან», «იცვამენ ჯაჭვის პერანგებს», «გორდებიან ტალღებად»,; «გრიალეებენ», «იმოსებიან ჩრდილით», «ეხავსებიან ერთმანეთს». ზოგ-

ჯერ კი «ნაოჭები აჩნია» **მთა-ბარს: ატირდნენ მთები** და ლამის მეც ავტირდე, ნაძვები დაღონდნენ და მეც, მეც ვღონდები (კალანდაძე, 1985, 38); **მთებიც იცვამენ ჯაჭვის პერანგებს**, აბჯარს ისხამენ გუთნისდედები (გომიაშვილი, 1960, 10); ქვეყნის დაქცევას ქარი უჩქარის, **აგორებულან მთები ზვირთებად** (აბაშიძე, 1990, 108); ძლიერი სივრცის **გრიანებს გორა**, გრიანებს ქარი (გალაკტიონი, 1965, 195); **შემოსილიყვნენ კლდეები ჩრდილით**, ლურჯით და მწვანით (გალაკტიონი, 1965, 300); **შეხავსებია კლდეები კლდეებს**, იქ ვიღაც კვნესის დიდი ხანია (გალაკტიონი, 1965, 191); თუმც **ნაოჭები აჩნია მთა-ბარს**, ვით საფლავის ქვას ეპიტაფია (გალაკტიონი, 1965, 464).

პოეზიაში **მიწა** «ყურებსაც იცქვეტს», «ხმაურობს», «ღვიძავს», **დედამიწა** კი «გუგუნებს», ხან კი – «დუმისს» შეერთვის: **მიწამ ცქვიტა კურდღლურად** სოკოების ყურები (ნიშნიანიძე, 1900, 361); წინ მიიწევ და ხმაურობ, გღვიძავს, საქართველოს **სევდიანო მიწავ** (გალაკტიონი, 1989, 46); იშრიალე დიდო ვერხვო, **იგუგუნე დედამიწავ!** (კალანდაძე, 1985, 25); გაჰყვება შტორმი გზას, უკვე გავლილს, ცა-**დედამიწა შეერთვის დუმისს** (კალანდაძე, 1985, 370).

პოეტის თვალით დანახული **ტყე** ხან «პირსაბურს ჩამოიცილებს», ხან «დაიფურცლება», ხან – «სიხარული ემატვის». ყვავილები კი «როკავენ» და «ველნი თვრებიან»: **ტყემ პირსაბური ჩამოიცალა**, გზას მიჰყვებიან ჩუმად არყები (კალანდაძე, 1985, 18); და მტერს იმნაირად დაჰყივლა: **ტყეები დაიფურცლა, მინდვრები გადახმა** (ნიშნიანიძე, 1984, 99); **ტყეს** სიხარული ემატვის, **მინდორს** ბრილიანტ-ბროლები (კალანდაძე, 1985, 263); ხმობენ კაკბები... სურნელთ მაკმევენი, **როკვენ ყვავილები, თვრებიან ველნი** (კალანდაძე, 1985, 33).

პოეტურ მეტყველებაში **ზღვა** ხან «ცრემლებით ივსება», ხან «საღამო ედება მუქი», ხანაც «ალმაცერად დაენდობა შუქი»: დაიწვას გული უცნაურ ტრფობით, ცრელმით აივსოს **ზღვა-საწყაული** (გალაკტიონი, 1965, 35); **ზღვას საღამო ედებოდა მუქი**, შენ ზღვის პირად სჩანდი, როგორც შუქი (გალაკტიონი, 1965, 118); ზღვას **ალმაცერად დაენდო შუქი**, გრიანებს ქარი (გალაკტიონი, 1965, 194).

გასაოცარია, რომ **ტბა** თუ **მდინარის ტოტი** შეიძლება ყანაში «თოხად მოჩანდეს», **ტყეს** კი – «სული» ჰქონდეს და «თმებში სოსანი ეკეთოს»: შორიდან **ტბა** და **მდინარის ტოტი** მოჩანს ყანაში დარჩენილ თოხად (ნიშნიანიძე, 1990, 359); **ტყის სულს ეკეთა თმებ-**

ში სოსანი და ლილიანი (კალანდაძე, 1985, 143).

პოეტურ სიტყვაში «სულიერისა» და «მატერიალურის» სიმბოლოებად ხშირად გვხვდება ცა და მიწა. მაგ., სულში ცასა და მიწას აზავებს, ერისკაცია და ღვთის მოსავი (ნიშნინიძე, 1990, 47); მაშ, შორს მტვერი, შორს, შორს მიწა! _ ის ცის უარყოფელია (გალაკტიონი, 1989, 46).

პოეტური თვალთ დანახული «მთა-ბარისა» თუ «წყლის» აღმნიშვნელი სახელები ამოუწურავია ქართულში. ზემოთ მხოლოდ რამდენიმე წარმოვადგინეთ.

ნაწილი II

საზოგადო გეოგრაფიულ სახელთა ლექსიკა

წარმოების თვალსაზრისით

ლექსიკური მარაგის გასამდიდრებლად ენა სხვადასხვა საშუალებას იყენებს: წარმოქმნა (სიტყვათწარმოება), სიტყვის მნიშვნელობის ცვლა, სესხება. ქართველურ ენათა სტრუქტურისა და ისტორიის შესწავლაში სიტყვაწარმოებას ერთ-ერთი გამორჩეული ადგილი უჭირავს. ახალ ფუძეთა წარმოქმნის სხვადასხვა სახეა ცნობილი: აფიქსაცია, კომპოზიცია, რედუქციაცია (ფუძეთგანმეორება), შინაგანი ფლექსია და სხვა. დერივაციას (წარმოქმნა), როგორც სახელთა შექმნის ერთ-ერთ საშუალებას, უპირისპირდება თხზვა (კომპოზიცია), რომელიც არსებითად სხვა საშუალებას სახელის შესაქმნელად. დერივაცია გულისხმობს ახალ სიტყვათა წარმოქმნას პრეფიქსით ან სუფიქსით, ან ერთდროულად პრეფიქსისა და სუფიქსის მეშვეობით (შანიძე, 1973, 120).

წარმოქმნილ სახელთა დაჯგუფება შესაძლებელია როგორც ფორმის, ასევე შინაარსის მიხედვით. ფორმის მიხედვით წარმოქმნილი სახელები იყოფა პრეფიქსული, სუფიქსური და პრეფიქს-სუფიქსური წარმოების ჯგუფებად. შინაარსის მიხედვით კი გამოიყოფა კნინობითი, ქონების, უქონლობის, დანიშნულების, ხარისხის და სხვათა სახელები. აღსანიშნავია ისიც, რომ მრავალფეროვანი და სხვადასხვა ფუნქციის მქონე პრეფიქს-სუფიქსებიდან ზოგიერთს დროთა განმავლობაში იმდენად დაჰკარგვია წარმოების უნარი და ისე ორგანულადაა შეზრდილი ძირებს, რომ, ოდესღაც აფიქსად გამოყენე-

ბული, დღეს ძირის განუყოფელ ნაწილად გამოიყურება.

ჩვენ მიერ გაანალიზებული სახელების მიხედვით გამოიყოს გარკვეული ტიპის სტრუქტურული მოდელები (დერივაციის თვალსაზრისით):

თავი I

აფიქსაციის გზით მიღებული სახელები

ა) ოდენპრეფიქსური წარმოება

ოდენპრეფიქსური გეოგრაფიული საზოგადო სახელები ძირითადად ნა- პრეფიქსითაა წარმოდგენილი, მაშასადამე, ამ ტიპის ფორმები წინა ვითარების სემანტიკის გამომხატველია.

ამ ტიპის სახელები მეგრულში ნა-ს მორფოლოგიურ-ფონეტიკურ შესატყვისს _ ნო-ფორმანტს წარმოგვიდგენს. დასტურდება აგრეთვე ქართულიდან შეთვისებული ნა- პრეფიქსი. ოდენპრეფიქსული ფორმები დაცულია სამსავე ქართველურ ენაში. სვანურში, ისევე როგორც ქართულში, წინა ვითარების ფუნქციის გამომხატველია პრეფიქსი ნა.

მაგალითები: ნა-ღრანტ-ი «წყლისგან ჩაღრმავებული ადგილი»; ნა-შარა: შარა ნ ა - შ ა რ ა ს _ «გზა ნ ა გ ზ ე ვ ზ ე »;

ნა-ლ^ც / ლიც / ნიც «წყალი», «ნაწყლვევი»; ნა-შუკ... [შუკ... «გზა», «ნაგზევი»]: ლიც ესერ ნ ა ლ ^ც ს ი შუკვ ნ ა შ უ კ ვ ს «წყალი ნ ა წ ყ ლ ე ვ ს და გზა ნ ა გ ზ ე ვ ს ო »;

ნა-დაბ / დაბ «ყანა» / «ნაყანევი»: სოფ^ლხენ დწმთე თერ^ცენ ნ ა დ ა ბ «სოფლიდან არსად ჩანდა ნ ა ყ ა ნ ე ვ ი »;

ნა-ქაშან / ქაშან «ბილიკი» / «ნაბილიკარი»: ეჩე ქა^ა დესა თერა ნ ა ქ ა შ ა ნ «იქ უკვე არც კი ჩანს ნ ა ბ ი ლ ი კ ა რ ი ».

ბ) ოდენსუფიქსური წარმოება

გაცილებით მრავლად დასტურდება ოდენსუფიქსური სახელები. აქ გამოიყოფა ქონების სუფიქსებით დადასტურებული ფორმები.

-იან: გორაკ-იან-ი (გორაკი თავად ნაწარმოებია -აკ სუფიქსით) «გორაკიანი ადგილი»; კლდ-იან-ი «სადაც კლდეებია»; ხეობ-იან-ი (მდრ. ხე-ობა) «სადაც ხეობაა»; ბორცვ-იან-

ი «სადაც ბორცვია»; **ჭიუხ-იან-ი** «ადგილი, სადაც ჭიუხებია»; **ხრამ-იან-ი** «ხრამების შემცველი»; **ფლატ-იან-ი** «ღრანტე ადგილებიანი»; **ველ-იან-ი** «ადგილი, რომელიც ველს წარმოადგენს»; **ვაკ-იან-ი** «ვაკე ადგილი»; **ნამ-იან-ი** «რასაც ნამი მოხვდა»; **წყარო-იან-ი** «სადაც წყაროა»; **ბურდო-იან-ი** «სადაც ბევრი ბურდოა»; **ლიჟღრ-იან-ი** «ადგილი, სადაც ლიჟღრია»; **ლამ-იან-ი** «სადაც ლამია»; **ჭაობ-იან-ი** «ჭაობით დაფარული»; **ვაკ-იან-ი** «ვაკე ადგილი».

-**ოვან**: **ციცაბ-ოვან-ი** «ციცაბო ადგილებიანი»; **კლდ-ოვან-ი** «სადაც კლდეებია»; **კუნძულ-ოვან-ი** «სადაც კუნძულებია»; **ტალღ-ოვან-ი** «ტალღების შემცველი»; **ბრაგ-ოვან-ი** «სადაც ბრაგებია»; **წვეთ-ოვან-ი** «სადაც წვეთით, შხეფებით ხდება სითხის ჩამოდინება».

-**იერ**: **ქვეყნ-იერ-ი** «მიწიერი».

-**ოსან**: **ზღვა-ოსან-ი** «ვინც საზღვაო ფლოტში მსახურობს».

დასტურდება აბსტრაქტულ ცნებათა აღმნიშვნელი ფორმებიც. აქ გამოიყოფა **-ობა** და **-ება** სუფიქსები.

-**ობა**: **კლდე-ობა** «კლდედ ყოფნა»; **მთაწმინდ-ობა** «მამადავითობა»; **ველ-ობა** (თუმ. ხევ.) «საომრად ან სათამაშოდ წასვლა»; **ნამიან-ობა** (შდრ. ნამ-იან-ი) «ნამის თვისება, ტენიანობა»; **ღელე-ობა** «დღესასწაული ფშავში».

-**ება**: **ქვეყნიერ-ება** (შდრ. ქვეყნ-იერ-ი) «ქვეყანა».

დამოუკიდებლად **-ობ** სუფიქსი რამდენიმე სიტყვაში იხმარება, _ აღნიშნავს ა. შანიძე (შანიძე, 1973, 130); თ. ზურაბიშვილის აზრით, ტოპონიმიკურ სახელებში **-ობ||-ობ-ა** ბოლოსართებს კრებითი ქონების მნიშვნელობა აქვს (ტ. I, 1976, 49).

-**ობ**: **ბუც-ობ-ი** (კუთხ.) «ჭიანჭველებისაგან ამოტანილი ფხვიერი მიწა» (ქეგლ, I); **ჭურ-ობ-ი** «კლდიანი ადგილი, სადაც მინდორიც არის»; **ჭყანტ-ობ-ი** «ჭყანტიანი ადგილი, ჭაობი»; **ჭანჭრ-ობ-ი** «კორდი წყლიანი, ნოტიო»; **მაღლ-ობ-ი** «მაღალი ადგილი»; **დაბლ-ობ-ი** «დაბალი, დაცემული ადგილი»; **ვიწრ-ობ-ი** «ვიწრო გასავალი მთებში» (ქეგლ, IV); **ველ-ობ-ი** «მინდორი ტყეში» (შდრ. ველობა _ საომრად ან სათამაშოდ წასვლა) (ქეგლ.); **ვაკ-ობ-ი** «ვაკე ადგილი»; **ქან-ობ-ი** «დაღმართი, დაქანებული ადგილი»; **ფერდ-ობ-ი** «დაფერდებული ადგილი»; **გვერდ-ობ-ი** «დაფერდებული ადგილი»; **ღრანტ-ობ-ი** (შდრ. ღრანტე, ღრანტო) «ღრანტე ადგილი».

დასტურდება **-ურ(-ულ)** წარმომავლობის სუფიქსით ნაწარმოები სახელებიც:

-**ურ(-ულ)**: **ალპ-ურ-ი** «ალპების შესაფერი, დამახასიათებელი. ალპური სამოვარი»;

ბექ-ურ-ი «ბექიანი ადგილი»; **ნიადაგ-ურ-ი** «ნიადაგთან დაკავშირებული»; **ტალღ-ურ-ი** «ტალღის დამახასიათებელი».

-**ურ** სუფიქსი გამოიყოფა **გუბ-ურ-ა** ფორმაშიც, რაც ნიშნავს «პატარა გუბეს».

დასტურდება -**იურ** სუფიქსიც, რომლებშიც ორი მაწარმოელია გაერთიანებული: იგ+ურ → იურ (შანიძე, 1973, 128) → მაგ., ქვეყნ-ი-ურ-ი.

დაიდებნა -**აკ** კნინობითის სუქსიანი ფორმებიც, როგორც არის **გორ-აკ-ი** «პატარა გორა».

გვაქვს -**ალ** სუფიქსიანი წარმოებაც: **ღრანტ-ალ-ი** (შდრ. **ღრანტ-ობ-ი**) «ვიწრო ხევი». დასტურდება **ღრანტო**, **ღრანტე** ვარიანტებიც. **ღრანტ-ო** «ღრმა და ვიწრო ხევი»; **ღრანტ-ე** «ღრმა და ვიწრო ხევი». აქ -**ალ**, როგორც ჩანს, ფუძის მაწარმოებელი აფიქსია.

დადასტურდა -**ეულ** სუფიქსიანი ზმნისართიც, რომლის ფუძედ გამოყენებულია **წვეთ**: **წვეთ-ეულ** «წვეთობით».

შეგვხვდა -**ირ** სუფიქსიანი ფორმაც: **ყანობ-ირ-ი** (შდრ. **ყან-ობ-ი**) «იგივეა, რაც ყანე-ბი». ვფიქრობთ, -**ირ** სუფიქსი ფუძის მაწარმოებელი ფორმანტია.

როგორც ცნობილია, ქართულში მოიპოვება სუფიქსი -**ნარ** (რაე-ნარევ ფუძეებთან დისიმილაც. **ნალ**), რომელიც დაერთვის მცენარის სახელის ფუძეს და აღნიშნავს ადგილს, სადაც ბლომად მოიპოვება ფუძით დასახელებული მცენარე: **ნამც-ნარ-ი**, **ფიჭვ-ნარ-ი** და სხვა (შანიძე, 1973, 144). ამ ტიპისაა **თიხ-ნარ-ი** ფორმა («თიხიანი ადგილები»).

-**ეთ** სუფიქსი არის ჩვეულებრივი და ყველაზე გავრცელებული სახე გეოგრაფიულ სახელთა წარმოებისას. ის უშუალოდ დაერთვის სახელთა ფუძეს (შანიძე, 1937, 138). მაგალითად, **წყლ-ეთ-ი** (შდრ. ხმელ-ეთ-ი) «წყლით დაფარული ადგილი, ზღვები და ოკეანეები»; **კუნძულ-ეთ-ი** «კუნძულების წყება, ერთმანეთს მიყოლებული მრავალი კუნძული»; **ტბ-ეთ-ი** «ადგილი, სადაც ტბაა»; **კლდე-ეთ-ი** «კლდიანი ადგილები».

სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილია, რომ -**ა** სუფიქსი გამოხატავს რისამე მქონებლობასა თუ კნინობითობას. ამ ტიპის წარმოება დადასტურდა ჩვენთვის საინტერესო სახელებშიც. საინტერესოა, რომ -**ა** სუფიქსის წინ გვხვდება -**ულ**, -**ალ**, -**ელ**, -**ორ**, -**იხ** და -**უხ** ფორმანტები, რომლებიც, ვფიქრობთ, ფუძის მაწარმოებელი აფიქსებია: **კუნწ-ულ-ა** (შდრ. **კუნწ-ულ-ი**) «წვერი, თხემი, მწვერვალი»; **კუჭ-ულ-ა** (შდრ. **კუნჭ-ულ-ი**, **ჭუნჭ-ულ-ო**) «მთის წვერი»; **ფერცხ-ალ-ა** «ჭიუხებიანი ადგილი»; **კოთ-ორ-ა** «პატარა, კლდოვანი მაღლობი»;

კინწრ-უხ-ა (შდრ. კინწრ-იხ-ო, კუნწ-უხ-ი) «წვერი, კენწერო» (აგრეთვე, ხის ან სახლის). გვაქვს მხოლოდ -ო სუფიქსიანი წარმოებაც, როგორც არის კინწრ-იხ-ო «მთის წვერი, მთის თხემი».

სამეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ -ოდენა ფორმანტი დაერთვის სახელებს და გამოხატავს თანაბრობას, თანაფარდობას. ხშირად ფუძედ გამოყენებულია საზოგადო გეოგრაფიული სახელებიც. ამ ტიპისაა: **ზღვის-ოდენა** «ზღვასავით დიდი»; **მთის-ოდენა** «მთასავით დიდი»; **ქალაქის-ოდენა** «ქალაქივით დიდი».

მსგავსებას გამოხატავს, აგრეთვე, -ებრ თანდებულიანი ფორმები (შანიძე, 1973, 602); **ფრიალოსა-ებრ** «ფრიალოს მსგავსად»; **ზღვის-ებრ-ი** «ზღვებრი, ზღვისნაირი».

დასტურდება აგრეთვე რთული სუფიქსი -ობრივ, რომელიც აწარმოებს ვითარებით ზმნისართებსა და ზედსართავ სახელებს: **ნიადაგი: ნიადაგ-ობრივ-ი** «ნიადაგური».

შეგვხვდა **გარდა** თანდებულიც, რომელიც გამოიყენება გამოსარიცხავად (შანიძე, 1973, 602): **წყალგარდა** ნიშნავს «უწყლოდ».

ზემოთ (სადაც განვიხილავდით საზოგადო გეოგრაფიულ სახელთა ლექსიკას) ჩვენ გამოვყავით -ულ და -ილ სუფიქსიანი მიმღებობები, რომლებიც დასტურდება გეოგრაფიულ სახელთა მსაზღვრელებად. მაგალი- თები: **და-ყაშ-ებ-ულ-ი** «დამსკდარი»; **გა-ვაკ-ებ-ულ-ი** «ვაკედ ქცეული ადგილი მთაში; სადაც ვაკეა»; **გა-მინდვრ-ებ-ულ-ი** «მინდვრად ქცეული; ადგილი, სადაც მინდორი იწყება»; **ამო-ქვაბ-ულ-ი** «ქვაბივით ჩაღრმავებული ადგილი მიწის ზედაპირზე»; **ნამ-ულ-ი** «დანამული»; **ა-მღვრე-ულ-ი** «ის, რაც აიმღვრა»; **ნამ-ილ-ი** «დანამული»; **შე-კბეჩ-ილ-ი** «შეჭრილი ადგილი».

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, საზოგადო გეოგრაფიულ სახელთა ერთი ნაწილი მიღებულია პრეფიქსისა და სუფიქსის დართვით. ამ ტიპისაა: **ნა-მთ-ევ-ი** «სადაც ადრე მთა იყო» (ან «მთაში ნამყოფი კაცი»); **ნა-წყარო-ევ-ი** «სადაც ადრე წყარო იყო»; **ნა-წყლ-ევ-ი** «სადაც ადრე წყალი იყო» და სხვა მრავალი.

წინა ვითარების კვალობაზე ნაწარმოები საზოგადო გეოგრაფიული სახელები (პრეფიქს-სუფიქსური) მეგრულშიც დავადასტურეთ, მაგრამ აქ **ნა-||ნო-** პრეფიქსებთან ერთად გვაქვს -ერ, -ორ, -ე და -უ სუფიქსები. აღსანიშნავია, რომ -ერ და -ორ ფორმანტები ქართული -არ სუფიქსის მორფოლოგიურ-ფონეტიკური ეკვივალენტებია (ვაშაკიძე, 1887): **ნო-წყურ-გილ-ერ-ი** (წყურგილი «წყარო») «ნაწყაროევი»: **ნოწყურგილმა** გვემართით «ნაწყარო-

ევზე ავედით»; **ნო-ჭვან-ერ-ი** (ჭვანა «ყანა») «ნაყანევი»: სოფელში სოთინ ვაჩქულუ **ნოჭვანე** «სოფლიდან არსად ჩანდა **ნაყანევი**»; **ნა-ჭყონჭყ-ორ-ი** (ჭყონჭყი «ჭაობი») «ნაჭაობარი»: **ნა-ჭყონჭყორს** ვე შიამჩნენთია «**ნაჭაობარს** ვერ შეამჩნევთო». აღნიშნული ტიპის სახელებთან დადასტურებული -ე სუფიქსი -ერ-ისაგან მიღებული ჩანს [-ერ → ე] (ვაშაკიძე, 1987): **ნო-ჭვან-ე** «ნაყანევი»; **ნო-წყურგილ-ე** (წყურგილი «წყარო») «ნაწყაროევი». რაც შეეხება **ნა-||ნო-** პრეფიქსებთან ერთად დადასტურებულ -უ სუფიქსს, იგი ქართული -ევ სუფიქსის ბადალი ჩანს მეგრულში (ვაშაკიძე, 1987): **ნა-წყარ-უ** (წყარი «წყალი») «ნაწყლევი»: წყარქ კინ **ნა-წყარუს** ქინოლუ «წყალი ისევ **ნაწყლევი** ჩავარდა»; **ნო-წყარ-უ** (მდრ.: **ნა-წყარ-უ** «ნაწყლევი»): **ნოწყარუს** წყარი ვედიტენს კინი ქიჩინია «**ნაწყლევის** წყალი არ დასტოვებს, ისევ იქნებაო (მოვაო)».

დადასტურდა დანიშნულების სახელების კვალობაზე ნაწარმოები ფორმებიც.,

სა_ე: **სა-თოვლ-ე** «თოვლიანი მთა»; **სა_ო:** **სა-ნიავ-ო** «ადგილი, სა-დაც ნიავი ქრის»; **სა-ზღვა-ო** «ზღვისთვის განკუთვნილი»; **სა-მთ-ო** «მთისთვის განკუთვნილი» და სხვა მრავალი. შეგვხვდა **მა_არ** აფიქსებიანი წარმოებაც: **მა-ქან-არ-ი** «ხევის პირი, ფლატიანი».

გამოიყო უქონლობის აფიქსებით მიღებული ფორმებიც: **უ-წყლ-ო** «სადაც წყალი არ არის»; **უ-ბარ-ო** «ბარის გარეშე»; **უ-ჭაობ-ო** «ადგილი, სადაც ჭაობი არ არის» და სხვა.

განაალიზებული მასალიდან ჩანს, რომ ერთ შემთხვევაში დერივიციის გზით მიიღება გარკვეული შინაარსის მქონე საზოგადო გეოგრაფიული სახელები (გორ-აკ-ი, ფერდ-ობ-ი და სხვა), ხოლო სხვა შემთხვევაში საზოგადო გეოგრაფიული სახელებისაგან ნაწარმოებია ახალი ლექსიკური ერთეული (რომელიც აღარ არის გეოგრაფიული სახელი: ზვა-ოსან-ი, სა-ზღვა-ო, კლდე-ობა და სხვა).

თავი II

საზოგადო გეოგრაფიული სახელები

კომპოზიტებსა და შესიტყვებებში

კომპოზიცია, როგორც სიტყვაწარმოების ერთ-ერთი საშუალება, ხშირად გვხვდება საზოგადო გეოგრაფიულ სახელებში. «თხზული სახელის შედგენა (კომპოზიცია) სხვადასხვა საშუალებით ხდება ქართულში. ფუძის გაორკეცებით: **თავ-თავი**, **ძერ-ძერ-უკ-ი**; ორი

სხვადასხვა ფუძის შეერთებით: თავ(ს)-მჯდომარე, თავის-უფალ-ი; ორზე მეტი სხვადასხვა სიტყვის ან ფუძის შეერთებით: (ა)-თ-ერთ-მეტ-ი, ოც-და-სამ-ი, თავ(ს)-ქუდ-მოგლეჯილი, გულ(ს)-ხელ-დაკრეფილი «(შანიძე, 1973, 148).

საზოგადო გეოგრაფიული სახელები მიიღება სხვადასხვა სახის კომპოზიციით:

1. საკმაოდ ხშირია არსებითი + არსებითი სტრუქტურის კომპოზიტები: მთა-ბარი «მთა და ბარი»; მთა-ველი «მთა და ველი»; მთა-ღრე «მთა და ღრე»; კლდე-ღრე «კლდე და ღრე»; ღრე-კლდე «ღრე და კლდე»; მთა-გორა «მთა და გორა»; მინდორ-ველი «მინდორი და ველი»; ტყე-ველი «ტყე და ველი»; მიწა-მამული «მშობლიური ქვეყანა»; ველ-მიდამო «ველი და მიდამო»; ველ-მინდორი «ველი და მინდორი»; მინდორ-ტყე «მინდორი და ტყე»; მინდორ-ყანა «მინდორი და ყანა»; მინდორ-ჭალა «მინდორი და ჭალა»; ტყე-ველი «ტყე და ველი»; ტყე-მინდორი «ტყე და მინდორი»; ტყე-ღრე «ტყე და ღრე»; მიწა-წყალი «სახნავ-სათესი მიწა, ადგილ-მამული»; ტყე-მინდორ-ველი «ტყე, მინდორი და ველი»; ღელე-ხევი «ღელე და ხევი»; წყარო-ფშა «წყარო და ფშა»; ღელე-გორაკები «ღელეები და გორაკები»; წყალ-ჭალა «წყალი და ჭალა»; ზღვა-ხმელეთი «ზღვა და ხმელეთი». მეგრულში: წყარპიჯი «წყლის პირი».

ზოგჯერ კომპოზიტის I ნაწილი, არსებითი სახელი, რაიმე ნიშნით განსაზღვრავს მომდევნო კომპონენტს: კლდე-გული «კლდოვანი გული»; კლდე-კაცი «კლდესავით მტკიცე კაცი»; ვაკე-ხეობა «გავაკებული»; ვაკე-მინდორი «სწორი, გაშლილი მინდორი»; ვაკე-თალი «სწორი თალი»; ზღვა-ქვეყანა «ზღვასავით დიდი ქვეყანა»; ზღვა-უდაბნო «ზღვასავით დიდი უდაბნო»; ზღვა-სიმფონია «ზღვასავით დიდი სიმფონია».

გვხვდება გაორკეცების გზით მიღებული ფორმებიც (როცა შენაცვლებულია ხმოვანი): ხევ-ხუვი «ხევები». დასტურდება საწყისი მარცვლის შენაცვლებით მიღებული კომპოზიტებიც: აღმართ-დაღმართი «აღმართი და დაღმართი».

2. ფუძის გაორკეცების გზით მიიღება ზმნისართებიც, ასეთებია: მთა-მთა «მთებით, მთის გაყოლებით»; ხევ-ხევ «ხეავეებით, ხევის გაყოლებით»; დაღმართ-დაღმართ «დაღმართისკენ, დაღმართის დაყოლებით»; აღმართ-აღმართ «აღმართისკენ, აღმართის აყოლებით»; ტყე-ტყე «ტყეზე გავლით»; ყანა-ყანა «ყანებზე გავლით»; მინდორ-მინდორ «მინდორებზე გავლით»; ნაპირ-ნაპირ «ნაპირის გაყოლებით»; ღელე-ღელე «ღელის გაყოლებით»; წყალ-წყალ «წყლის გაყოლებით»; გზა-გზა «გზის გავლით»; შარა-შარა «შარაზე გავლით»; დაბა-

დაბა «დაბის გავლით»; **სოფელ-სოფელ** «სოფლის გავლით»; **ქალაქ-ქალაქ** «ქალაქის გავლით». მეგრ. **წყარ დო წყარ** «წყალდაწყალ»; **ტყა დო ტყა** «ტყედატყე». დუს¹ იბლა **ტყა დო ტყაშა** «თავს წავიღებ ტყედატყე (ქაჯაია, III, 42); **გოლა დო გოლათ** «მთადამთა»: მოლართუ **გოლა დო გოლათ** «წამოვიდა მთა-მთა» (ქაჯაია, III, 375); **კ¹რდე-კ¹რდე** «კლდე-კლდე»: **კ¹რდე-კ¹რდე** მესხაპუნა ქარიჭალი ერსქემეფი «კლდე-კლდე მიხტუნავენ რქაშვერილი ქურციკები» (ქაჯაია, II, 176); **შარა დო შარას** «იგივეა, რაც შარა-შარა, გზადაგზა»: **შარა-შარას** ჭეჯინქაწიჭვილუუ «**გზადაგზა** ცოტა ნადირი მოკლა» (ქაჯაია, II, 241).

3. ზოგჯერ ორი არსებითი სახელისაგან შედგენილი კომპოზიტის II ნაწილი (არსებითი სახელი) წარმოქმნილია . ყველაზე ხშირად ეს უკანასკნელი -ა სუფიქსიანი ფორმა: **წყალწყალა** «წყალივით თხელი».

ზოგჯერ მეორე კომპონენტი აბსტრაქტული სახელია: **მთამსვლელობა** «ტურისტული ასვლა»; **წყალდიდობა** «მდინარეების წყლის ადიდება»; **წყალბარაქიანობა** «წყალუხვობა»; **წყალგამტარობა** «წყლის გატარების უნარი».

4. ხშირად დასტურდება **არსებითი სახელი + ზედსართავი სახელი** სტრუქტურის კომპოზიტები: **წვეთანკარა** «რასაც ანკარა წვეთი აქვს»; **წყალწმიდა** «წმინდა წყლის»; **ლილოჭრელი** «იგივეა, რაც ლილო»; **ტყემცირე** «ადგილი, სადაც ტყის ნაკლებობაა».

გვაქვს ისეთი შემთხვევებიც, როცა კომპოზიტის მეორე ნაწილი წარმოქმნილი ზედსართავი სახელია (მქონებლობის): **მთაგორაკიანი** «ადგილი, სადაც მთები და გორაკებია»; **წყალბარაქიანი** «წყალუხვი»; **ვაკეზურგიანი** «ვაკე ზურგის მქონე»; **ოღროჩლორიანი** «ოღრო-ჩლორო ზედაპირის მქონე»; **ტყეველიანი** «ტყენარევი ველიანი».

5. გამოიყოფა **არსებითი სახელი + მიმღობა** ტიპის მოდელები. ასეთებია: **გზამკვლევი** «გზის გამკვლეველი»; **მთამსვლელი**, **კლდეცოცავი** «ვინც კლდეებზე ცოცავს»; **მიწათმხმარებელი** «მიწათმოქმედი»; **მიწამწვარა** (ქართლ.) «გვალვისაგან დამსკდარი მიწა»; **მიწათხრელი** «ექსკავატორი»; **ნიადაგმცოდნე** «ნიადაგთმცოდნე»; **წყალგამჯდარი** «ტენიანი, რასაც წყალი აქვს გამჯდარი»; **წყალჩამდგარი** «რაშიც წყალი არის ჩამდგარი»; **ტალღზომი** (სპეც.) «ტალღის სიგრძის გასაზომი ხელსაწყო»; **ნიაღვარგამტარებელი** «ნაგებობა ნიაღვრის გასატარებლად»; **ნიაღვარმიმღები** «ნაგებობა ნიაღვრის მისაღებად»; **წყალგამტარი** «წყლის გამტარი»; **წყალგამყვანი** «წყლის გასაყვანად საჭირო»; **წყალგამყოფი** «მთა ან ამაღლებული ადგილი, რომელიც თიშავს მდინარეთა ნაპირებს»; **წყალგამყრელი** «წყალგამყოფი»; **წყალ-**

გამშვები «წყალგასაშვები»; წყალგამძლე «რაც წყალს უძლებს»; წყალგამწმენდი «წყლის გასაწმენდი მოწყობილობა»; გზააზნეული «დაბნეული, გზას ამცდარი»; ფეხმოუკიდებელი «ციცაბო»; მიწაყრილი «მიწისაგან შემადგენელი ადგილი»; მიწაჭრილი «სპეციალური დანიშნულების ჭრილი, ორმო»; წყალწაღებული «ვინც ან რაც წყალმა წაიღო»; წყალგადასხმული «ვისაც ან რასაც წყალი გადაასხეს»; წყალგამოვლებული «რასაც წყალი გამოავლეს»; წყალგარეული «რამიც წყალია გარეული»; წყალშემორტყმული «რასაც წყალი აქვს შემორტყმული, მიწანარევი»; ტყესაცავი «ხელოვნურად გაშენებული ტყე»; ტყესარგავი «ხეების დასარგავი მანქანა, იყენებენ ტყის ხელოვნურად გაშენებისათვის»; ტყესათესი «ხის თესლის სათესი მანქანა, იყენებენ ტყის ხელოვნურად გაშენებისათვის»; მინდორსაცავი «ხელოვნურად გაშენებული ტყის ზოლი»; ნიაღვარსაშვები «ნაგებობა ნიაღვრის წყლების გასაშვებად»; ნიადაგსახმარი «ყოველდღიურად სახმარი»; ნიადაგსაცავი «ნიადაგის საცავი»; მიწადასაყრელი «მოსასპობი, დასალუპავი»; წყალგადასაშვები «იგივეა, რაც წყალგადასაგდები»; წყალსაღები «წყლის ამოსაღებად მოწყობილი»; მეგრულში: წყარმოძინელი «წყალმომატებული»; წყარკათაფილი «წყალშერეული»; წყარხვილირი «წყალდაგუბებული».

6. დასტურდება არსებითი + მასდარი სტრუქტურის კომპოზიტებიც (მთასვლა «სამთო ტურიზმი»).

7. გვაქვს არსებითი + ზმნისართი ტიპის მოდელიც: წყალგაღმა «წყლის იქითა მხარეს»; მეგრ. «წყარმელე»; წყალგამოღმა «წყლის აქეთა მხარეს»; მეგრ. «წყარმოლე»; წყალაღმა «წყლის დინების საპირისპირო მიმართულებით»; მეგრ. წყარჟიდო «წყალზევით»; ზღვასგაღმა «ზღვის იქითა მხარისა».

8. ზოგჯერ კომპოზიტის I ნაწილი ზედსართავი სახელია (ზედსართავი სახელი + არსებითი სტრუქტურის კომპოზიტი): შუაწელი «მთის შუა ნაწილი».

9. დასტურდება ზედსართავი სახელი + ზედსართავი სახელი ტიპის მოდელიც. აღსანიშნავია, რომ ორივე კომპონენტი (მამასადამე, კომპოზიტის პირველი ნაწილიცა და მეორეც) წარმოქმნილია: კლდიან-რიყიანი «ადგილი, სადაც კლდეები და რიყეებია»; ველიან-ჭალიანი «ველიანი და ჭალიანი ადგილი».

10. გამოიყო იმ ტიპის კომპოზიტებიც, რომელთა პირველი ნაწილი ნათ. ბრუნვის ფორმით არის წარმოდგენილი:

ა) მხოლოდითი რიცხვის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით წარმოდგენილი არსებითი

სახელი + არსებითი სახელი: ველისპირი «ველის ნაპირი, კიდე»; ზღვისკარი «ზღვასა და მთას შორის მდებარე ვიწრო გასასვლელი»; ზღვისპირა «ზღვის ნაპირას».

ბ) მრავლობითი რიცხვის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით წარმოდგენილი არსებითი სახელი + არსებითი სახელი: მიწათპატრონი «მიწათმფლობელი».

გ) მრავლობითი რიცხვის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით წარმოდგენილი არსებითი სახელი + აბსტრაქტული სახელი: მიწათქირავნობა «მიწის ქირავნობით დამუშავება»; მიწათსარგებლობა «მიწით სარგებლობა»; მიწათსაკუთრება «მიწის საკუთრება»; მიწათმფლობელობა «მიწის მფლობელობა, მიწის საკუთრება»; ქვეყანათმცოდნეობა «გეოგრაფია»; წყართმცოდნეობა «ისტორიის დამხმარე დარგი, რომელიც წყაროებს სწავლობს».

დ) მხოლოდითი რიცხვის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით წარმოდგენილი არსებითი სახელი + წარმოქმნილი სახელი: ზღვისპირეთი «ზღვის პირას მდებარე მხარე»; ზღვისპირული «ზღვის პირის დამახასიათებელი».

ე) მრავლობითი რიცხვის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით წარმოდგენილი არსებითი სახელი + მიმღეობა: მიწათმფლობელი «მიწის კერძო მესაკუთრე»; მიწათმოქმედი «მიწის დამმუშავებელი»; მიწათმოწყობი «მიწათმოწყობაზე მომუშავე»; ნიადაგმცოდნე «ნიადაგთმცოდნეობის სპეციალისტი».

საზოგადო გეოგრაფიული სახელები დასტურდება შესიტყვებებშიც. ყველაზე ხშირად აღნიშნული ტიპის სახელები გვხვდება მცენარეთა სახელწოდებებში. ასეთებია:

მთის ბარისპირა, ქართლ. ნაზადა; მთიულ. ბაბუნა ყვავილი; თუშ. ფუტკრის დედა; სვან. ბარამჩაი» (მაცაშვილი, 1991, 49); მთის ბოკვი, მთის ნეკერჩხალი, რაჭ. თეკერა, სვან. თეკრა (მაცაშვილი, 1991, 49); მთის იაღღუნი (მაცაშვილი, 1991, 49); მთის მოცხარი, თუშ., ხევს. ალუდა, თუშ. კლდის დუხი, რაჭ., ლეჩხ. დათვიმოცხარი, აჭარ. მერცხალი» (ა. მაცაშვილი); მთის პიტნა, აჭარ. კაპლიბალახა, ნანეთი; მთის სამყურა (მაცაშვილი, 1991, 49); მთის სვინტრი, მოხ. ჩალისხილა; მთიულ., რაჭ. შაქართაფლა; მთის ტუნგი (მაცაშვილი, 1991, 50); მთის ღოღო, თუშ. ჭირტალი; ხევს. სამოგა, საგუგა, სვან. ტელეფი; მთის შროშანი, ქიზ. თარიში, ფშავ. კიტრა; მოხ. ჩუკოკიტრა; მთიულ. კიტრანა; თუშ. დათვისკიტრა; ხევს. ბარის კიტრა; რაჭ., ლეჩხ. თიორში; თიოში; ზმ.იმ. თიოშა, ქიოშა; აჭარ. შროშანი, ჩირიში, სვან. ლახგაშ კჷნტრ (მაცაშვილი, 1991, 50); კლდისდუმა «ერთგვარი მცენარე, ბალახოვანი ხე»; კლდისვაშლა, მოხევ. კლდისხორცა; თუშ. ფხიჯა, ხიჯა, ხაჯე, მესხ. კლდის ჯოჯო;

აჭარ. უკვდავა, მეგრ. ცენაშე (მაცაშვილი, 1991, 39); კლდის იასამანი, ქართლ. კლდის ყვავილი; კლდის მოცხარი, ფშავ., ხევს., თუშ. ალუდა; მთიულ. მაცხარი; ძვ. ქართ. არახილი; კლდის ქოთანა; კლდის ხახვი; კლდის ნიორა; მიწავაშლა, გურ. მიწის ვაშლი; ჭან. დიხა უშქური, მეგრ. დიხაში უშქური, სვან. გიმიშ ვისგ, მიწავაშ(ლ); მიწამაცვალა «ბალახმაცვალა»; მიწაყარა; მიწის ბარდა; მიწის ვარსკვლავა; მიწის ნუში (მაცაშვილი, 1991, 50); ეწრის გვიმრა, აჭარ., გურ, ეწერი, იმერ., რაჭ., ლეჩხ., გურ. გუმბრა, ჭან. ლიმხონა, ლიმხუნა, მეგრ. გვიმარა, გუმარა, სვან. ჩაჟვემ გვიმორ, ხოლა გვიმორ (მაცაშვილი, 1991, 25); ყანის ზაია ქართლ. წალიკა, რაჭ., ლეჩხ. კევრა, წილობა (მაცაშვილი, 1991, 76); ყანის მსხალი (კახ.) «შავ-ჩოხა»; ყანის ნიორი «ბოლქვიანი მცენარე ყანებში გავრცელებული» (ქეგლ); ტყის ბოლოკა; ტყის თივაქასრა, კახ. წვრილა, თშ. წერულა; ტყის; ტყის მრავალძარღვა; ტყის მიხაკი; ტყის პიტნა, კახ. პიტნურა; ქართლ. ცხენის პიტნა; ქართლ., ზემო იმერ. ვირიპიტნა; ქვემო იმერ. ცხენიპიტნა; აჭარ. ტენცო; მეგრ. ჭვალმიტა, ჭვალმინთა; სავნ. მინთვ, მინთჲ, მინთოორ, ტყა□რ მინთვ (მაცაშვილი, 1991, 66); ტყის ჟუნჯრუკი; ტყის სამყურა; ტყის სანთელა; ტყისურა; ქვეყნისგული «წვიმის სოკოს ერთ-ერთი სახეობა» (ქეგლ); მდელოს თივაქასრა; მდელოს მატკვარცანა, ზემო იმერ. ირემა, ოკრიბ. ყვავისფრჩხილა, რაჭ. მატკვლაცანა; მდელოს მელაკუდა; მდელოს შვრიანა; მდელოს წივანა, ფშავ. შალაფი (მაცაშვილი, 1991, 48); წყლის ზაია; წყალიკრეფია; წყლის ბამბა; წყლის დვალურა (მაცაშვილი, 1991, 93); წყლის ვაზი; წყლის ვარსკვლავა; წყლის ზამბახი, გურ. სატევარა, მეგრ. არკოთა; წყლის იელი; წყლის კაკალი «ჭულუმბური», მეგრ. ოხოხია; წყლის მანანა; წყლის მარწყვა; წყლის მრავალძარღვა; წყლის წიწმატი, კახ. ჩალანდარი, აჭარ. კუკუჟერა, ჭან. კუბური, მგრ. მექიშერებული; წყლის სამყურა; წყლის სუმბული; წყლის ფურისულა; წყლის წაბლი; წყარო პირი (აჭარ.) «მსხლის ჯიში»; ზღვის სალათა; ზღვის შროშანი; ზღვის ხახვი; ზღვისპირა ფიჭვი (მაცაშვილი, 1991, 29).

ძალზე საინტერესო იქნება ამ მხრივ ცხოველთა (გარეული თუ შინაური) სახელების შესწავლა, მაგ., ტყის კვატა (შდრ. მეგრ. ტყარი კვატა) ტიპისა და სხვა. ვფიქრობთ, ჩვენ ამ საკითხებზე მუშაობას გავაგრძელებთ.

როგორც ჩანს, კომპოზიციის გზით მიღებული ჩვენთვის საინტერესო ფორმებიც (ისევე, როგორც ზემოთ განხილული დერივაციული სახელები) ორი სახისაა (შინაარსის თვალსაზრისით): ერთ შემთხვევაში კომპოზიტი საზოგადო გეოგრაფიული სახელია (მთა-

ბარი, მინდორ-ველი ტიპისა), ხოლო სხვა შემთხვევაში (როცა კომპოზიტის მხოლოდ ერთ-ერთი კომპონენტია საზოგადო გეოგრაფიული სახელი) მიიღება განსხვავებული შინაარსის მქონე სახელი (მიწათმფლობელი, ზღვისკაცი, მთის მოცხარი და სხვა) ან ზმნისართი (საზოგადო გეოგრაფიულ სახელთა ფუძის გაორკეცებით): სოფელ-სოფელ, მთა-მთა და სხვა.

დასკვნითი დებულებები

ქართულში საკმაო რაოდენობით დადასტურდა მთა-ბარისა და წყლის აღმნიშვნელი სახელები.

I. მთის აღმნიშვნელი ლექსიკა დაიყო რამდენიმე თემატურ ჯგუფად: 1. უშუალოდ მთა-კლდესთან დაკავშირებული სახელები; 2. მთა-კლდის სხვადასხვა სახეობის გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები (გორი, გორა «დიდი ბორცვი, მრგვალად ამალღებული ადგილი»; თაფა «პატარა მთა»; წყვერწვეტა «წაწვრილებული წვერის მქონე»; მთაგრეხილი «ერთმანეთს მიყოლებული მთები»; კბოდე «ციცაბო კლდე ზღვასთან ან მდინარის პირას»; ქედი «წაგრძელებული მთა»; სპონდიო «წყალქვეშა კლდე»; ჭურობი «კლდიანი ადგილი, სადაც მინდორიც არის»; კოთორა «კლდოვანი მაღლობი ფერდობ ადგილებში»; კრიამპი «კლდის პირი უფსკრულთან»; ფეხმოუკიდებელი «ციცაბო,»; ბორცვი «მცირედ შემალღებული ადგილი»; ფრიალო «მეტად ციცაბო»; ჭიუხი «სწორხაზოვნად გადაჭიმული მაღლობი» და სხვა); 3. მთა-კლდის ნაწილების აღმნიშვნელი სახელები: (კონცხი «ცხვირი კლდეთა»; ცერი «კლდის ან მაღალი მთის ნაპირი», ზეგანი «ვაკე ადგილი მთაზე»; კინკრიხო «მთის წვერი»; ხრიატი «კლდიანი და ქვიანი ფერდობი»; შტო «ქედის განაყოფი»; თოვლის ხაზი «მთის ის ადგილი, ნაწილი, რომლის ზევითაც თოვლი მუდმივად დევს»; გოხი «კლდის ნატეხი»; კალთა «დაქანებული, დაფერდებული მხარე მთისა» და სხვა); 4. «მთასთან» მდებარე ადგილების, კერძოდ «ხევის» აღმნიშვნელი ლექსიკა: (ხევი «მდინარის ღრმა კალაპოტი ხევში»; ხეობა «მთებს შუა წყალგამყოფი ადგილი»; ხრამი «კლდიანი ღრმა ხევი»; ნალვარევი «ხმელი ხევი»; ღრანჩო «პატარა ხევი»; ღრადო «კლდიანი ღრმა ხევი»; ღრანტალი «ღრმა ხევი»; ნალრანტი «წყლისაგან ჩახრამული ხევი»; წკვარამი «ღრმა ხევი»; ყრჩუ «ვიწრო და ცხელი ადგილი ხევში»; ნოღა «ხეობის ნაწილი, რომელსაც ფარავს წყალი წყალდიდობის დროს»; ხევეიწრო «ვიწ-

რო გასავალი ხევში»; **ტალვეგი** «ხეობის ფსკერის უმდაბლეს წერტილთა შემაერთებელი ხაზი»; **წარბი** «ხეობის ფერდობებისა და მდინარის ზედაპირის შემხვედრ წერტილებში გამავალი ხაზი»; **მაქანარი** «ხევის პირი, ორხევი».

«მთასთან» დაკავშირებული ლექსიკა დადასტურდა ქართული ენის დიალექტებშიც: **ქანჩახი** (კახ. ფშ.) «ბუჩქით ან ტყით დაფარული კლდიანი, ძნელად სავალი ადგილი»; **კრანჩხი** (ქიზ.) «ღრანტე, კლდე»; **კაწაპანია** (რაჭ.) «მაღალი აღმართი»; **ბრეჯი** (იმერ.) «პატარა გორაკი – ბეჯი»; **წრიაპი** (ზემო იმერ.) «ციცაბო; ციცაბო კლდე»; **კარწახი** (გურ.) «დიდი აღმართი»; **კარჩხალი** (გურ.) «კარჩხალი მთა, კლდოვანი, ტიტველი მთა»; **კუჭულა** (ხევს.) «მთის წვერი»; **ღრიანკელი** (იმერ. გურ.) «კლდოვანი, ვიწრო და ღრმა ხეობა»; **ფხაწალი** (მთიულ.) «კლდიანი, მიუდგომელი ადგილი მთაში»; **დალდე** (ფშ.) «კლდეში შეზნექილი ადგილი, სადაც ნადირი დაწვება ან თოვლი შერჩება»; **ბორო** (რაჭ.) «დიდი მთა»; **ნაური** (ქიზ.) «მთებს შუა, ან სერზე სიგრძივ ჩაღრმავებული ადგილი (ხეობაზე უფრო პატარა)»; **კეტამი** (ფშ.) «კლდის თავი»; **კინწუხი** (ფშ.) «წვერი, წვეტი, კენწერო»; **კინწრიხო** (მოხ.) «წვერი, კენწერო»; **ლაწვი** (ხევს.) «კლდიანი ადგილი»; **კუჭულა** «მთის წვერი»; **კოდმე** (გურ.) «მთის კონცხი, გორის ფერდობი, გვერდობირ» და სხვა.

II. «ბარის» აღმნიშვნელი ლექსიკაც დაიყო რამდენიმე თემატურ ჯგუფად: 1. უშუალოდ **მიწა-ბარის** აღმნიშვნელი სახელები; 2. **მიწა-ბარის** სახეობათა (თუ თვისების) გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები (**ველი**; **ვაკე** «სწორი, გაშლილი ადგილი»; **ბაქანი** «მოსწორებულ-მოვაკებული ადგილი»; **მინდორი** «სწორი და ბალახიანი ადგილი»; **ტრამალი** «ბალახით დაფარული ვრცელი ვაკე»; **კორდი** «ბალახიანი მიწის ნაკვეთი, რომელიც წლების მანძილზე არ დამუშავებულა»; **ხრიატი** «ქვანარევი სახნავი მიწა»; **წეფხი** «მჭლე და ცუდი მიწა»; **დიხაშხო** «უნაყოფო, მწირი მიწა»; **მწირი** «უნაყოფო, მოუსავლიანი, მწირი ნიადაგი»; **ეწერი** «ნიადაგის სხვადასხვა ტიპის სახელი»; **ლაგაზი** «ნოტიო, თიხნარი ნიადაგი»; **ბიცი** «ხსნარი მარილების შემცველი ნიადაგი»; **ფხვიერი** «წვრილი, ერთმანეთთან დაუკავშირებელი ნაწილებისგან შემდგარი მიწა» და სხვა); 3. **მიწის** ნაწილების აღმნიშვნელი სახელები (**ნიადაგი** «დედამიწის ქერქის ზედა ფხვიერი ნაწილი»; **ბელტი** «მიწის მონაკვეთი, ბარით ან სახნისით მოჭრილი»; **ჯეკმა** «მიწის ფენა»; **ნემომპალა** «ტყის მიწა, ნადაგის შემადგენელი ნაწილი, რომელიც წარმოქმნილია მცენარეებისა და ცხოველების ლპობისაგან» და სხვა); 4. **მიწა-ვაკესთან** დაკავშირებული ლექსიკა, რო-

მელიც მის ფორმაზე მიგვანიშნებს (**აღმართი**; **დაღმართი** «ქვევითკენ დაქანებული ადგილი»; **ამრეცი** «მცირე აღმართი» (საპ. დამრეცი); **ფერდობი** «დაფერდებული ადგილი»; **ოღრო** «ამოღრმავებული ადგილი»; **ხარო** «ღრმა ორმო»; **ამოქვაბული** «ქვაბივით ჩაღრმავებული ადგილი» და სხვა); 5. **მიწა-ბარის** აღმნიშვნელი სახელები, რომლებიც გამოხატავენ მის მდებარეობას (თუ რას ესაზღვრება): **კუნძული** «ხმელეთის ნაწილი, ყოველმხრივ წყლით შემოსაზღვრული»; **ნახევარკუნძული** «ხმელეთის ნაწილი, რომელიც სამი მხრით ზღვით არის შემოსაზღვრული»; **შეკბეჩილი** «ის, რაც შეჭრილია ზღვაში, მდინარესა თუ მთაში»; **ნოღა** «მდინარის გაყოლებაზე არსებული ნაყოფიერი ადგილი»; 6. საზოგადო გეოგრაფიული სახელები, რომლებიც გარკვეულ დასახლებულ პუნქტზე მიგვანიშნებენ (**ქალაქი** «დიდი დასახლებული პუნქტი»; **სოფელი** «უპირატესად გლეხებით დასახლებული პუნქტი»; **დაბა** «დიდი სოფელი ქალაქის ტიპისა»; **უბანი** «ქალაქის ან სოფლის ერთ-ერთი კუთხე; ნაწილი»; **რაიონი** «გეოგრაფიული, ეკონომიური თუ სხვა ნიშნის მიხედვით გამოყოფილი ტერიტორიული ერთეული»).

მიწა-ბართან დაკავშირებული ლექსიკის გამომხატველი სახელები დადასტურდა ქართული ენის დიალექტებშიც: **თრითინა** (იმერ.) «თრითინა მიწა, სადაც არაფერი მოდის»; **ჩოფი** (თუშ.) «სიციხიანი, ცხელი ადგილი»; **ხოტბო** (ერწ.) «ნემომპალა»; **დინდგლი** (ქიზ.) «შავი მიწა, ძარღვიანი ლაფი იცის»; **ფსუარი** (ქართლ.) «წმინდა; ამტვერებული მიწა»; **ბუცობი** (რაჭ.) «ჭიანჭველებისაგან ამოტანილი ფხვიერი მიწა» და სხვა.

III. რამდენიმე თემატურ ჯგუფს წარმოგვიდგენს წყლის აღმნიშვნელი ლექსიკაც. აქ გამოიყო **წყლის** გამომხატველი საზოგადო გეოგრაფიული სახელები და თავად ლექსემა წყალი.

დადასტურდა უშუალოდ «წყალთან» დაკავშირებული მსაზღვრელები: **მტკნარი** «უმარილო, უგემური»; **წმინდა** «შეურეველი, ანკარა, სუფთა»; **ხისტი** «ხეშეში»; **მინერალური** «მინერალების შემცველი»; **ამღვრეული** «რაც ამღვრიეს ან აიმღვრევა»; **დუბელა** «ნელთბილი, უგემური წყალი»; **ბურდოიანი** «ბურდოს შემცველი მღვრიე წყალი»; **ძვალმოტეხილი** «ოდნავ შემთბარი»; **გამდინარე** «რაც გაედინება»; **დამცვრეული** «ცვრებად დასხურებული» და სხვა მრავალი.

ცალკე ჯგუფს ქმნის ის ზმნები და ზმნისართები, რომლებიც წყლის გამოყენებასთან (ან მის თვისებებთან) არის დაკავშირებული: **ამოხაპავს** «ხაპით ამოღვრის»; **გაალაღ-**

ლალებს «წყალში გაავლებს»; გააჟივებს «ძლიერ დაასველებს»; გამოხდის «გამოხდის წყალს»; დააგუბებს «გუბედ აქცევს»; დაატბორებს «დააგუბებს»; გაილუმპება «ძლიერ დასველდება»; დულს «ძლიერ ცხელდება და მოძრაობაში მოდის»; წუწავს «ერთიანად ასველებს»; წრეტს «სითხისგან ცლის»; ღაპა-ღუპით «მსხვილ-მსხვილ წვეთებად ღვრა»; წყალ-წყალ «წყლის გაყოლებით, წყალში»; წყალდაწყალ «წყლის გაყოლებით, წყალში»; წვეთეულ «წვეთობით, წვეთ-წვეთად».

გამოიყო «წყლით» გაჟღენთილი საგნებისა თუ ადგილების აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულებიც: გაჟღენთილი «წყლიანი»; გაჟინთული «გაჟღენთილი»; დამბალი «რაც დალბა, დასველებული»; ლიჟღრიანი «სველი, ნამიანი»; ნოტიო «სველი»; ლაპარტი «ძალიან სველი»; ლაჭე «სველი, ნოტიო» და სხვა.

როგორც ითქვა, ცალკე თემატურ ჯგუფად წარმოვადგინეთ წყლის აღმნიშვნელი საზოგადო გეოგრაფიული სახელები (ზღვა, მდინარე, ტბა...).

გამოვყავით უშუალოდ «ზღვასთან» (თუ «მდინარესთან») დაკავშირებული ლექსიკა (ზრაგა «უხილავი წყალქვეშა კლდე»; ღურღუმი «ღრმა ადგილი მდინარეში»; ტოროსი «პოლარულ ზღვებში ზღვის მოქცევის, ქარის ან დინების ძალის მიყენების გამო ყინულების შეკუმშვით წარმოქმნილი ხორგო»; ზვირთი (მეგრ. გვართა) «დიდი ტალღა»; ღელვა, მეგრ. ლიმუა «ზღვის აღშფოთება»).

ცალკე თემატურ ჯგუფად წარმოვადგინეთ «წყლის» შემადგენელ ნაწილთა აღმნიშვნელი სახელები (წვეთი, ცვარი და სხვა). ნაწილი საერთოქართველურია.

IV. გამოიყო უცხო ენებიდან ნასესხებია სახელებიც (ლიმანი «ნავსადგური»; გრუნტი «ნიადაგის მყარი ზედაფენა»; აისბერგი «ზღვაში მცურავი ყინულის მთა, კუნძული, პოლარული მყინვარის მონატეხი»; ბუხტი «ზღვის პატარა უბე, გემების სადგომად გამოსადეგი»; გლეტჩერი «ხეობის მყინვარი, აგრეთვე: გეოლოგ. ყინულის მასა, რომელიც წარმოიშობა მარად თოვლიან მთებში და ნელა ეშვება ქვევით (სიმძიმის ძალის გავლენით)»; პლატო «ქვიშიანი და ჭაობიანი დაბლობები დას. საფრანგეთში, ბისკაის ყურის ნაპირებზე»; ლაგუნა «პატარა ტბა» და სხვა).

V. დადასტურდა იმ ტიპის საზოგადო გეოგრაფიული ობიექტები, რომლებსაც ესა თუ ის სახელი შერქმეული აქვს ადგილმდებარეობის, ფერისა თუ ფორმის მიხედვით (უნაგირა «ორად ამოწვერილი მთა, ქედი, რომელიც უნაგირს მოგვაგონებს»; ღრიანკელი

«კლდოვანი ხეობა», შდრ. ღრიანკალი «მორიელი, ე. ი. ადგილი, სადაც ბევრი მორიელია»; **ლაწვი** «კლდიანი ადგილი», შდრ. «ლაწვი, ლოყა, ე. ი. ამობურცული ადგილი»; **ფერცხალა** «ფერცხალის, ნეკნის მსგავსი კლდე» და სხვა).

VI. აღსანიშნავია, რომ საზოგადო გეოგრაფიულ სახელთა (და მათთან დაკავშირებული ლექსიკის) დიდი ნაწილი საერთოქართველურია.

VII. საზოგადო გეოგრაფიული სახელები დაძებნილია იდიომებშიც.

VIII. ნაშრომში განხილულია **მთა-ბარსა** თუ **წყალთან** დაკავშირებული ლექსიკა, როგორც მხატვრულ სახელთა შექმნის საშუალება.

IX. ახალ ფუძეთა საწარმოებლად გამოყენებულია **აფიქსაცია**, **კომპოზიცია** და **შესიტყვება**.

დერივაციით ნაწარმოებ სახელებში შემდეგი სტრუქტურული ტიპები გამოიყო: **ოდენპრეფიქსული** სახელები, **სუფიქსებით** ნაწარმოები ლექსიკური ერთეულები და **პრეფიქს-სუფიქსებით** მიღებული სახელები.

ოდენპრეფიქსული სახელები ძირითადად **ნა-** პრეფიქსიანია (ნა-სოფლი, ნა-შარა, ნა-ღრანტი...).

სუფიქსური წარმოების ტიპები: **-იან** (**ბორცვ-იან-ი** «სადაც ბორცვია», **ველ-იან-ი** «სადაც ველია»...); **-ოვან** (**ციცაბ-ოვან-ი** «ციცაბო ადგილებიანი», **კლდ-ოვან-ი** «სადაც კლდეებია», **კუნძულ-ოვან-ი** «სადაც კუნძულებია»...); **-იერ** (**ქვეყნ-იერ-ი** «მიწიერი»); **-ოსან** (**ზღვა-ოსან-ი**...); **-ობა** (**ველ-ობა** «საომრად ან სათამაშოდ წასვლა»...); **-ება** (**ქვეყნი-ერ-ებ-ა** «ქვეყანა»); **-ობ** (**ბურც-ობ-ი** «ჭიანჭველებისაგან ამოტანილი ფხვიერი მიწა», **ჭურ-ობ-ი** «კლდიანი ადგილი, სადაც მინდორიც არის», **ჭყანტ-ობ-ი** «ჭყანტიანი ადგილი, ჭაობი»...); **-ურ** (**ალპ-ურ-ი** «ალპების შესაფერი, დამახასიათებელი»; **ბექ-ურ-ი** «ბექიანი ადგილი», **ქალაქ-ურ-ი**); **-ალ** (**ღრანტ-ალ-ი** «ვიწრო ხევი»...); **-ირ** (**ყანობ-ირ-ი** «იგივეა, რაც ყანები»...); **-ნარ** (**თიხ-ნარ-ი** «თიხიანი ადგილი»); **-ეთ** (**წყლ-ეთ-ი** «წყლით დაფარული ადგილი, ზღვები და ოკეანეები», **კუნძულ-ეთ-ი** «კუნძულების წყება»); **-ა** (**კოთორ-ა** «პატარა, კლდოვანი მაღლობი»).

დადასტურდა **-ოდენა** და **-ებრ** ფორმანტებით ნაწარმოები ლექსიკური ერთეულებიც (**ზღვის-ოდენა** «ზღვასავით დიდი», **მთის-ოდენა** «მთასავით დიდი», **ზღვის-ებრი** «ზღვებრი, ზღვისნაირი» და სხვა.).

პრეფიქსულ-სუფიქსური წარმოების ტიპებია: ნა-არ (ნა-ალ), ნა-ურ; ნა-ევ (ნა-ქა-ლაქ-არ-ი «ადგილი, სადაც ადრე ქალაქი იყო», ნა-სოფლ-არ-ი || ნა-სოფლ-ევ-ი «ადგილი, სადაც ადრე სოფელი იყო», ნა-დაბ-ურ-ი «ადგილი, სადაც ადრე დაბა იყო»); სა-ე (სა-თოვლ-ე «თოვლიანი მთა»); სა-ო (სა-ზღვა-ო «ზღვისთვის განკუთვნილი»); მა-არ (მა-ქან-არ-ი «ხევის პირი, ფლატიანი»); უ-ო (უ-წყლ-ო «სადაც წყალი არ არის»; უ-ჭაობ-ო «ადგილი, სადაც ჭაობი არ არის»).

თხზულ საზოგადო გეოგრაფიულ სახელთა ძირითადი მოდელებია: 1. არსებითი + არსებითი სტრუქტურის კომპოზიტები (ტყე-ველი «ტყე და ველი», ველ-მიდამო «ველი და მიდამო»; მინდორ-ყანა «მინდორი და ყანა»...). აქვე წარმოვადგენთ იმ ტიპის კომპოზიტებს, რომლებშიც პირველი ნაწილი (არსებითი სახელი) რაიმე ნიშნით განსაზღვრავს მომდევნო კომპონენტს (ვაკე-ხეობა «გავაკებული»; ამავე ტიპს (არსებითი + არსებითი) განეკუთვნება ფუძის გაორკეცების გზით მიღებული ლექსიკური ერთეულები, ზმნისართები (მთა-მთა «მთებით, მთის გაყოლებით», ხევ-ხევ «ხევებით, ხევის გაყოლებით», დაღმართ-დაღმართ «დაღმართისკენ, დაღმართის დაყოლებით»); 2. არსებითი სახელი + ზედსართავი ტიპის მოდელი (ტყემცირე «ადგილი, სადაც ტყის ნაკლებობაა»...); 3. არსებითი სახელი + მიმღეობა სტრუქტურის კომპოზიტები (წყალშემორტყმული «რასაც წყალი აქვს შემორტყმული»); 4. არსებითი სახელი + მასდარი ტიპის მოდელი (მთას-ვლა «სამთო ტურიზმი»); 5. არსებითი სახელი + ზმნისართი (წყალგალმა «წყლის იქითა მხარეს»); 6. ზედსართავი + ზედსართავი (კლდიან-რიყიანი «ადგილი, სადაც კლდეები და რიყეებია»...).

საზოგადო გეოგრაფიულ სახელებში დასტურდება მართულმსაზღვრელიანი კომპოზიტების ზღვისპირა ტიპისა.

ზოგი ამ ტიპის სახელი მიღებულია სინტაქსური შეკავშირების გზით, როგორც არის ზღვათა სამეფო «ზღვების სამეფო».

საზოგადო გეოგრაფიული სახელები დასტურდება შესიტყვებებშიც (ერთ-ერთდ კომპონენტად). ყველაზე ხშირად აღნიშნული ტიპის სახელები გვხვდება მცენარეთა სახელწოდებებში, მაგ., მთის ბარისპირა; მთის ბოკვი, მთის ნეკერჩხალი და სხვა.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. აბულაძე, 1973 _ ილ. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973.
2. ანდრონიკაშვილი, 1966 _ მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობებიდან, I, თბ., 1966.
3. ანდრონიკაშვილი, 1996 _ მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობებიდან, ტ. II, თბ., 1996.
4. არაბული, 2001 _ ა. არაბული, ზმნური და სახელური ფუძედქმნადობის პრობლემა ქართველურ ენებში, თბ., 2001.
5. ასათიანი, 1974 _ ირ. ასათიანი, ჭანური (ლაზური) ტექსტები, თბ., 1974.
6. ბერძენიშვილი, 1990 _ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, თბ., 1990.
7. ვაშაკიძე, 1987 _ თ. ვაშაკიძე, წინა ვითარების სახელთა წარმოება ქართველურ ენებში, თბ., 1987.
8. თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმები, თბ., 1986.
9. თოფურია, 1938 _ ვ. თოფურია, სიტყვათწარმოების საკითხები ქართველურ ენებში, თსუ შრომები, თბ., 1938.
10. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწდეული, III, თბ., 1976.
11. კლიმოვი, 1964 – Г. А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков (отв. ред. Б. А. Серебренников), М., изд-во АН СССР, 1964.
12. მაცაშვილი, 1991 _ ა. მაცაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, თბ., 1991.
13. ორბელიანი, 1991 _ ს.-ს. ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, თბ., 1991.
14. ორბელიანი, 1993 _ ს.-ს ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, თბ., 1993.
15. სვანური ენის ლექსიკონი, 2000 _ ვ. თოფურია, მ. ქალდანი, თბ., 2000.
16. სვანური ენის ქრესტომათია, ა. შანიძისა და მ. ქალდანის რედაქციით, თბ., 1978.
17. სუხიშვილი, 1997 _ მ. სუხიშვილი, ეტიმოლოგიური ძიებანი, VI, 1997.
18. უთურგაძე, 1960 _ თ. უთურგაძე, თუშური დიალექტი, აკ. შანიძის რედაქციით, თბ., 1960.
19. ფენრიხი, სარჯველაძე, 2000 _ ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა

ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბ., 2000.

20. ფოჩხუა, 1974 _ ბ. ფოჩხუა, ქართული ენის ლექსიკოლოგია, თბ., 1974.
21. ფოჩხუა, 1987 _ ბ. ფოჩხუა, თანამედროვე ქართული ენის იდეოგრაფიული ლექსიკონი, თბ., 1987.
22. ქართული ენის სტრუქტურის საკითხები, ტ. I, 1959, ტ. II _ 1961, ტ. III _ 1963, ტ. IV _ 1974.
23. ქაჯაია, 2002 _ ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 2002.
24. ქეგლ _ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი.
25. ქსე _ ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII ტტ.
26. ქურდიანი, 2002 _ მ. ქურდიანი, ქართველი ხალხის ეთნოგენეზისი, ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, 2002.
27. ღლონტი, 1984 _ ალ. ღლონტი, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, 1984.
28. ყიფშიძე, 1994 _ ი. ყიფშიძე, რჩეული თხზულებანი, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბ., 1994.
29. შანიძე, 1973 _ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, I, თბ., 1973.
30. შანიძე, 1976 _ ა. შანიძე, ძვ. ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976.
31. შენგელია, 1988 _ ვ. შენგელია, ეტიმოლოგიური ძიებანი, თბ., 1988.
32. ჩიქობავა, 1952 _ არნ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1952.
33. ჩიქობავა, 1942 _ არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის გამომცემლობა, თბ., 1942.
34. ჩიქობავა, 1942 _ არნ. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, თბ., 1942.
35. ჩიქობავა, 1938 _ არნ. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის გამომცემლობა, თბ., 1938.
36. ჩუხუა, 2000-2003 _ მ. ჩუხუა, ქართველურ ენა-კილოთა შედარებითი ლექსიკონი, 2000-2003.

37. ცოცანიძე, 1985 _ გ. ცოცანიძე, ფშაური დიალექტი, თბ., 1985.
38. ძიძიგური, 1982 _ შ. ძიძიგური, საენათმეცნიერო ძიებანი, თბ., 1982.
39. ძიძიგური, 1988 _ შ. ძიძიგური, სიტყვის ცხოვრება, თბ., 1988.
40. ძოწენიძე, 1973 _ ქ. ძოწენიძე, ზემოიძმერული კილო, თბ., 1973.
41. ჭარაია, 1997 _ პ. ჭარაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 1997.
42. ჭინჭარაული, 1960 _ ალ. ჭინჭარაული, ხევსურულის თავისებურებანი, თბ., 1960.
43. ხალხური სიბრძნე, მეგრული და ლაზური ანდაზები, თბ., 1994.
44. ხუბუა, 1937 _ მ. ხუბუა, მეგრული ტექსტები, სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის გამომცემლობა, თბ., 1937.
45. ჯორბენაძე, კობაიძე, ბერიძე, 1988 _ ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე, ქართული მორფემების და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი, თბ., 1988.
46. ჯორბენაძე, 1993 _ ბ. ჯორბენაძე, ონომასტიკური გულანი, თბ., 1993.
47. ჯორბენაძე, 1987 _ ბ. ჯორბენაძე, ბალავარი მწერლობისა, თბ., 1987.

წყაროების სია

1. აბაშიძე, 1990 _ გრ. აბაშიძე, ლაშარელა, ლექსები, თბ., 1990.
2. ამაშუკელი, 1980 _ რ. ამაშუკელი, ზედაზნის მთვარე, თბ., 1980.
3. ასათიანი, 1997 _ ლ. ასათიანი, რჩეული, თბ., 1997.
4. ბარათაშვილი, 1975 _ ნ. ბარათაშვილი, ქართული პოეზია, თბ., 1975.
5. გოგებაშვილი, 1990 _ ი. გოგებაშვილი, სხივი წარსულის ისტორიისა, თბ., 1990.
6. გოთუა, 1981 _ ლ. გოთუა, ნისლი ნახატარის ტყეში, თბ., 1981.
7. გომიაშვილი, 1961 _ ალ. გომიაშვილი, ადგილის დედა, თბ., 1961.
8. გურამიშვილი, 1975 _ დ. გურამიშვილი, ქართული პოეზია, თბ., 1975.
9. დადიანი, 1965 _ შ. დადიანი, უბედური რუსი, 1965.
10. დუმბაძე, 1989 _ ნ. დუმბაძე, ნუ გეშინია დედა, თბ., 1989.
11. ვაჟა, 1990 _ ვაჟა-ფშაველა, პოემები, თბ., 1990.
12. ვახტანგ VI, 1979 _ ვახტანგ VI, ლექსები, პოემები, თბ., 1979.

13. თარბა, 1984 _ ნ. თარბა, ლექსები, თბ., 1984.
14. კალანდაძე, 1985 _ ა. კალანდაძე, ლექსები, თბ., 1985.
15. კლდიაშვილი, 1955 _ ს. კლდიაშვილი, უცნობი ჯარისკაცის დღიურიდან, თბ., 1956.
16. ლებანიძე, 1991 _ მ. ლებანიძე, რჩეული, თბ., 1991.
17. ლებანიძე, 1987 _ მ. ლებანიძე, რჩეული ლირიკა, თბ., 1987.
18. ლეონიძე, 1991 _ გ. ლეონიძე, ლექსები, პოემები, თბ., 1991.
19. ლეონიძე, 1980 _ გ. ლეონიძე, ლექსები, პოემები, თბ., 1980.
20. ლორთქიფანიძე, 1969 _ ნ. ლორთქიფანიძე, მოთხრობები, თბ., 1969.
21. მაჭავარიანი, 1985 _ მ. მაჭავარიანი, ლექსები, თარგმანები, თბ., 1985.
22. მიქაუტაძე, 1978 _ ა. მიქაუტაძე, ფერადი ხილვები, თბ., 1978.
23. ნიშნიანიძე, 1984 _ შ. ნიშნიანიძე, რჩეული, თბ., 1984.
24. ნიშნიანიძე, 1991 _ შ. ნიშნიანიძე, ლექსები, პოემები, ტ. II, თბ., 1991.
25. ნონეშვილი, 1978 _ ი. ნონეშვილი, რჩეული, თბ., 1978.
26. ორბელიანი, 1975 _ გრ. ორბელიანი, ქართული პოეზია, თბ., 1975.
27. ჟორჯოლიანი, 1974 _ ე. ჟორჯოლიანი, ქართული პოეზია, თბ., 1974.
29. სანიკიძე, 1976 _ ლ. სანიკიძე, უქარქაშო ხმლები, თბ., 1976.
30. ტაბიძე, 1965 _ გალაკტიონი, ლექსები, თბ., 1965.
31. ტაბიძე, 1989 _ გალაკტიონი, რჩეული, თბ., 1989.
32. ფორჩხიძე, 1986 _ შ. ფორჩხიძე, სადამოები ყვირილას პირას, თბ., 1986.
33. ქიაჩელი, 1965 _ ლ. ქიაჩელი, გვადი ბიგვა, თბ., 1965.
34. შენგელაია, 1968 _ დ. შენგელაია, თხზულებანი, თბ., 1968.
35. წერეთელი, 1980 _ ა. წერეთელი, თხზულებანი, თბ., 1980.
36. ჭავჭავაძე, 1975 _ ალ. ჭავჭავაძე, ქართული პოეზია, თბ., 1975.
37. ჭავჭავაძე, 1985 _ ი. ჭავჭავაძე, ლექსები, პროემები, თბ., 1980.
38. ჯაფარიძე, 1975 _ რ. ჯაფარიძე, მარუხის თეთრი ღამეები, თბ., 1975.